

HAÁZ FERENC

UDVARHELYSZÉKI FAMESTERSÉGEK

87 RAJZZAL ÉS FÉNYKÉPPEL

KOLOZSVÁR

MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET R.-T. NYOMÁSA

1942

HAÁZ FERENC

UDVARHELYSZÉKI FAMESTERSÉGEK

87 RAJZZAL ÉS FÉNYKÉPPEL

KOLOZSVÁR

MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET R.-T. NYOMÁSA

1942

KÜLÖNLENYOMAT:
A KÖZLEMÉNYEK AZ ERDÉLYI NEMZETI MŰZEUM
ÉREM- ÉS RÉGISÉGTÁRABÓL C. FOLYÓIRAT
1942. ÉVI II. 1. K.-BÓL

BEVEZETÉS

Erdély hegyvidékeinek legnagyobb részét lomb- és tűlevelű erdőségek fedik. A lakó és gazdasági települések felnyúlnak az erdők közé, sőt a gyephavasok területére is. Az itt élő lakosság életében az erdő és a fa lényeges szerepet játszik. Ebből következőleg nemcsak az anyagi műveltségére nyomja rá sajátos bélyegét, hanem nyomot hagy a szellemi világában is. Bizonyságai ennek azok a titokzatos lények, erdei alakok (törpék, tündérek, fanyűvők, stb.) amelyekkel minduntalan találkozunk az erdélyi folklórban. Ilyen a székelyeknél az *erdei csoda*, akit hosszú szőrrel fedett, zömök testű férfinak képzel a nép, s aki a havasokon barangolva az erdők és vadak felett őrködik. A favágók munkájuk végeztével egy fatönköt hagynak hátra az *erdei csoda* számára, hogy hazatértükben ne bántsa őket.¹ Más-helyt pedig kis rongydarabot kötnek egy fára, hogy a balesettől megszabadítsa.² Újév éjszakáján zsákba tett fekete kandurral kedveskednek neki, remélve, hogy viszonzásul a csodálatos alak pénzzel tölti meg a zsákot. Kalotaszegen a *vad öreg* bolyong az erdőben, akinek a favágók hússal, borral áldoznak.³ Görgényben a szakállas zuzmót személyesítették meg, s *Tápiónak* nevezve, kenyérrel látják el.⁴ Az erdők folklórához tartozik a gyermekcserélő, pásztorokat megrontó *erdei leány*, vagy *vadleány*,⁵ (melyről magam is hallottam a homoródalmási barlangok környékén). A fák közül elsősorban a *zádok*- (hárs-), nyír-, dió-, bodza-, fenyő- és bükkfa szerepelnek leginkább a folklórban, mint különös jelentőségű fák.

Amennyire megragadta az erdő az erdélyi nép hiedelmét, annyira nyomohagyott anyagi műveltségében is. A szántóföldek jórésze erdei írtványokon kellett kezett. A fa az építkezés legfontosabb anyaga; fából faragják a háztartási eszközök és gazdasági szerszámok jórészét; az erdő a vadászatnak, a primitív méhészkedésnek a területe. Az erdőlés (favágás) és a fa fűrészekben való feldolgozása a székelység legfontosabb foglalkozása. Gyűjtik az erdei gyümölcsöt, gombákat, olajat készítenek a bükkmakkból, tavasszal megcsapolják az édesnedvű fákat (viricelés), leszedik a taplót, szenet égetnek, hamuzsirt főznek, degettet készítenek, a fa héjából egyszerű edényeket formálnak, cserző- és festőanyagot kapnak, a gyökerekből hasznos gyógyszereket nyernek, stb. Az erdőnek és termékeinek kihasználásában a gyűjtő-gazdálkodás régi hagyományait őrzi a nép. Ezenkívül megőrizte a régi eszközöket, eljárásokat, mesterségeket, sőt a faragásban fenntartotta a díszítő-művészetnek sok ősi elemét és formáját.

Herrmann Antal: A hegyek kultusza az erdélyi népeknél. II. Erdély, 1893. 182. 1.

Szulórisz Frigyes: A növény világ és az ember. Bpest, 1905. 349. 1.

Herrmann A. Id. munk. 182. 1.

¹ *Zilahy József*: Tápló. Ethn. 1911. 126. 1.

Lajtha László: A „vadleány.” Ethn. 1941. 246. 1.

Az erdő, a fa az embernek nemcsak házi szükségleteit fedezi, hanem a mestersegeken keresztül a népi gazdasági kapcsolatoknak, a népi kereskedelemnek számtalan változatos és fontos mozzanatát fejleszti ki. A Kárpátok és az erdélyi erdős vidékek faragó falvainak gazdasági szerszámai messzi földre kerülnek el. Így pl. a ruszinok, szlovákok, a bihari mócok hordták a különböző faárút az alföldi vásárookra. Az udvarhelyi székelység fakészítményeinek főbb eladási útvonala a Küküllő völgyén végig a szász vidékek felé, északi irányban a mezőségi falvak felé vezetett, s egyrészt vezet ma is. A népi kereskedelemnek ezzel a módjával különböző formák jutottak el egyik területről a másikra, egy-egy elzárt hegyi falu élettere tárgult ki, amelynek végső oka, gyökere a fa, az erdő.

A fának és erdőnek ez a hatása — a népi életmódra és a tárgyi, valamint szellemi műveltségre — megtalálható más hasonló földrajzi körülmények közt élő népeknél is.

Azok közül a szakemberek közül, akik a fának az anyagi műveltségben való jelentőségével különösképen foglalkoztak (elsősorban a közelebbi nemzetek köréből), csak egy párat említek meg: Pietkiewitz,⁶ Zelenin⁷ a lengyel, Bobrinszki⁸ az orosz, Makovsky⁹ a ruszin, Tzigara-Samurças,¹⁰ Comşa¹¹ a román, Bielenstein¹² a lett, Haberlandt¹³ a balkáni fakultúrával.

A magyar szakemberek figyelmét sem kerülte el a fának néprajzi jelentősége. Összefoglalólag Bátky Zsigmond¹⁴ foglalkozik vele a Magyarság Néprajzában, ugyancsak itt a fafaragás díszítőművészeti vonatkozásairól Viski Károly¹⁵ ír.

A székelyföldi néprajzi gyűjtés és szakirodalom terén különleges helyzettel állunk szemben. Kriza János Vadrózsái és Orbán Balázs a Székelyföldet leíró kötetei után (amely utóbbi is bőven tartalmaz „népismeit” följegyzéseket), a székely közvélemény befejezettnek vélte a Székelyföld néprajzában a kutatását és leírását. Erdély húsz éves megszállásán kívül, amely szinte lehetetlenné tette a magyar szakemberek kutatását a helyszínen (holott éppen e húsz évre esik az európai néprajz nagyszabású kibontakozása), a főntemlített székely kezdeményezők klasszikus művei okozták a székelyföldi gyűjtés és kutatás elnyugvását, pangását. Ezzel nem azt állítjuk, hogy a két klasszikus óta, sőt a megszállás idején is nem történtek különösen a folklorisztika területén bizonyos gyűjtések és tudományos kutatások. Elég hivatkoznunk a zenefolklorisztikai gyűjtésekre (Seprődi J., Vikár B., Bartók B., Kodály Z., legutóbb Lajtha L., Veress S., Domokos P., stb.), melyekkel egyszersmind bővült a székely népköltészetéről való ismeretünk is s ezzel nyilvánvalóvá lett, hogy Kriza műve csak kezdete s korántsem befejezése volt a székely szellemi hagyomány gyűjtésének.

⁶ *Pietkiewitz*: Polesie rzeczyczne I. Krakow, 1928.

⁷ *Zelenin*: Russische (Ostslavische) Volkskunde. Berlin-Leipzig, 1927.

⁸ *Bobrinszki*: Volkstum. russische Holzarbeiten. Leipzig, 1913.

⁹ *Makovsky*: Lidové umění podkarpatské rusi. Praha, 1925.

¹⁰ *Tzigara-Samurças*: Izvoade de chrestături ale ăranului român. I. Bucureşti, 1928.

¹¹ *Comşa*: Album de chrestături în lemn. Sibiu, 1909.

¹² *Bielenstein*: Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten. I. II. Petrograd, 1918.

¹³ *Haberlandt*: Volkskunst der Balkanländer, Wien, 1919.

¹⁴ *Bátky Zsigmond*: Mesterkedés. A famunka. Magyarság Néprajza. I. II. klad. 260—274. l.

¹⁵ *Viski Károly*: Fafaragás. Magy. Népr. II. 336—357. l. A magyar irodalom teljes felsorolását lásd e fejezetek után.

Hiszen befejezésről — a mai néprajzi szemlélet szerint — nem is lehet beszélni, mert a jelenségeket örök változandóságukban is figyelnünk kell.

Orbán Balázs munkáját folytatta — a zenefolkloristáknál kevesebb szakszerű fölkészültséggel, de nem kisebb lelkesedéssel és bizonyos gyakorlati eredményekkel, a tárgyi néprajz területén, — a pályája kezdetén Székelyföldön működő — Huszka József. Huszka műve s néhány évtized múlva Malonyay Dezső székelyföldi népművészeti kötete éppen úgy lenyűgözte a széleskörű érdeklődőket, mint annak idején Kriza János és Orbán Balázs. A tárgyi néprajz egész tárgykörében tájékozatlan közönségünk (ideértve tudománypolitikánk akkori vezetőit is) az ú. n. „népművészettel” kimerítettnek vélte a tárgyi néprajz területét. Ezért a tárgyi világnak éppen azok a tájai maradtak homályban és megvilágítás nélkül, amelyek a mai néprajzi szemlélet szerint a sajátosan székely népéletnek sokkal nagyobb múltú, mert az életre nézve sokkal nagyobb fontosságú ágazatai, mint a „népművészet”.

Az elmúlt húsz évi megszállás idején a székely népnek nemcsak magyarsága, de életlehetősége is állandó veszedelemben forgott. Ekkor az erdélyi főiskolás ifjúság figyelme a falu felé fordult, s a falumunka keretein belül komolyan foglalkozott a falukérdés alapos megismerésével. E munka további célja a falu magyar lelkének megtartásán kívül a falu életlehetőségének megismerése és megtartása volt. E célnak csak egyik részlete volt a háziipari lehetőségek föltárása és gyakorlati szolgálata, amelyben sorsom nekem is munkát juttatott. Így foglalkoztam már korábban a háziipar kérdéseivel, elsősorban megismerésével és ismertetésével. A székely népet nem kevésbé éltette a múltban az erdőn és állattenyésztésen alapuló háziipara (a fa- és gyapjuipar), mint maga állattenyésztése és az újabb időben kiterjedtebb mezőgazdálkodása. A háziipari törekvések gyakorlati céljait szolgálva láttam be, hogy e munkafolyamatban az első tennivaló e mesterségek tárgyiagos, részletes megismerése azzal a módszerrel, amellyel az ilyen törekvést a néprajz műveli. Igyekeztem a mesterségek mai gyakorlatának megismerésén kívül történeti, földrajzi, társadalomtani, gazdasági vonatkozásaikkal is megismerkedni a mai néprajzi szemlélet kívánalmai szerint.

A tárgyi néprajznak alapkövetelménye a tárgyismeret. Egy tárgynak a teljes ismerete megkívánja, hogy annak ne csak külső formáját, hanem belső szerkezetét és egész életét megismerjük a születésétől az elmulásáig. Ha a mesterségekről beszélünk, akkor a tárgyak születéséről beszélünk. Tehát a pontos anyagismeret a mesterségeknél kezdődik. És itt kezdődhetik egy tárgy vagy tárgykör alapos tanulmányozása, nagyobb igényű tudományos következtetések megállapítása is. De e tudományos szükségességen túl még az is növeli e gyűjtések jelentős és sürgős voltát, hogy ma már csak elrejtett helyekre visszaszorulva és egyre gyorsabban tűnnek el ezek a mesterségek a civilizáció erős nyomása alatt, örökre kimaradva művelődéstörténetünkéből. Ezért indultam el a tűnő mesterségek nyomában... Éreztem a fában és mesterségeiben rejlő primitívséget, s láttam a régi formák és vonalak ősi egyszerűségét és egy örökre letűnő világ műveltség-elemeinek utolsó emlékeit. Kíváncsi volna, hogy legalább leírásokban maradnának meg a népi műveltségnek ezek a tárgyi és szellemi értékei, melyek letagadhatatlan bizonyítékai egy hajdani kultúrának s fontos adatai nemzeti önismeretünknek.

Ez alkalommal nem tehetem közzé a teljes gyűjtött anyagom, mely sok tárgy területén nem is befejezett még. Ezért ezuttal csupán a famesterségekre szorítkozom, s abból is csak néhányat közölhetek. Az újabb néprajzi gyűjtési szempontok figyelembe vételével különös tekintettel voltam a fényképek és rajzok elkészítésére. A régebbi leírásokkal szemben, — amikor a terjedelmes szöveg mellett igen kevés és kisméretű s amellet nagyrészt mesterségesen beállított képet közöltek, — ma a szöveg tulajdonképen csak az egymást kiegészítő rajz és fénykép magyarázatául szolgál. Gondom volt a tárgyakra, műveletekre tartozó szókészlet összegyűjtésére is, ezt azonban fonetikus leírással csak utólag közölhetem egy szómutató keretében. A fényképeket igyekeztem úgy elkészíteni, hogy a mester és munkája teljes környezetével szerepeljen; minden rendetlenségnek látszó rendjével, — mert semmi sincs ok nélkül úgy és odatéve, ahol van, — segítő, vagy bámészkodó gyermekekkel, hétköznapi öltözetekkel, a megszokott, nyugodt munkakedvvel tükrözi a mesterkedő ember valóságos életének és környezetének egy kis részletét.

*

Bátky Zsigmond¹⁶ felosztása alapján a mesterségek fejlődésében a következő fokozatokat különböztetjük meg:

1. Azt a munkát, amelynek anyagát a háznépe (vagy egy ház- és vagyonszösség) maga termeli, maga dolgozza fel csak a saját házisükségletére: *házi-munkának* nevezzük. Néprajzi szempontból ez a legértékesebb, mert ez örzi meg a legtöbb ősi vonást (pl. a kászukészítés).

2. Ha a házisükségleten felül, több anyagot is termel és dolgoz fel az egyén, s azt eladás útján értékesíti, akkor *háziipar* a neve (pl. a faedénykészítés).

3. Egyesek kiválnak a szösségből, s a mások által termelt nyersanyagot dolgozzák fel megbízóik számára ellenszolgáltatásért; ez a *kézművesség*.

4. Ha még tovább fejlődik ez a mesterség, akkor a kézműves már pénzért vásárolja a nyersanyagot, s pénzért árusítja a feldolgozott holmit, így *iparrá* válik a munka, maga pedig *iparossá*.

A székely kismesterségekre azonban nem lehet tökéletesen alkalmazni ezt a felosztást. Mivel legtöbbjük inkább a házimunka és a háziipar közé sorolható, leginkább *félháziiparnak* nevezhetnők. Értjük ezen azt, hogy tulajdonképen a kismesterségek által készített holmik elsősorban a saját szükséglet fedezését szolgálják és csak mint kevés fölösleg kerülhetnek értékesítésre (pl. szán-, zszindelykészítés, stb.). Ez az értékesítés szinte csak a falu részére történik. Ezzel szemben a háziipar mai, tágabb értelmezés szerint magába foglal minden olyan készítményt, amit lehetőleg falusi (de ez sem mindig) kézimunka hoz létre, függetlenül attól, hogy a nyersanyag honnan származik, az értékesítése hol történik.

Itt közölt gyűjtéseim kizárólag Udvarhelymegye területén történtek a következő falukban: Sükő, Varság, Fenyéd, Telekfalva, Siklód és a következő famesterségekre vonatkoznak: kászú, zszindely, szán, villa-gereblye, kéregvéka, faedény, szuszék és kapu készítés. Kiterjedt továbbá gyűjtésem a mesterre és a mesterségek életére.

¹⁶ *Bátky Zsigmond* id. munk. 260. l.

M E S T E R S É G E K L E I R Á S A

KÁSZUKÉSZÍTÉS SÜKÖBEN

Kicsid mestersége vagyon — mondja a sükei; csak annyit kell tudni róla, hogy a vadcseresznyefa kérge jó erre a célra s akárki elkészítheti magának.

Májusban — cseresznyefa virágzáskor — (miután a fában megindult a nedvkeringés) olyan vadcseresznyefát keresnek, amelyik nem nagyon öreg, de mégis elég vastag s lehetőleg szép sima a héja. Amekkora a fatörzsnek ez az ág és bog nélküli sima felülete, a *szépje*, akkora kászu telik ki belőle.

Abb. 1. kép.

Abb. 2. kép.

Kéreghántás. — Schälen der Baumrinde. • Káwapattintás. — Absplissen des Bindungsreifens.

A kacor vagy bicska hegyével egy keskeny téglalapalakú felületen behasítanak, leggyakrabban 80—100 cm hosszan és 20—30 cm szélességben. Ritkán akad olyan fa, amelyik annyira vastag és olyan szép, hogy ennek a méretnek a kétszerese is kitelik. A körülvágott kéregfelületet le kell hántani a fatörzsről (1. kép), hogy könnyebben *leguvadjon*, — a bicska mellett — egy vésőfélét (egy kétoldalt meghegyezett kb. 15 cm hosszú fadarab) is használnak s óvatosan fejtik le a kérget, hogy bele ne hasadjon, mert így hasznavehetetlen lenne. A kérget adó fa kiszárad ez után a művelet után, s többnyire tűzifának használják el.

A lehántott kérget otthon vízben áztatják egy pár óráig, vagy napig is, hogy jobban megpuhuljon és hajlékonyabb legyen. Mikor kellőképpen megpuhult, a közepé-

nél felébe összehajtják, vigyázva arra, nehogy bárhol is megtörjék. Ezután a két oldalát *pallintott kávéval* összefűzik (2. kép). A kávéat mogyorófából, vagy *csüknyszerőszából* (vadrőszából) pattintják. Ez a művelet úgy történik, hogy a levágott 1—2 m hosszú mogyoró-, vagy rőzsafabotoknak a zöld héját levakarják, azután pedig bicskával meghasítgatják a felületét, vagy a fejsze fokával megkopácsolják és térden hajlítgatni kezdik; mindaddig hajtogatják, amíg az utolsó évgyűrűk le nem töredeznak, illetve lepattannak. Ezekből a lepattant hosszú hasításokból kb. egy cm széles vékony és hajlékony szálat faragnak; ez a *káva*.

Abb. 3. kép.

Kávafűzés.

Flechten der Einfassung.

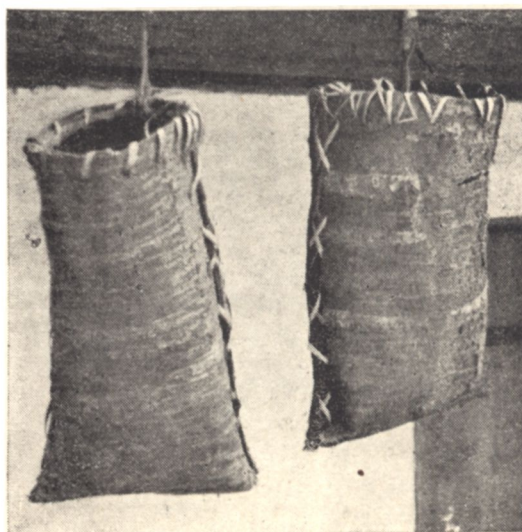

Abb. 4. kép.

Szedőkászu.

Rindengefässe zum Früchtensammeln.

Az összehajtott kérget két oldalt kb. 2—3 ujjnyi távolságban bicskával meglyuggalják. Ezeken a lyukakon fonják össze a kászu két oldalát a kávéval, mégpedig úgy, hogy alulról kezdve két szállal vezetik felfelé mindig keresztben (X alakban) fűzve a kávéat.

A mogyorófának azt a belső részét, amelyikről a kávéat lepattintották, a kászu felső peremének megerősítésére használják fel olyanformán, hogy egy karikát formálnak belőle, amivel a kászu *szádát* (száját) kitámasztják és vékony kávéval sűrűn hozzáfűzik a kéreghez (3. kép).

Ma a fa-káva helyett szokás drótot is használni. A sükei cseresznyefakéreg-kászu leginkább 40—50 cm magas és 20—30 cm átmérőjű szokott lenni. Ezt *szedőkászunak* nevezik, mert ebbe szedik a fáról a gyümölcsöt. A szélesebb alakút és nagyobb ürtartalmút gyümölcsszállításra használják. Régebben — ma ritkábban — készítettek egy méterest, sőt még magasabbat is. Kis méretű kászut, 20—25 cm-est, csak a gyermekek készítenek maguknak, vagy felnőttek a gyermekek számára.

A szedő-kászu felső részét átlukasztják — az erősítő káva alatt — és egy *kankót* (kampót) kötnek reá spárgával, vagy guzzsal; ezzel a faágra könnyen felakasztható és kiválóan alkalmas a gyümölcsnek a fán való szedésére (4. kép).

Abb. 5. kép.

Szállító- és szedőkászu.

Tragbutte Baumrinde und Rindengefäß zum Früchtensammeln.

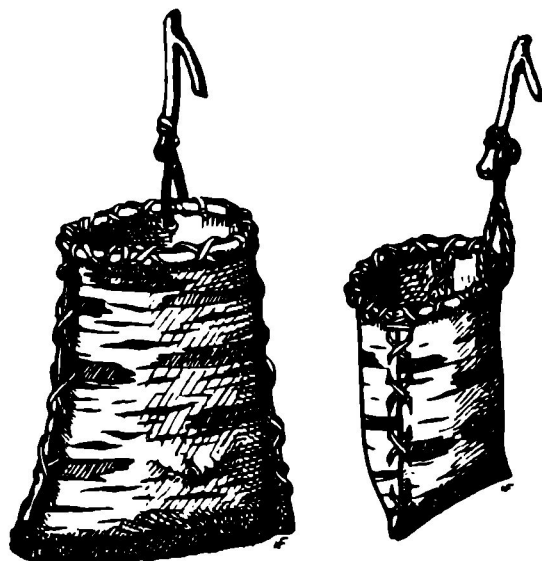

Abb. 6. kép.

Sükei kászu.

Rindengefäße aus Süke.

Kászut Sükőben — a cseresznye-termelő faluban — majd minden gazda készít magának. Elsősorban cseresznye-szedésre és tartásra használják. A cseresznye-érés után más gyümölcsöt is gyűjtenek belé; különösen a kézzel szedett alma, szilva szedésére és tartására alkalmas; máskor zöldséget, borsót, *fuszujkát*, vagy aszalt szilvát tartanak benne (5. kép). A kászu tehát igen célszerű használati tárgy. Emellett nagyon tartós — évtizedekig is eltart — könnyű, és pénzbe sem kerül (6. kép).

A kászu igen ősi formát őriz, — minden bizonnyal egyik legrégebbi edényformát. Emellett természetadta, hamisítatlan primitívségében szépség is van.

Sajátságos, hogy minden jó tulajdonsága ellenére is, nem terjedt el a használata még a közeli vidéken sem ebben az alakban, méretben és alkalmazásban. Általánosabban használatosak az összes hegyvidéki falukban a kis eperszedő-kászu fenyő (Gyergyó-Békás), bükk (Bögöz), vagy nyírfakéregből (7. és 8. kép). Ilyen fenyőfakéreg kászuakat közöl Orosz Endre¹⁷ Gyergyóból, ahonnét magam is gyűjtöttem, ezen kívül Korondon, Szentegyházaskalun, Varságon szintén találtam hasonló kászuakat.

Egy sükei ember ismervén a kászunak ezt a sok jó tulajdonságát, elhatározta, hogy vásárt csinál vele. Elkészített egy szekérre valót s elhajtott vele a szomszédos nyikómenti cseresznyés vidékre, hogy ott eladja. Azonban a vásár nem

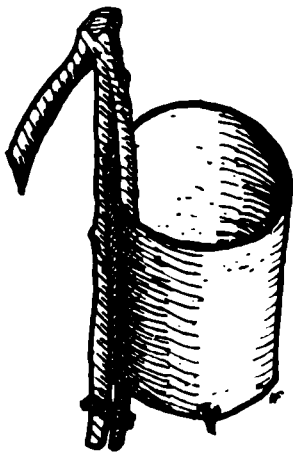

Abb. 7. kép.

Büchfakászu Bögözből.
Butte aus Buchenrinde. Bögöz.

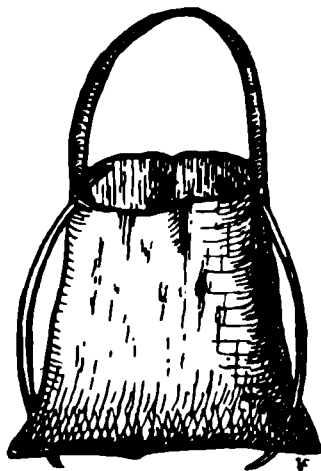

Abb. 8. kép.

Fenyőkászu Zetelakáról.
Butte aus Tannenrinde. Zetelaka.

sikerült, mert a nyikómentiek nem ismerik s nem is vállalták a kászut; ők kosarat használnak a cseresznye-szedésre.

Ekkor az egyszer akart a kászu-készítés mestersége felemelkedni a háziipar színvonalára, de nem sikerült s így maradt továbbra is házimunka.

ZSINDELYKÉSZÍTÉS VARSÁGON

A székely faépítkezés fedőanyaga a **zsendely**. A zsendelykészítés mindig fontos foglalkozást jelentett a múltban is, amikor még a fejedelemnek is szállítottak adózás fejében zsendelyt egyes udvarhelyszéki faluk. (Zetalaka, Szentegyházasköfalu.)

A zsendely elsősorban fenyőfából készül, ritkábban **bükk**-, vagy **cserefából** is. A magas hegyvidékek fája a legjobb zsendelyfa; »sűrű, kemény szálú, nem **kövért** a fája.« Ezt a fát ősszel, vagy még inkább tél elején az első hó után jó vágni, mert ebből tartósabb zsendely lesz, mint a nyáron vagy tavasszal vágottból, tekintettel

Abb. 9. kép.

Fatörzs fűrészelése.
Durchsägen des Baumstammes.

Abb. 10. kép.

Remökölés.
Spalten der Schindelscheite.

arra, hogy az ilyen **mézgén** vágott fa sokkal puhább. Nehéz jól eltalálni a legalkalmasabb időpontot, de »a jó időszakban vágott fa kétszer annyi ideig is eltart, mint másféle«. Az idősebb fa tartósabb, mint a fiatal, mert ez hamarabb megfeketedik. Az olyan fát keresik, amelyik jól hasad, nagy **csapközei** (ág-távolságai) vannak és a **csapok** (ágak) lefelé állanak. Hogy a fa jól hasadása felől meggyőződjenek, próbavágást csinálnak, vagyis **meghalkolják** a fát (**halkot vesznek**). A **halk** egy keskeny kihasítás a fa törzséből, amit a **faragó-fejszével** vágunk, illetve hasítanak ki. (A **halkolást** különösen azok szokták csinálni, akik lopják a fát s biztosak akarnak lenni a fa használhatósága felől.)

A fenyőfa törzse a tövétől számított 10—15 méterig használható zsendely-

készítésre. A levágott fa törzséből 16 colos (43 cm) hosszúságú *csutakokat* vágnak *harcsatűrősszel* (9. kép), ez lesz a zsindegy hossza, azonban ez a méret változik vidékek és szokások szerint. Varságon rendszeren a 16 colos u. n. *hosszú zsendej* szokásos, a Nyárad-mentén (Maros-Torda m.) viszont az u. n. *kurta zsendejt* (14 colost) használják. Ezzel a kurta zsindegyel a ház fedele erősebb lesz, mert sűrűbben helyezkedik, mint a nagyobbféle, viszont több szeg is kell hozzá, ami a varsági szegénységben számottevő tényező.

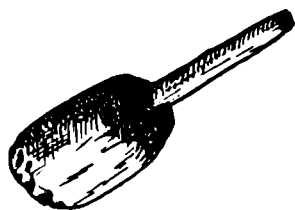

Abb. 11. kép.

Bot (fabunkó).
Holzhammer.

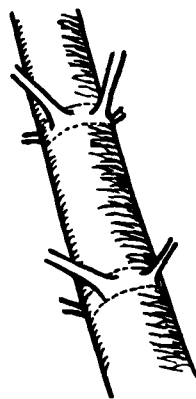

Abb. 12. kép.

A csapok (ágak) kikarikázása.
Ausschneiden der Äste.

A *csutakokat elremökölik* (10. kép), vagyis négy felé hasítják *kis ballával*, amit a *bottal* (fabunkó) (11. kép) ütögetnek. Egy ilyen negyed hasábát neveznek *remök*-nek. A *belit*, — középső puhább részét, — *leütik*, a kisebb bogokat kihasítják, mint használhatatlant. Ha *csapos* (bogas) a fatörzs, de azért jól hasad, mert a bogok, illetve az ágak körben állanak, akkor a *csapokat kikarikázzák* (12. kép), vagyis az egy magasságban lévő ágak töveit olyanformán fűrészelik le, hogy a hengerből egy kb. 5 cm széles karikát vágnak le, amivel a bogok is kiesnek.

A *remököt* mindig a hasáb közepén hasítják végig a *kis ballával*, nem egymás mellett és után, mert így nem bírja meg a fa. Ezért előre kiszámíthatják, hogy egy *remök* hány *levél zsendelyt* ad ki, ami természetesen attól függ, milyen vastag a fatörzs, illetve a *csutak*; lehet 6, 8, vagy 10 *levél zsendej* is egy *remökből*. A frissen felhasított *zsendej-leveleket halomba* rakva, jól összeforgatva száradni hagyják legalább is addig, amíg a többi zsindegy is elkészül.

A következő munka a *késelőpadon* történik. A mester a pad fejével beszorítja a készülő zsindegyt és a *kézvonóval megkéseli* (13. kép), egyik oldalát elvékonyítja, *kiélezi*, ez lesz az *éle*, a másik oldalát pedig szélesebben hagyja, ez lesz a *foka*, ebbe vágják bele a *hornyolást*, vagy *fáncot* (15. kép). Természetesen egyszerre csak egyik felét faragják, mert a másik le van szorítva a kézvonó fejével, azonkívül így nem is hasadhat le olyan könnyen. Ha az egyik fele elkészült, gyorsan megfordítják, s egy pillanat alatt repül a forgács és kész a másik oldal is. Ilyenkor alakul ki a zsindegy szélessége is, amely 8—10, vagy 12 cm szokott lenni.

A *késelés* mellett már rendesen folyik a *hornyolás* is, különösen akkor, ha több segítség is kikerül a családból, vagy a szomszédságból. Ezt a munkát már nem csak a férfiak, hanem a nők is szokták végezni (14. kép).

Abb. 13. kép.

Megkéselés a késelőpadon.
Arbeit an der Schnitzbank.

Abb. 14. kép.

Hornyoló nő.
Frau in die Schindeln eine Rille schneidend.

A *hornyolópad* vastag fatörzsből készül, amelynek természetes ágai a pad négy lábául szolgálnak, a felső részének bevágásába rendbe kell helyezni a zsendely leveleket (16. kép); mindig váltakozva rakják, az egyiket élivel felfelé, a következőt

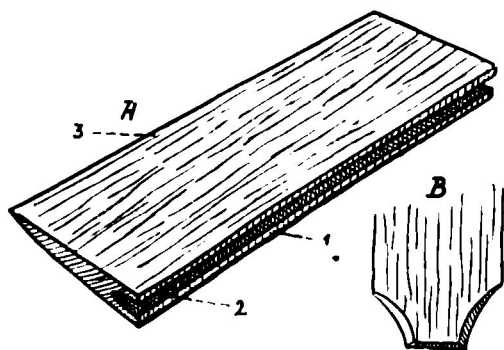

Abb. 15. kép.

A zsendej levél, (A) kihegyezett, (B) trázozott
zsendelyvég, 1. foka, 2. hornyolása, 3. éle.
Schindeln mit abgeschnittenen Enden.

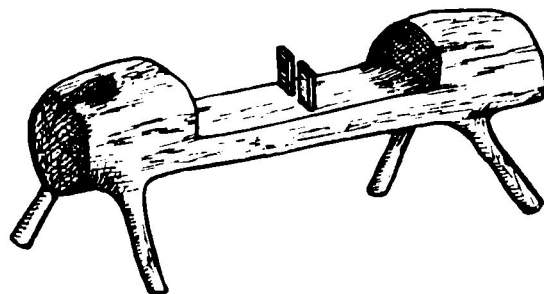

Abb. 16. kép.

Hornyolópad.
Falzbank.

élivel lefelé, szorosan egymásmellé, hogy jól feszüljenek, majd még a *bottal meg-
ütögetik*, hogy egyenesen álljanak. Egy ilyen padba befér 60—70 drb. zsendely. A pad

közepén két függőleges *pocok* van beerősítve, azért, hogy a zsindely jobban *igazodjék*. A *hornyolópadol*, hogy ne mozogjon, egy rúd szorítja le, amely a tetőgerendához van erősítve. Ez a két személyes *hornyolópad*. A két mester alacsony széken, vagy fatuskón egymással szemben ülve biztos kézvonással hasítja a keskeny árkot a zsindely fokába (17. kép). Természetesen mindkettő a maga oldalát faragja ki pontosabban, de fokozatosan kiegészítik egymás munkáját addig, míg a hornyolás teljesen egyenletes árokká nem válik. Ha pedig egyedül dolgozik valaki, akkor egyszer a padnak egyik oldalán ülve farag, azután átül a pad másik felére s a zsindely másik felét faragja ki.

Abb. 17. kép.

Kettős hornyolás.
Zwei Arbeiter beim Falzen der Schindeln.

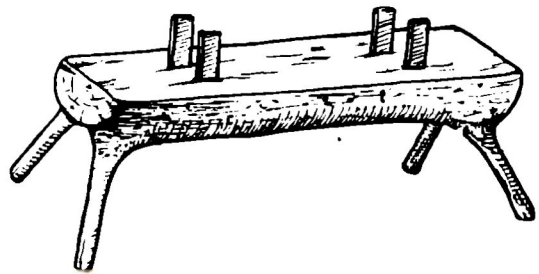

Abb. 18. kép.

Hornyolópad.
Falzbank.

Ezenkívül használnak még kétféle hornyolópadot. Az egyik (b) hasonlít ehhez, csak az a különbség, hogy itt a fatörzsben nincs bevágás, hanem egyenesre van gyalulva s két-két beerősített fadarab közé szorítják be a hornyolandó zsindelysört (18. kép).

A harmadik fajta az ú. n. *hornyoló-cövek* (19. kép). Ez egy alacsony, négy lábu, erős pad, amelynek a közepén egy ékalaku bevágású, vastag (30 cm átm.) cövek van beerősítve. Ebbe a bevágásba kell berendezni a zsindelyeket, úgy, hogy jó feszesen álljanak. Ezen a padon többnyire egyedül dolgoznak, de kettőnek is lehet azt használni (20. kép).

Az elkészült zsindelyeket többször egymásba illesztik s próbálgatják, hogy jól sikerült-e a hornyolás. A hornyolással tulajdonképpen befejeződött a zsindelykészítés.

A kész zsindelyt *megolvassák* és *felmággjazzák* (21. kép). A négyzet alakban egymásra rakott zsindely-csomó a *mágja*. Így jól járhatja a levegő és könnyebben kiszárad. Rendesen kétszáz darabot raknak fel egymásra s ezt egy *hegynek* nevezik. Ha viszont *tekerős*, vagy *kajsza* (görbe) a zsindely, akkor csak ötvenet vagy százat raknak fel s a máglya tetejére valami súlyt (követ, fatuskót) tesznek nyomtatéknak

s így hagyják száradni, amíg ki nem egyenesedik. *Őt levél zsendej*, — amennyit egyszerre össze tudnak fogni: *egy vetés*.

A zsendely kihegyzését, *trájozását* (15. B kép) ma már ritkábban csinálják, vagy csak az alsó sort csipkézik ki, pedig ez nem csak szebb, hanem hasznosabb is, — mondják az öregek, — mert az esőcseppet a zsendely közepére vezeti s itt, ezen folyik végig a víz, nem pedig a szélén, ahol vékonyabb a fa s hamarabb elpusztul.

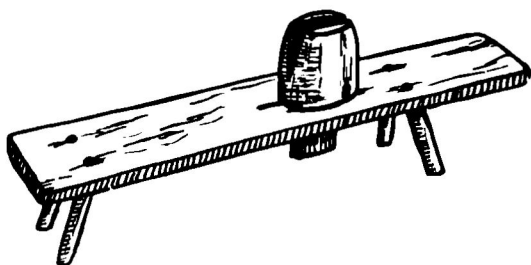

Abb. 19. kép.

Hornyolócővek.

Der Pflock auf der Falzbank.

Abb. 20. kép.

Hornyolás a hornyolócőveken.

Arbeit an der Falzbank.

A fenyőfán kívül készítenek bükkfából, csere- (tölgy) fából is zsendelyt, de sokkal kisebb mértékben.

A bükkfa-zsendely készítési módja is ugyanaz, mint a fenyőé, csak sokkal keményebb munkát kíván, mert nagyon nehezen hasad. Méretei lényegesen nagyobbak: 40—45 cm hosszúak, 15—20 cm szélesek. 3000 bükkfa zsendely-felület, körülbelül egyenlő 5000 fenyőfa zsendelyével.

A bükkfa-zsendelyt Varságon *dránicának*, Sófalva környékén *iszkalá-nak* (iszkolának) nevezik. A *dránica* nem olyan tartós, mint a rendes zsendely, mert hamar *megfő, megkondorodik* a napon és nyirkosságon. Ezért szokás némelykor a házfedél napos oldalát fenyőzsendellyel, az *észkas* oldalt *dránicával* fedni.

Még nagyobb zsendelyt, illetve zsendely-félét is szoktak használni: 50—100 cm. hosszúságút, de ez már nincsen élezve és hornyolva. Olyanformán fednek vele, mint a cseréppel, egymás mellé és egymás fölé rakva. Különösen Csikban használják ezt a hosszú zsendelyszerű fedődeszkrét. Ott nem értenek a zsendelykészítéshez; egy varsági ember tanította meg a csikménaságiakat erre a mesterségre, — mondják a varságiak. Ők eleddig csak vásárolták a zsendelyt az udvarhelyiektől. Erdővidékére is innen viszik az embereket *zsendejt csinálni*, mert ott sem értenek hozzá, pedig fájuk van bőven, akárcsak a csíkiaknak.

A zsindelykészítés ideje elsősorban télen van. Az őszi betakarodás után mindjárt hozzáfognak s egészen a tavaszi gazdasági munkáig tart, sőt még a szántás-vetés után is egészen a kaszálásig megint marad idő erre. Előfordul, hogy nyári munkaidőben is folytatják a mesterséget, esős napokon, amikor más munkát nem lehet végezni.

Abb. 21. kép.

Felmágjazott zsendej. — Aufgeschichtete Schindeln.

A napi beosztás egyszerű, mert lehetőleg egész nap dolgoznak, ha csak valami szorgosabb munka el nem szólítja őket a hornyoló-, illetve késelőpad mellől. Így dolgozva egy nap alatt 6—700 levélzsindelyt, jó hasadó fából még 1000-et is elkészítenek. Egy téli időszakban annyit készítenek, amennyi anyagot be tudnak szerezni, — ez a legfőbb föltétel — egyéb famunka és elfoglaltság mellett is 20—30 ezer is készen várja a tavaszi szállítást és eladást.

Négy-ötezret szekérre rakva szokták árulni, vinni távolabbi falukba és vidékekre a Küküllő-völgyén, egészen a szászokig, Medgyesig, vagy más irányba Marosvásárhelyig, ahol a 14 colos *kurta zsendejt* használják. Ezrivel szokták eladni, — a gabona árához viszonyítva, — legszívesebben gabonáért. 1000 zsindelyért 5—6 véka gabona járt, amihez egy köbméter fa kellett (ára 20 P.).

Egy kisebb falusi házhoz átlag 4000 levél zsindelyt számítanak, egy nagyobbhoz 7000 drb-ot (22. kép). Régen, amikor még szabadabban válogathatták a fa szebbjét, két nagy fa zsindelyből be tudtak fedni egy épületet (5—6000 drb.).

A zsindelyezést, éppen úgy mint a házépítést, rendesen a gazda maga végezte; ma már ez nem minden háznál van így, vagy legalább is nem olyan mértékben, mint régebben, de azért a zsindelyezést még mindenki érti. »Aki ezt nem tudja, az már erőst ügyetlen fajta« — mondják Szentkirályon.

A fedél jobb alsó sarkán szokták kezdeni a zsindelyezést, s úgy folytatják *rendekben* (sorokban) haladva, hogy az alsóbb rend mindig egy pár levéllel előbb legyen, mint a felette levő sarok, mert a felső mindig fedi az alsót. Hogy tartósabb

Abb. 22. kép.

Zsindelyes ház Varságon. — Mit Schindeln gedecktes Haus in Varság.

legyen a fedélzet, illetve a zsindelyezés, nem csak egyszeresen rakják fel a zsindelyeket, hanem *félduplán* és *duplán* is. Egyszeres zsindelyezésnél kb. 10 cm-rel fedi egyik zsindely a másikat, a félduplánál 20 cm-rel, és az egész duplánál az egyik zsindely széle éri a másikat.

Rendes körülmények között egy jól zsindelyezett tető kb. 10 esztendő múlva kezd pusztulni.

A zsindelyezésben használatos az ú. n. *zsendejsekér* (23. kép), amely a munka folyama alatt a tetőzeten tartja a zsindelyt. Egyszerre kb. 100 levél fér el rajta. Az egész alkotmány két kb. 65 cm. hosszú és egy 50 cm hosszú rúdból szerkesztett

háromszög. A rövidebb oldalába két (40 cm hosszú) bot van beleerősítve, ehhez támasztják a zsindelyt. A másik végén — a csúcsában — egy kampó van: ezzel akasztják fel a szekeret a fedélzet lécezésébe.

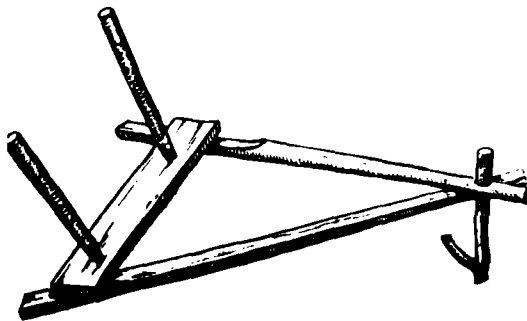

Abb. 23. kép.

Zsendejsekér. — Schindelnbehälter aus Latten.

Manapság már egyre kevesebb lesz a zsindelyes ház, mert tűzveszélyessége miatt a hatóság is tiltja, s egyre kevesebb a zsindelykészítő is, akinek annyira jellegzetes hegyvidéki és székely volt a mestersége. Ezt bizonyítja az a vers is, amelyet *Oroszhegyi Mihály Deák* a zetelaki zsindelykészítők „kellemetes és hasznos munkájokról” írt 1655-ben. (Később még szólnunk róla.)

A FENYÉDI SZÁN ÉS KÉSZÍTÉSE

A hegy és az erdő, a hosszú tél és a nagy hó együttevén és szükségképen eredményezik, hogy a székelység egyik legfontosabb járműve a szán. E nélkül a primitív közlekedési eszköz nélkül el sem képzelhető egy-egy távoli hegyvidéki falu élete. Elképzelhetetlen egyrészt azért, mert néha hónapokon keresztül csak szánnal közelíthető meg egyik-másik méteres hó alatt fekvő falu, másrészt a székelység egyik főfoglalkozásának, az erdőlésnek, a szán az egyedüli és nélkülözhetetlen szállító eszköze. Hogy a székely télen és hogy szánnal erdől, azt két dolog

Abb. 24. kép.

Szánok a székelyudvarhelyi piacon.
Schlitten am Markt in Székelyudvarhely.

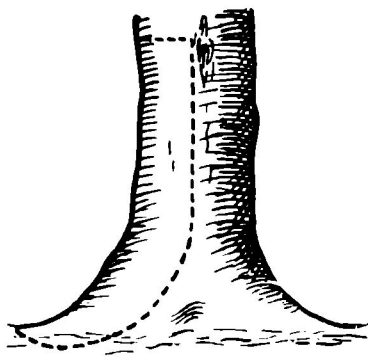

Abb. 25. kép.

Szánállnak való fatörzs.
Geeigneter Baumstamm für eine Schlittenkufe.

is magyarázza. Az egyik az, hogy bármilyen nehezen művelhető is a földje, tavasszal és nyáron elsősorban ezzel foglalkozik. A másik ok még fontosabb. Az t. i., hogy a meredek hegyoldalakon, távoli havasok rengetegeiben felnőtt és kidöntött faóriások, amelyekhez semmi járható út nem vezet, csak télen, a vastag hóréteggel borított erdőkön át csak ezekkel a kis szánokkal lehet megközelíteni és elszállítani.

Minden gazdaságban megtaláljuk a szánt, amelyet rendszerint maga a gazda készít el magának. Eladásra még ma is ritkán készítik. Legfennebb a felső vidékek faluiból szoktak piacra szállítani nagy vásárok alkalmával (Fenyéd, Zetelaka, Varság) (24. kép).

A szán leglényegesebb része az ú. n. *szánáll*, ennek nevezik az egész szántalpat az elül fölhajló részével együtt. Az a fontos, hogy olyan legyen a fája, hogy ne kopják el könnyen és ne görbüljön meg. Ezért készítéséhez az olyan bükkfát használják, amelynek a gyökérzete már a föld felett jó erősen kezdődik (25. kép). Amilyen körültekintéssel választják ki a szánnak való fát, éppen olyan fontosnak tartják a fa kivágásának az idejét is, mert — amint mondják, — nem akármikor lehet jó *szánállnak* való fát vágni. Legjobb ősszel, vagy télen holdtöltekor, amikor nem *mézgés*, nem puha, hanem a legerősebb a fa. Ha ehhez tartják magukat, nemcsak tartós *szánállat* nyernek, de még a szű sem esik bele olyan könnyen, mint a máskor vágott fába. A fatörzset a szánáll hosszúságának megfelelő magasságban lefűrészelik, a gyökér-részt pedig fejszével kivágják és olyanformán használják fel szánállnak, hogy a gyökér a szán orra legyen.

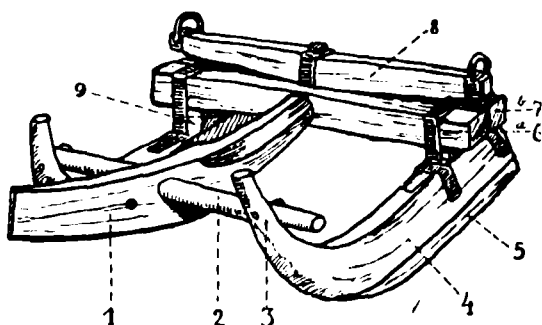

Abb. 26. kép.

Bakkszán szarvasmarha részére. 1. orcok, 2. keresztfa, 3. szánorr, 4. szánáll, 5. talpalás, 6. eplény (a), 7. eplény (b), 8. fergettyű, 9. lábak. Ochsen Schlitten.

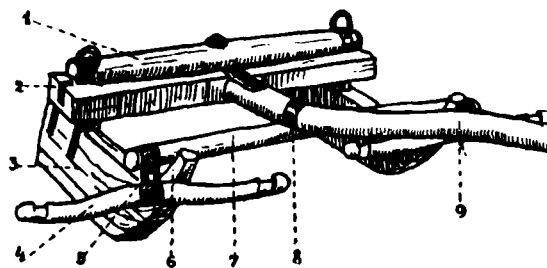

Abb. 27. kép.

Bakkszán ló részére. 1. fergettyű, 2. eplény, 3. szánáll, 4. kisefa, 5. kisefakankó, 6. szánorr, 7. keresztfa, 8. csallóvas, 9. rúd. Pferdeschlitten.

Ha ezt az ideális szánnak való fát nem találják meg, megalkusznak olyan fával is, amelyiknek az elágazódása erőteljes. Ez esetben a szán orra a megfelelő vastag ág-részből készül. A bükkfán kívül használnak még a szán készítésére juhar, gyertyán, vagy nyírfát is. Ezek t. i. elég *szíjjasok* hozzá. A puha nyírfa könnyen *megrökönyödik* (meggörbül), ezért ezt meg szokták vasalni, hogy tartósabb legyen.

A szán mérete igen különböző szokott lenni. A kis *bakkszán* (26. kép) hossza alig éri el az egy métert; ettől egészen a leghosszabb szánig — 3 m.-ig — többféle hosszúság fordul elő.

A levágott fát otthon dolgozzák fel. Téli időben még a szobában is végeznek rajta kisebb faragásokat. A szán kidolgozásához régebben csak a faragó fejszét használták, ma azonban kézvonóval és gyaluval is megsimítják, a kisebb részek kifaragása után pedig reszelőket is alkalmaznak.

Legelőször a szánáll készül el. Pontos méretei nincsenek, elsősorban a fától függ, hogy mekkora lehet a szánáll hajlata, a talp szélessége, illetve magassága. Általában mindezekben a nagyobb méreteket készítik el, minél nagyobbat, —

amekkorát a fa enged. — A felhajló szánorr magassága néha még az egy métert is meghaladja, ezt különösen nagy hóban használják. A szánálltalp magassága 20—40 cm.-ig terjed, szélessége viszont 10—20 cm.

Először a *ródaló fejszével* kinagyolják, azután pedig *faragó fejszével* megtisztítják. Ezután lehetőleg száradni teszik, mert minél több ideig áll a kifaragás után így, annál jobb minőségű lesz. Ha viszont azonnal el kell készíteni, akkor a kifaragott fát előbb *megsütik*, hogy ne repedezzen meg. Ez úgy történik, hogy szalmát hintenek rá, ezt meggyújtják, a szánállat pedig ügyesen megforgatják benne, hogy minden oldala megpiruljon, *mint ahogy a disznót perzselik* — mondják. A sütés után még bekenik marhaganéval, ami az esetleges kis repedéseket betömi s megakadályozza a későbbi repedést is.

Abb. 28. kép.

Előszán és utószán alkalmazása. — Aus zwei Teilen gebildeter Transportschlitten.

Ha a szánáll — a szán legfontosabb része — elkészült, akkor kezdenek hozzá a többi alkatrész elkészítéséhez. Először a rövid, zömök lábakat (5—10 cm. magas, 10 cm. széles) faragják ki legtöbbször nyírfából. Ezeknek mindkét végén egy-egy *csapot* hagynak. A lábak alsó csapjait a szánállba vésik bele. Ha a lábak már be vannak téve a vésésbe, akkor ráhelyezik — a két szánállat összekötő fát — az ú. n. *eplényt*, amelyen kijelölik és belevésik a lábak felső csapjainak helyét. Az eplény a szán szélességének megfelelő hosszú, 15 cm. körüli széles és magas négyzetes hasáb. Fája ritkábban bükk, inkább valami puhább, de *szíjjas* fából készül (juhar, nyír). Gyakran szoktak két, három keskenyebb (10 cm.) eplényt tenni egymás mellé és ugyancsak ennek megfelelő számú lábat. Viszont használnak széles eplényt is (25—30 cm.), ennek két-két lábat tesznek.

A húzó alkatrészek — a *rúd* — elkészítése és elhelyezése aszerint változik, hogy ló, vagy marha számára szükséges a szán.

A rúd négy méter hosszú fiatalabb nyírfából készül, amit előbb a faragó fejszével, majd pedig kézvonóval tisztítanak meg a héjától.

A lófogathoz készülő rúd vége egyenesen az eplénybe van erősítve (becsapolva) s az ú. n. *keresztfán* (v. *keresztül-való-fán*) nyugszik. A keresztfa a szán két *orrát* köti össze. Ugyancsak a szán orrán van a *kisefa-kánkó* (egy vaskampó), erre akasztják a *kisefát*, amihez a ló hámistrángját kötik (27. kép).

A szarvasmarha által húzott szánon a rudat az ú. n. *orcokra* szerelik rá; ez egy ék alakban előrenyúló fa, amelyiknek a vége (töve) szintén az eplénybe van becsapolva, a keresztfa pedig át van fúrva a széles orcokon. Mind az orcokat, mind a rúdnak az ágását átfúrják és egy tengelyül szolgáló vasszeggel kötik össze (26. kép).

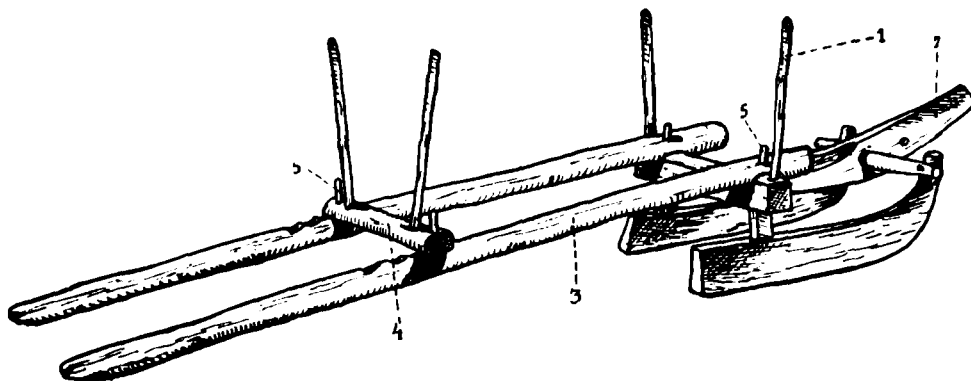

Abb. 29. kép.

Nyoszójas szán. 1. rókonce, 2. orcok, 3. nyoszója, 4. keresztfa, 5. faszeg. — Balkenschlitten.

Az orcok is, mint a rúd, rendesen nyírfából készül. A csapolásokat mindenütt keresztben átlukasztják és erős faszegeket faragnak bele, hogy jó szilárdan tartson. Az átlukasztásokat tüzesített vassal végzik.

Így már használható is a kis bakkszán, de még nem egészen megfelelő a teher-hordásra. E végre még rászzerelik a *fergettyűt*, amely egy függőleges vastengelyen forog a rajta lévő teherrel együtt; forduláskor. Erős kanyarodást lehet vele csinálni, mert egy teljes félkört átfordul.

Az eplény, illetve a fergettyű két végén van a *rókonce*, amely a teher oldal-támaszául szolgál. A rókoncák kissé kifelé dülnek, de sohasem szabad tulérniök a szánáll szélességét.

A módosabb gazdák a szán kötéseit, összeerősítéseit vaspántokkal látják el, hogy keményebb legyen és tovább tartson (26. 27. kép).

Ha a szánáll alja elkopik, *megtalpalják*, vagyis egy odaillő fát faragnak a talpa alá (26. 27. kép).

A legfontosabb és leghasznosabb szán-fajta a *bakkszán*. Ezt többféleképp alkalmazzák. Szélessége és hosszúsága általában alig haladja meg az egy métert, magassága 50—70 cm. körül van. A bakkszán kisebb fajtáját Fenyéden *baksának*

nevezik. A bakkszán legfőbb alkalmazása az erdölésnél van; amikor a *rönkfát* lehordják. Csak ezekkel a kisméretű erős szánokkal lehet az erdő fái közt mozogni és megközelíteni télen a járatlan helyeket. *Kicsi helyt nagyot fordul* és ha láncot csavarnak az állára *olyan löjtős helyen is bémegy, mint a házleteje*. A levágott rönköket egy darabig láncsal vontatják a szánhoz, azután a vastagabb felét (tövét) felkötik a láncsal a szánra, a vékonyabb része pedig a havon csúszik. Egészen a *nagy útig* mennek így vele, ott még egy hasonló — orcok és rúd nélküli — bakkszánt, az ú. n. *utószánt*, tesznek a fatörzs hátsó vége alá.

Abb. 30. kép.

Nyoszojás szán. — Balkenschlitten.

Máskor úgy alkalmazzák ezt az *utószánt*, hogy láncsal a bakkszánhoz (ilyenkor ezt *előszánnak* is nevezik) kötik a szállítandó tűzifa, vagy deszka hosszának megfelelő távolságban (28. kép). Ezeket az elő- és utószánokat alkalmazzák a szekér télire leszerelt kerekei, illetve a tengelyei helyére is.

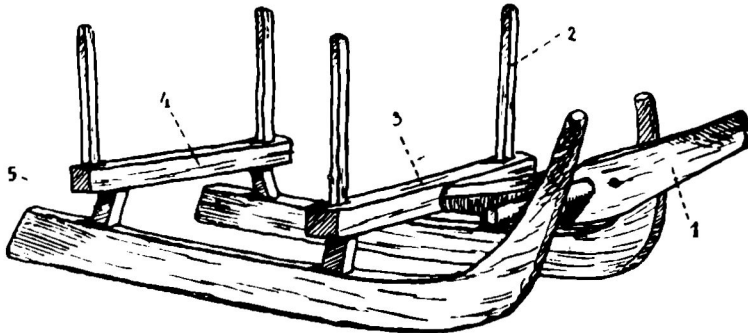

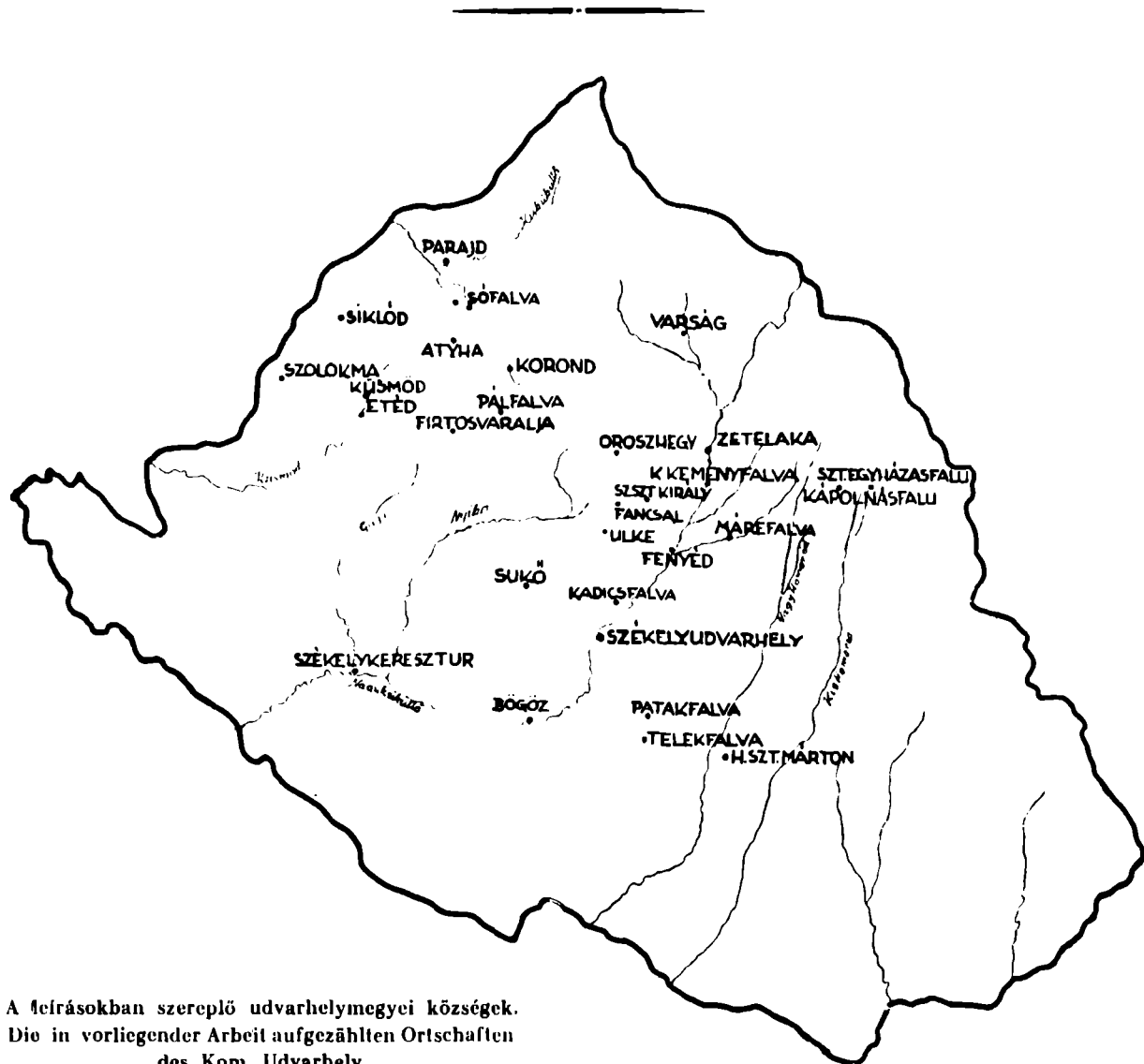
Abb. 31. kép.

Négyes szán. 1. orcok, 2. rókocák, 3—4. eplény, 5. láb. — Grosser Schlitten.

Egy másik alkalmazása a bakkszánnak az ú. n. *nyoszojás szán* (29. 30. kép), amikor a bakkszán fergettyüjéhez két kb. 3 méter hosszú rudat szerelnek fel leginkább fenyőfából — amelyiknek a két hátsó vége egyszerűen a földön, ill. a havon csúszik. A rudak közepe tájára egy keresztfát tesznek, amire a teher hátsó fele nehezedik. Ezt ugyancsak egy-egy faszeggel erősítik a berovott rudakra.

Használják hosszú szánt is; ezt a négy lába után *négyes szánnak* nevezik (31. kép). Készítése a fent leírt módon és ugyancsak azon faanyagból történik. Hossza változik és főleg a megfelelő egyenes fától függ. A legkisebb fajta négyes-szán alig hosszabb a bakkszánnál (1 m.); a hosszabbak a 3 métert is meghaladják. E szánokat elsősorban tűzifa- és ganéhordásra használják.

Ezek azok a szánfajták, amelyek Fenyéd környékén a legáltalánosabban használatosak, de ezek mellett a szánnak még többféle változata és alkalmazása van. Mivel minden székely lehetőleg maga készít szánt és egyénileg alkalmazza, itt is tág tere van leleményességének — ami itt a sokféle szánfajtaból is látható.

A leírásokban szereplő udvarhelymegyei községek.
Die in vorliegender Arbeit aufgezählten Ortschaften
des Kom. Udvarhely.

A FAVILLA ÉS GEREBLYE KÉSZÍTÉSE TELEKFALVÁN

I. A favilla.

Telekfalva határának jelentékeny része nyírfás hegyoldal ; ezt a szép, de mindig haszontalansággal vádolt fát kellett felhasználnia a falu népének megfelelő módon, hogy a gyenge termőföld mellett valami mellékkeresete legyen. Így tapasztalta ki, hogy a favillakészítésre a legalkalmasabb anyagot a fiatal nyírfa szolgáltatja. A nyírfa mellett viszont mogyorófa is van bőven, ez meg a gereblyekészítésnek fontos anyaga.

A favillakészítéshez ősszel vagy tavasszal vágott olyan fiatal és egyenes nyírfát használnak, amelynek a töve *varas* (kipattogzott). A héját kézzel letisztítják és a tövét, illetve *varas* felét, amely rugalmasabb, elvékonyítják és meghegyzik. Mindezt a *kézzvonópadba* szorítva végzik. Most három *előarasz*t (kb. 45 cm.) lemérnek a hegyes végétől, ez lesz a *villa-ágas* hossza, amit majd meg kell hajlítani. A meghajlítást úgy végzik, hogy a készülendő villa meghegyzett részét beteszik a csűr

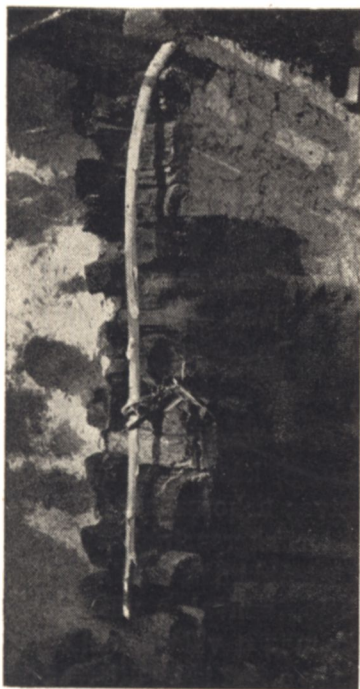

Abb. 32. kép.

Villahajlítás a gerezdben.
Biegung der Gabelstange.

Abb. 33. kép.

Villák a villahajtóban.
Gabel in der Biegevorrichtung.

gerezdjébe (az épület kiálló gerendavégei közé, 32. kép), a nyel étleszorítják és *gúzzsal* vagy kötéllel jó feszesen lekötik. Így kifeszítve áll a készülendő villa, amíg a fa ki nem szárad. Száraz időben egy hét is elég, máskor hosszabb ideig így kell állnia. Sietős

munka alkalmával nem sok ideig maradhat kifesztve s ilyenkor a vásárra vivő gazda jól betakargatja az ujasával az eső elől, hogy legalább az eladásig ne egyenesedjék ki.

A meghajlított s már megmerevedett villafát a három *előarasznyi* távolságon jól megkötik újabban dróttal is, ezelőtt csak *kávával*. (A kávát mogyorófából *pattogatják*, illetve hasítják vékony, hajlékony darabokra.) A villafát a hegyétől a kávaig, illetve a drótozásig hosszában óvatosan felibe fűrészelik. Ha háromágú villa készül, kétszer fűrészelnek be. Ekkor egy kis széken ülve a villa nyelét *megveti* a készítő, vagyis beszorítja valamibe s a két térdje segítségével széjjelfeszítve a befűrészelést, beszorítja az első *cókot* (ez egy 10—15 cm.-es hengeralakú fadarab), amely szétfeszíti a befűrészelést két, illetve három ágba és ez így marad mindaddig, amíg a végleges *cókozás* meg nem történik: egy odaillő háromszög alakú *cók* beerősítésével.

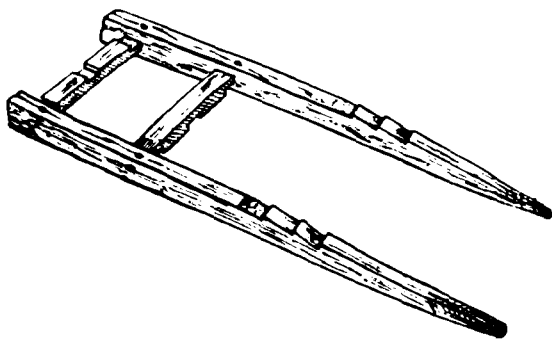

Abb. 34. kép.
Villahajtó.
Gabelbieger.

Abb. 35. kép.
Fűrés. — Bohrer.

Az ennyire elkészült szerszám az ú. n. *villahajtóba* kerül. A *villahajtó* (34. kép) két kb. 60 cm hosszúságú *csere*-, vagy *gyertyánfából* készült párhuzamos rúdból s ezeket összetartó két hevederből van szerkesztve; a hosszanti két alkatrészén rovasok vannak a beerősítendő villa-ágast leszorítva tartó kereszttrúd számára. A villát olyanformán helyezik el, hogy a villahajtó fokaik közt átdugják a villa hegyes végét, harmadik fokként a mozgatható botot iktatják bele, amivel a villát kb. a kötés magasságában kitámasztják (33. kép). Ezáltal kapja meg a villa a kellő görbületét. Az egészet így ahogy van, felteszik a padlásra, hogy a füst is jól átjárja s hamarabb száradjon. Legalább egy hétig, vagy még tovább is kell itt állnia a *villahajtóban*, amíg jól kiszárad.

Természetesen minél több villahajtója van valakinek, annál több villa tud egyszerre elkészülni. Egy jó dolgos mesternél 50—60 darab villahajtóban is szárad egyszerre az új szerszám. A fűstről lekerülve, ismét kihegyzik és az egészet *kézvonóval* végig faragják, hogy a befűrésztől megtisztítsák. Ekkor már készen van és a vásáros szekérre kerülhet.

Némely helyen nem használják a *villahajtót*, csak a *gerezdben* hajlítják a villát. Az így hajlított villa nem olyan tartós, mint a telekfalviaké.

Fenyéden a villát parázs felett *megsütik* (nyersen), vagy forró vízben *megfőzik* s az így megpuhult villafát kötéllel, vagy láncsal megkötve meghajlítják és száradni teszik.

A favillának az a hátránya a vasvillával szemben, hogy „ha a vizet meglássa, már kinyúlik, akár egy nap múlva is”, kivétel csak a természetes horgas fából készült villa. Viszont az az előnye, hogy sokkal könnyebb, szénacsinaláskor jobban használható s még kinyúlva is sokkal alkalmasabb a marha jászolbeli takarmányozására, mert nem sérti meg a marha orrát, mint a vasvilla. Nyaranta általában két darabot szoktak elhasználni, de kivételes esetben egy jó favilla tíz esztendeig is eltart.

II. A gereblye.

A gereblye három főrészének elkészítése külön-külön történik. A legfontosabb a *feje*, melyhez télen vágott jávor-, fűz-, vagy bükkfát használnak. A fának a törzséből 70 cm hosszú darabokat fűrészelnék le, ezeket kézzel és gyaluval úgy

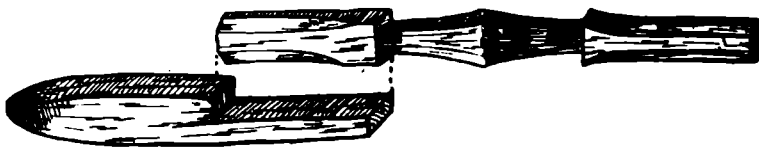

Abb. 36. kép.

Készülő fogak és a fogmérő.

Halbfertige Rechenzinken und Messgerät.

munkálják meg, hogy a keresztmetszete téglalapalakú legyen (3×2 cm.). A szélesebb oldal középpontjába egy lyukat fúrnak, az általuk készített *fúruval* (35. kép). Ide lesz beerősítve a nyél. Ettől mindkét oldalt egyenlő távolságra $9 + 9 = 18$ (kb. 1 cm. átmérőjű) lyukat fúrnak a gereblyefogak számára. A középtől két irányban számított negyedik lyukhoz teszik majd a *kávát*. Gereblyefogaknak mogyoró- vagy szilvafát használnak. Régebben általános volt a somfából készült gereblyefog, de ma már csak akkor használják, ha nagyon jó, erős gereblyét akarnak készíteni. A fog faanyagát kézzel és négyszögűre *húzzák*, amíg 1 cm. átmérőjű nem lesz, aztán négy-négy ujjnyi távolságra bicskával berovogatják. Minden rovásnál kissé kihegyzik, majd feldarabolják, miután a fogak hosszát *fogmérővel* (36. kép) mégegyszer pontosan megmérték (5 cm.). A feldarabolt fogakat belefáragják a gereblye fejébe úgy, hogy jó feszesen álljanak.

Régebben a legények a választottjuknak *zörgős gereblyét* készítettek (37. kép). Ez úgy készült, hogy a gereblyefog nyakát (vékonyabb részét, mely a fejbe van erősítve), olyanformán faragták meg nyers fából, hogy a végén egy kis bogot, illetve makkot hagytak, amelyet feszesen bár, de átütöttek a gereblye fején annyira, hogy

a mákkja kívül maradjon. Ha így a fa kiszáradt, a fog nem hullott már ki s „a gereblyéléskor úgy zergett, mintha diót vernének“. A téli faragómunka idején véka számra készítik a gereblyefogat. Legszívesebben közösen, valamelyik mester otthonában összegyűlve, dolgoznak.

A gereblyenyél két méter hosszú, fiatal mogyoró-, vagy fenyőfából készül, amelyet kézvonóval tisztítanak le a héjától (38. kép). A nyél és a fej összeerősítésére szolgál a *káva*, amely meghajlított mogyoró- vagy fűzfaágból készül. A kávát először meghajlítják az ú. n. *kávahajtóban* (39. kép). Ez két párhuzamos rúd (2 m. hosszú),

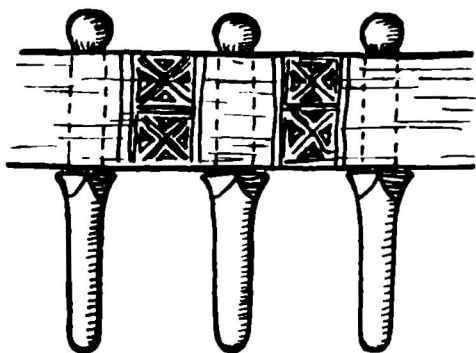

Abb. 37. kép.

Zergős gereblye.
Klapperrechen.

Abb. 38. kép.

Gereblyenyél-tisztítás a kézvonópadon.
Bearbeitung des Rechenstiels.

ami a közepén és két végén (kb. 35 cm. hosszú) fokokkal van összekötve. A két rúd közé feszítik be a meghajlított vesszőket szorosan egymás mellé s ott tartják addig, amíg meg nem merevedik. Ez után a kézvonópadon megtisztítják (40. kép).

A villát egyáltalán nem díszítik, de a gereblyét ki szokták faragni és festeni, még ma is, de már sokkal ritkábban, mint régen. Főleg a fiatal legények vásárolták szívesen kedvesük számára az ilyen díszes szerszámot. Bicskával *írták ki* a gereblye fejének belső felét (*lapit*, indát, tulipánt) (41. kép), külső felére pedig nevet és évszámot véstek. Az ilyen kifaragott gereblyét különösen a Segesvár, Medgyes, Köhalom vidéki szászok kedvelték és vásárolták. A faragáson kívül festették is a gereblye fejét: piros és zöld színnel; ez volt a fiatalság kedvelt színe. Azonban a román uralom alatt a székelykereszturi csendőrmester is beleszólt a mesterségbe és a festést csak úgy engedte meg, ha a sárga színt is használják. Mivel pedig „így még a szászok sem vették meg“, ez még jobban megnehezítette az amúgyis nagyon megadóztatott mesterséget. Ezért utóbb el is hagyták a festést s csak faragták, vésték, vagy írták a gereblye díszítését.

Föltehetjük azt a kérdést, vajjon a megélhetés kényszere mellett hozzájárult-e a telekfalvi villa- és gereblyegyártás kifejlődéséhez a szükséges anyagok hozzáférhetősége? Bizonyára igen, de nem állítja meg a már kifejlődött mesterség életét az a tény, hogy közben a falu határában — ahonnan hátukon szállították le a feldolgozandó anyagot, — annyira kifogyott a megfelelő fa, hogy egyáltalán nem elégíti ki a szükségletet. Ezért a közeli és távoli falukból egyaránt szállítanak ide: nyír-, mogyoró-, *zádok*- vagy hársfát. Leginkább vásárolnak a havasaljiaktól: Zetelaka, Varság, Fenyéd, Máréfalva községtől. A közelebbi faluktól, mint pl. a Patakfalvától kapott anyag fejében megegyezés szerint harmad- vagy felerésznyi szerszámot adnak. Így 15 villára, gereblyére való anyagért 4—5 drb villát, ill. gereblyét adtak.

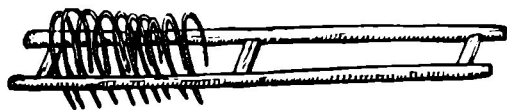

Abb. 39. kép.

Káva hajlítása a kávahajlítóban.
Biegung des Rechenreifens.

Abb. 40. kép.

Káva tisztítása a kézvonópadon.
Bearbeitung des Rechenreifens.

Mondják, hogy régen az anyagbeszerzés úgy is történt, hogy a telekfalvi mester elment valamelyik felsővidéki faluban lakó ismerősehez s annak az erdejéből vágott annyi szerszámnak való fát, amennyire éppen szüksége volt. Ezért csak egy áldomás járt, esetleg előre megkötött egység szerint köteles volt adni az elkészített szerszámokból is egynehányat az áldomás mellé.

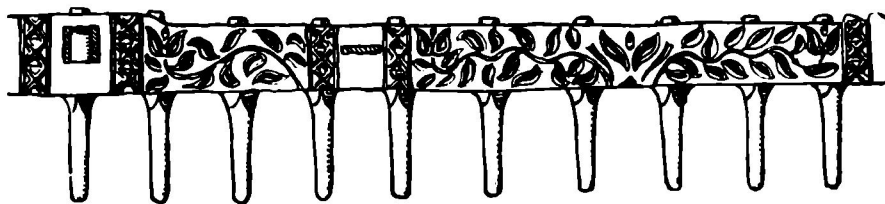

Abb. 41. kép.

Kifaragott (rt) gereblye egyik fele. — Hälfte eines geschnitzten Rechens.

A villa, gereblye készítése, — mint a legtöbb háziipari mesterség — rendesen téli munka szokott lenni, amikor ugyancsak érvényesítheti és fejlesztheti mindenki ügyességét, megmutathatja szorgalmát, mert egy télen a jól dolgozó mester 5—600

darab villát és gereblyét is meg tud csinálni. Egy háromtagú család 1500-nál is többet készít el (42—43. kép). A villát sokkal szívesebben csinálják, mint a gereblyét, mert ez egy fából van és sokkal könnyebb munkának tartják. Régen több villát kellett készíteni, mint gereblyét, ma viszont fordítva van. Most a vasvilla jobban beválik a favilla helyett, mint a vasgereblye a fagereblye helyett.

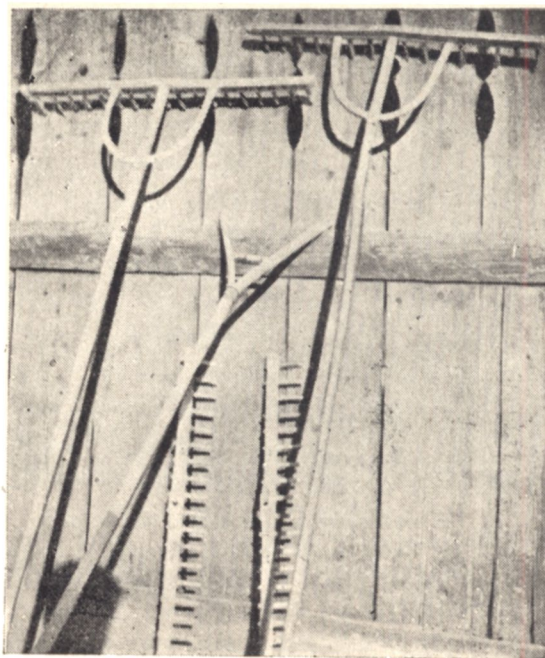
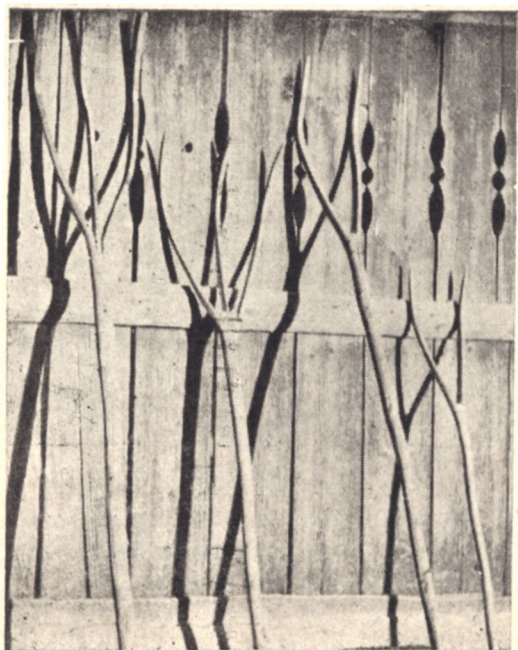

Abb. 42—43. kép.

Telekfalvi villák és gereblyék. — Rechen und Gabeln. Telekfalva.

Érdekes följegyezni a telekfalvi villa-, gereblye-értékesítés legelső lépéseit. Azt mondják, hogy régen a telekfalviak kénytelenek voltak csépelni eljárni gabonáért a gazdag szász vidékre, ahová a cséphadaró mellett magukkal vittek egy-egy saját készítésű villát és gereblyét is. Ezt munka után — hazatérésükkor — rendszerint otthagyták, hogy ezért valamivel több gabonát kapjanak. Így annyira hozzászoktak a szászok is ezekhez a szerszámokhoz, hogy már ilyenkor — aratáskor — előre megrendelték a következő tavaszra az új villát és gereblyét. Azt mondják az öregek, hogy régebben sokkal vastagabb, durvább, nehezebb szerszámokat készítettek, mint ma. A gereblye kávája fűzfából készült, ami jóval gyengébb, mint a mogyorófából való. A gereblyefogak csak be voltak szorítva az ékkel szétfeszített gereblyefejbe, ami könnyen kihullott. A legrégebbi telekfalvi gereblye (több mint kétszáz éves) nagyobb, erősebb darab volt, mint amelyet most készítenek; csépléskor használták és *vágó-gereblyének* hívták.

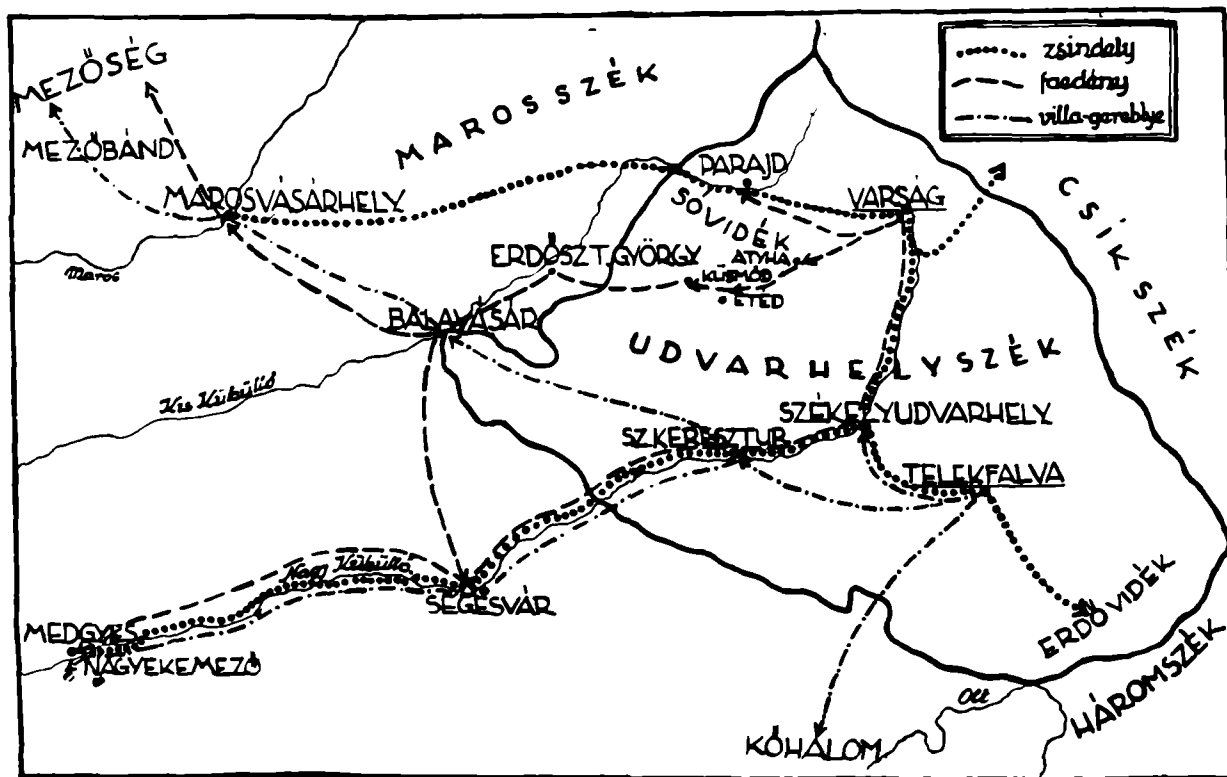
Ma már rendes piaca van a favillának és gereblyének. Télen van a faragómunka, viszont tavasszal következik az értékesítés ideje.

Általában a Székelyföld olyan helyén, ahol megvan a szükséges faanyag (nyír-, mogyorófa), ott még elkészítik e szerszámokat a saját használatukra, de nagyobb mennyiségben eladásra elsősorban csak a telekfalviak szállítanak.

*

A télen elkészített szerszámot tavasszal szárítják ki és viszik vásárra, úgy, hogy még a szénacsinálás előtt el tudják adni, mert ezután már egyen sem lehet túladni. Szent János-napján vagy 500 darabot egy szekérre raknak, — gyakran két-három gazda társulva — s elindulnak a tavaszi nagyvásárookra. Főleg a szász vidékekre; Segesvár, Medgyes irányában Nagyekemezőig jártak, Marosszéken a mezősegi falukig jutottak el, közelebb pedig Székelykeresztur és Udvarhely piacait látogatták. Természetesen nemcsak a vásárokbán, hanem útközben is mindenfelé árúsították a szerszámot s addig nem tértek vissza, amíg az összezt el nem adták; így sokszor négy-öt napig is úton voltak. Régen a hátukon hordták és hordják ma is a szegényebbek eladni a szerszámot s már jól ismerték messze vidéken az utakat, elágazódásokat, falukat, s még a gazdákat is, ahová érdemes volt szállítani a nehéz terüt.

A szerszám ára a munkához és hasznához viszonyítva nagyon csekély: a gereblye 1 P, a villa 80 f.-tól 1 P-ig, a hármás, vagy négyes ágú 1'50—2 P-ig. (A román uralom alatt még olcsóbb volt: a gereblye 12—20 l.-ig, a villa 8—10 lej, a több ágú 25 l. volt). De így is egy-egy vásár után jelentékeny összeg szokott összegyűlni, mert a telekfalviak mind el szokták adni a szerszámot, ahogy ők mondják „amíg nekünk van, addig a máséhoz hozzá sem nyulnak a vevők”, mert a többieké mind hitványabb, nehezebb és még sem olyan tartós. Természetesen a jó vásár után gyakran áldomás következik, ahonnan hazatérve s meggonoszodva egyszer még az alispánt is megverték, aki valami birtokügyben nem bánt velük méltányosan. Általában a „gereblyés emberek” félelmetes hírűek.

A zindely, faedény és villa-gereblye eladásának főbb útvonalai.
Absatzgebiete der Szekler Holzarbeiten.

A KÉREGVÉKA KÉSZÍTÉSE SIKLÓDON

A kéregvékát (44. kép) bükkös erdő közelében készítik, mert anyaga csak bükkfa lehet. A kéreg szó alatt itt nem a fa külső héját (kérgét) kell értenünk, hanem azt a vékony hajlékony (alig fél cm. vastag) deszkát, amit a fatörzsből nyernek és amelyet olyan hajlékonnyá tesznek, hogy a véka egy darab összehajtott kéregből készülhessen el. A kéregvéka, mint fontos ürmérték gyakran szerepel a régi faedények összeírásában.¹⁸ A siklói kéregvéka és szuszék készítésről Orbán Balázs is megemlékezik,¹⁹ Kriza Vadrózsáiban szintén találunk említést erre vonatkozólag:²⁰

*Míg az erdőn bikfa terem
Szerelem én e kedvesem,
Míg szuszék lesz e bikfából,
Éltartom őt ez árából.*

*Nincs olyan fa mint e bikfa,
Abból lesz e véka, kupa,
Kövér pele ez odvába,
Páncs sül ez olajába.*

(Siklói táncdal, 238.)

A vékakészítés mesterségét csak olyan hagyományhű falu tudta megőrizni, mint Siklód, ahol még van egy pár mestere ennek a régi foglalkozásnak, de már ők is csupán egy embert ismernek, aki folytatja; egy ezmestert, aki Csején éli remete-életét. (Csejé: házcsoport, Szolokma határában.)

Szerintük csakis olyan vastag fából lehet készíteni kéregvékát, amelynek az átmérője legalább egy méteres. Erre lemérik a nyolc arasz (szinte 2 méter) hosszúságot és itt elfűrészelik, majd szeggel (ékkal) csetérekre (hasábokra) hasogatják. A csetérektől bárdoló-fejszével egészen vékony deszkává faragják meg. A további vékonyítás már gyaluval történik, olyanformán, hogy egy kis padon a deszka egyik végén ülve addig gyalulják a másik felét, amíg legalább fél centiméter, vagy még vékonyabb lesz. Azután a másik felén dolgoznak. Ezt igen „erős” munkának tartják. A kivékonyított deszkát a készülendő véka méretének megfelelő nagyságban körülvágják, s akkor következik a kéreg meghajlítása. Nyitott tüzelőnél izzó parázs fölé tartva kissé megsütik, addig míg megpirul s akkor forróvízzel meglocsolva, ügyesen megkondorodik. Így kerül a vékahajtóra (45. kép), amely a szoba közepén van felállítva egy vastag rúdra, ez pedig a mennyezet gerendája és a padló közé van beszorítva s alul jól megpockolva. Erre a rúdra van rá erősítve két faszeg segítségével egy félhengeralakú, kb. 50 cm hosszú és 20 cm sugáru fatuskó, az ú. n. vékahajtó. A parázs felett megkondorodott deszkát erre a vékahajtóra azonnal ráfeszítik, miután a kéreg egyik szélét beszorították az oldalt felszerelt fa alá. Ezt

¹⁸ Takáts Sándor: Rajzok a török világból III. k. 234. l.

¹⁹ Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. I. k. 142. „Régi faragómestereink sok szuszéket gabonatarló ládák) és vékát gyártanak.”

²⁰ Kriza János: Vadrózsák. I. k. 137. l.

a műveletet gyorsan kell végezni, mert ha a kéreg kihül, akkor hamar törik. Egy-
szerre 40—100 drb-ot szoktak hajlítani egymás után.

A vékahajtóról a *csiptetőbe* (46. kép) kerül a kéreg, ahol két nap és két éjjel áll,
amíg kiszárad. A csiptető két kb. 50—60 cm hosszú e célra kifaragott fenyőfarúd. A két
csiptető közé beszorítják a meghajlított kérget s a két végén gúzzsal feszesen meg-
kötik. A gúzs venyige-, porong-, vagy fűzfavesszőből készül.

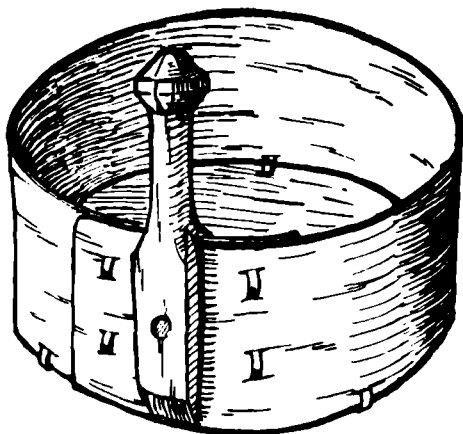

Abb. 44. kép.

Siklódi kéregvéka. — Baumrindenscheffel. Siklód.

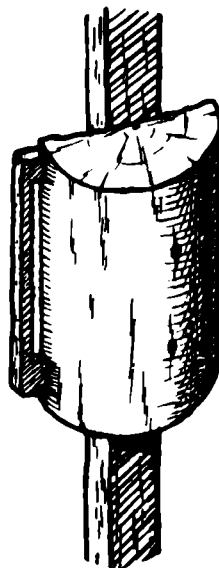

Abb. 45. kép.

Vékahajtó. — Scheffelfieger.

A kiszáradt és hengeralakban összehajlított kéreg két végét (kb 15 cm hosszú-
ságban) egymásra húzzák s a vésőhöz hasonló *likasztóval* (47. kép) (szálában) két-
két helyen átlikasztják. Ebbe a keskeny nyílásba behúzzák a kötővesszőt, amely
kétszer átdugva erősen beleszorul.

A kötővessző juharfából készül. Kb. karvastagságú, 2 arasz hosszú fát a kis
fejszével kettő, négy és nyolc részre hosszába felhasítják, ezeket pedig késsel leszorítva megszádolják, vagyis vékonyra faragják. Ez a kötővessző frissen használva jól
hajlik, de ha megszárad, könnyen törik, ilyenkor forróvízzel fel kell engesztelni.

Most következik a befenekelés művelete, ami pontos munkát követel. A nagy-
fejszével a bükkfa-cömpöt (tönköt) több darabra hasítják s a faragófejszével átlag
50 cm hosszú és széles, kb. félcentiméter vastagságú deckákat faragnak belőle. Erre
ráhelyezik a már összekötött kérget és a vékajegyzővel rácirkalmazza a területét.
A vékajegyző egy kb. 10 cm hosszú, hegyes vas szegféle. A jelzésnél körülfüré-
szelik és a ráspollal pontosan a karcolásig kereken reszelik.

Most az összekötött kérget úgy helyezik a fenéckedőre, hogy annak —
vastag törzsből kihalított kéregnek — az a része legyen felül, amelyik a fának a
külső, héj alatti része volt, míg alul a fa beléből készült rész kerül. Ugyanis a fának

a belső része sokkal gyengébb, mint a külső, ezért alkalmazzák így a vékánál is, mert ennek a felső pereme kell erősebb és tartósabb legyen, mint az alsó, amelyik össze van kötve a fenékdeszkával.

A fenéket fejszével beütik annyira, hogy egy keskeny ontorája (pereme) maradjon a kéregnek s mind a fenékdeszkát, mind a kéreg alsó felét a likasztóval átlukasztják s kötővesszővel összekötik.

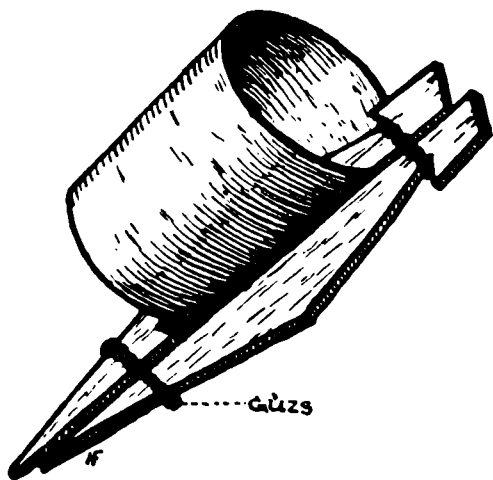

Abb. 46. kép.

Készülő véka a csíptetőben.
Scheffel während der Bearbeitung.

Abb. 47. kép.

Likasztó.
Durchschlageisen.

Az eddig elkészült vékáról már csak a nyél hiányzik. Ezt szintén bükkfából faragják ki, kb. 35 cm hosszú és 5 cm széles négy oldalú hasábbá. Az egyik végén egy kis gombot hagyva, alatta pedig kézvonóval leélezve, ez lesz a fogója, a hosszabb alsó felét meg két szembe levő oldalon kihornyolják annyira, hogy ez a két bevágás összetalálkozzék s így a nyélnek ez a része kétágú lesz. Ezt a két ágú részt ráütik a véka oldalának arra a részére, ahol a kéreg végei egymást fedik s ahol a nyél részére egy kis berovást tettek. A hosszát pontosan lemérve levágják, a belső ágast egy újjnyival rövidebbre hagyják. Végül a nyelet az oldallal együtt átfúrják és egy faszeggel odaerősítik. A faszeg fenyőfából készül, hogy ne hasítsa el a keményfát.

Többféle nagyságú kéreg vékát szoktak készíteni. A legnagyobb kb. 40 cm átmérőjű, 20 cm magasságú, ürtartalma 16 kiskupa, ami kb. 23 liternek felel meg, azaz több mint egy véka. Ezután következik a félvékás, ez 8 kupa, majd a 4 kupa és végül a 3, 2, és 1 kupások a legkisebbek.

Ez is elősorban téli munka szokott lenni. Egyszerre legalább 150—200 darabot készítenek el, ami egy terüt jelent, vagyis egy szekérrelvalót. Így szekérrel szokták eladni vinni vásárookra s falvakba. Főbb eladási útvonaluk a Marosvölgye felé vezetett; Marosvásárhely és Marosludas irányába.

A vásárokon elsősorban pénzért árulták s egy terüért, 200 darabért legfőbb 3000 lejt, 100 pengőt kaptak, ami darabonként átlag 15 lej = 50 fillért jelent. Leginkább azonban falun, gabonáért cserélték el. Amennyi búza beléért, annyiért adták oda, kukoricával kétszer kellett megtölteni a kéregvékát. Természetesen így a kisebb méretű vékának kevésbé fizetődött ki a munkája, ezért ezeket csak otthon adták ennyiért, máshelyt meg kellett pótolni gabonával az egyszeri megtöltésen felül.

Abb. 48. kép.

Vékanyél. — Scheffelgriff.

A véka és kupa két régi űrmérték, amelyeket szemes termények és gyümölcs mérésére használtak és ritkán használják ma is a Székelyföldön. Valamikor a kéregvéka készítés virágzó mesterség volt itt; ma azonban ritkaság számba megy az olyan mester, aki még érti, vagy folytatja ezt a mesterséget. Hogy egyáltalán előfordul ilyen mester, azzal magyarázható, hogy a székelység meglehetősen ragaszkodik a véka és kupa használatához.

A vékakészítés kiveszésének folyamata nagyon megokolt. A súlymértékek általánossá vált használata óta kezdett háttérbeszorulni, mert bár kényelmesebben alkalmazható, sokkal kevésbé pontos. Az utóbbi időben hatáságilag sem volt engedélyezve a használatuk. Azonkívül az újabb idők okszerű erdőgazdálkodása, az utak használhatóbb volta lehetővé teszi, hogy a fát elszállítsák és jobban értékesítsék. Abban az időben, amikor egy-egy elzárt falu arra kényszerült, hogy minden módon igyekezzék felhasználni a kezeügyében levő faanyagot — természetes volt a vékakészítés kifejlődése.

FAEDÉNYKÉSZÍTÉS (KÁDÁROZÁS) VARSÁGON

A fa kiválasztása a famesterségek első és egyik legfontosabb tudománya, amely sok megfigyelésen alapuló tapasztalatot, szakértelmet kíván. Ettől függ a jó készítmény tartóssága. Legtöbbször télen történik az anyag beszerzése, amit ősszel és a következő télen dolgoznak fel.

A faedénykészítéshez csak a jó vastag, bognélküli fenyőfa alkalmas; „az olyan, amelyik jó hasas és nincs csap benne“. Egy szép szál fa törzse a tövétől számítva legfeljebb 12 méter hosszúságig használható. A fa törzséből 82 cm. hosszú, kb. 35 cm. átmérőjű *csutakokat* fűrészelnék harcsafűrészszel. Amíg még nyers a fa, a *csutakból* a *hasítóvas* (49. kép) segítségével donga-hasábokat hasítanak (50. kép)

Abb. 40. kép.

Donga-simítás a kádározó vagy eresztőgyaluval.
Bearbeitung der Daube mit dem Böttcherhobel.

(„a hasítóvas sorjában kiveszi a dongákat“). A *hasítóvas* egy görbére hajlított, erős vasszerszám. A kovácsnál készítették s egyébre nem igen használják. A hasogatás mindig a *csutak* tetején kereken, sorjában (1–2 cm. távolságnyira) sugár irányban történik, ha hasítás közben egy-egy darab leszakad, az már használhatatlan. Ezeket a felhasított dongákat száradni hagyják; minél több ideig, annál jobb; leginkább téltől ősziig.

Ha az idő engedi, már nyár végén hozzákezdnek a *kádározáshoz*, hogy az őszi vásárokat eljárhasák az új edénnyel. Ilyenkor előveszik a kiszáradt dongákat és megkezdődik a *donga tisztítása*. Ez a művelet a *késelőpadon* történik (51. kép). Amikor a *hasítóvas* által kissé ívalakúra vágott donga külső, domború felét kézvonóval megtisztítják s olyan formán faragják tovább, hogy domború felületű maradjon.

A belsőfelét majd csak a *vájókés* (52. kép) fogja homorúra mélyíteni, ha már össze lesz állítva az edény. Ha a tisztogatással elkészültek, következik a kifaragás, amikor

Abb. 50. kép.

Dongahasítás: az ember lábánál a hasított dongák,
jobb sarokban (elől) a kádározószék.
Spalten des Daubenholzes.

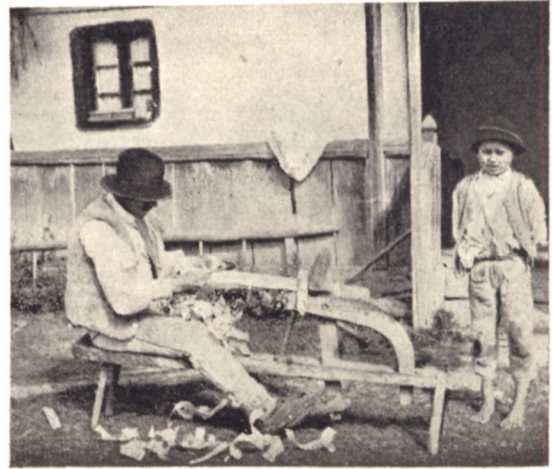

Abb. 51. kép.

Dongatisztítás.
Bearbeitung der Daube.

a dongák alsó felét *kis fejszével* keskenyebbre faragják, a *száda* (szája) felőli részt pedig szélesebben hagyják. Ugyanekkor két oldalát *megcsapják*, vagyis ferdén vágják,

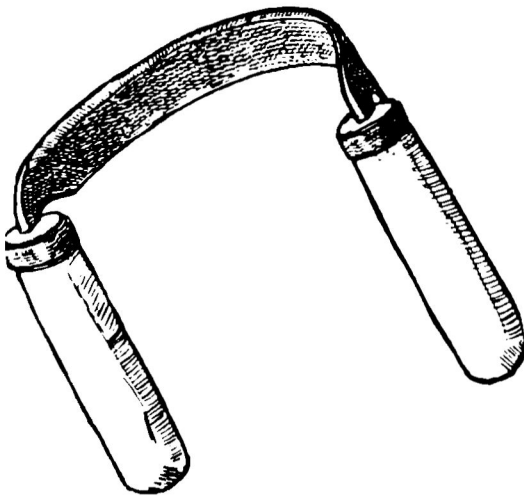

Abb. 52. kép.

Vájókés. — Hohlmesser.

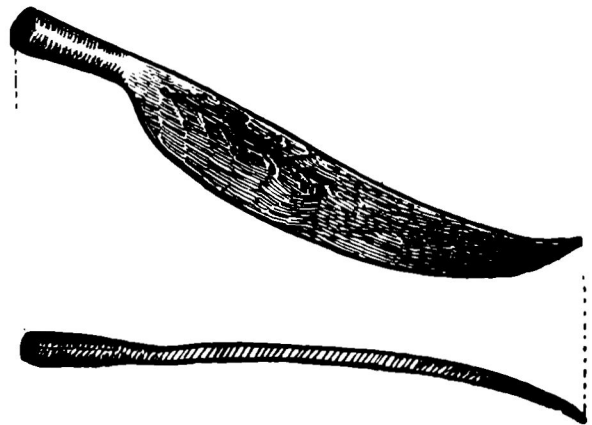

Abb. 53. kép.

Hasítóvas. — Spalteisen.

hogy a dongák köralakban, majd jól egymás mellé igazodjanak. Most ismét meg-simítják a *késelőpadon* a *kézvonóval*, hogy hozzáfoghassanak a végleges kisimításhoz

az u. n. *kádározó*-, vagy *eresztő-gyaluval* (50. kép). Az *eresztő-gyalu* hosszúsága 180 cm. vagyis a leghosszabb donga kétszerese kell hogy legyen azért, hogy egy húzással egyszerre végig tudja simítani a dongát, mert különben rés keletkezhetne az összeillesztett dongák között. A hosszú gyalu egyik végét feltámasztják kb. 60 cm. magasan,

a másik végén két lábat tesznek bele, amin biztosan áll. Így a gyalulandó dongát húzzák végig a helyben erősített gyalu élén. „Ehhez a kemény, fárasztó munkához jó erő kell.” A gyalut a falubeli asztalos készíti el, de a hozzá való fát a kádár szerzi meg és nagyolja ki négyzetes hasábbbá.

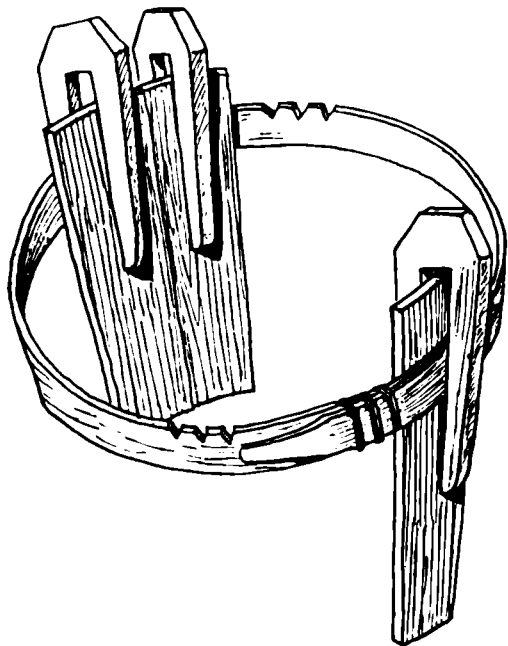

Abb. 54. kép.

A ráklábakkal a rakóabroncs-hoz fogatott dongák.
Dauben in dem Probereifen.

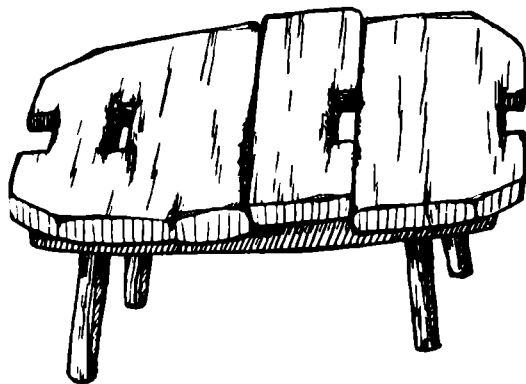

Abb. 55. kép.

Kádározószerék.
Arbeitstisch des Fassbinders.

Ha a dongák mind elkészültek, a *rakóabroncsba* kerülnek. Ez tulajdonképpen még csak próba-összerakás. Az összeállítandó dongákra ráteszik az *abroncsbát*, illetőleg a *kávát* ideiglenesen addig, amíg a *befeneklés* megtörténik. A *rakóabroncs* egy erre a célra készült jó erős *fakáva*, aminek a kerülete a készítendő csőbőr méretének megfelelően szabályozható azáltal, hogy a több rovás közül a megfelelő rovásnál kötik össze a kávékat. A rakóabroncsba teszik sorjában, kereken a kész dongákat s mindegyiket külön-külön egy u. n. *ráklábbal* fogatják az abroncs-hoz (54. kép). Miután a bottal jól megütögették minden oldalról, hogy jó feszesen álljanak a dongák, felfordítva ráteszik a *kádározószerékre*, amely inkább egy alacsony (kb. 40 cm.) asztalkához hasonlít, mint székhöz (55. kép). Felülete kb. 70 cm. hosszú négy-szögű deszka, amelyen a csőbőr füle részére kivágások vannak. A kádározószeréken előbb lemérik, majd ráütik az edényre a kávé (az abroncsot). De ez még mindig nem végleges, mert a *befeneklés*kor még egyszer meg kell lazítani az alsó kávé.

Használnak vasabroncsot vagy fakávát, az utóbbi jelenleg sokkal elterjedtebb (most nehezebben jutnak vasabroncs-hoz). A fakávának az az előnye, hogy nem roz-

dásodik meg, csak a szű pusztítja el, különösen ha nincs meghántva, de ilyenkor is újra szokás kávézni az edényt. Régebben, amíg a vasabroncs még nem volt nagyon elterjedve, külön foglalkozás volt az abroncsozás. A mogyorófás vidékekről jól megterakodva indult el az **abroncsozó** az elkészített kávékkal s faluról-falura járva javítgatta az elromlott kávékat. Az abroncsozó alakja teljesen eltűnt a Székelyföldről.

A **káva készítése**. A kávénak szép, egyenes, bognélküli mogyorófa alkalmas. Nagy cseberre három, kis cseberre két méter hosszúságú, 2—3 cm. vastagságú botot

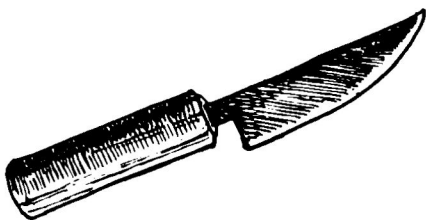

Abb. 56. kép.

Kádárkés.
Böttchermesser.

Abb. 57. kép.

Kávé tisztítás a késelőpadon.
Anfertigung des Holzreifens.

vágnak. Ezt az egyik végén közepén **kádárkés**szel (56. kép) megvágják, majd pedig a **késelőpad** támasztóján az egész rúdat végighasítják kettőbe, a meghasított felét kézvonóval simára húzzák a **késelőpadba** befogva (57. kép). A káva egyik végén az élire egy **rovást**, domború felére egy **csapást** (lefaragást) tesznek. Majd a kádár átfogja a csőbör területén s lemérve a megfelelő hosszúságot, az újjával megjegyzi,

Abb. 58. kép.

Kávékötés. — Befestigung des Holzreifens.

hogy hova kerüljön a káva másik felén a **rovás** és **csapás**. A két végén levő két jelzésnek pontosan össze kell érnie. Miután a fölösleges végüket levágták, fölteszik a kávéat, egyiket a másik alatt átdugva s kissé megtörve, hogy ne **suvadjon** vissza. A rovasok egymásba akadva, a csapások egymás alá szorulva jól tartanak (58. kép). Most még a **dengelőfával** (59. kép) és a **bottal** kereken ráverik a kávéat, hogy jó erősen megfeszüljön. Végül a két végét véglegesen levágják a **kádárkés**szel és a **bottal** ütögetve, úgy, hogy a káva vége a szélével egy vonalba legyen, ne érjen ki alóla.

Az edénynek a felső szélétől kb. 2 hüvelyknyi távolságra teszik az első *kávát* és közvetlen melléje egy másikat, esetleg egy harmadikat is, hogy még jobban tartson. A legelső kávát csak a befenekelés után ütik rá feszesen.

Abb. 59. kép.

Dengelőfa. — Klopflholz.

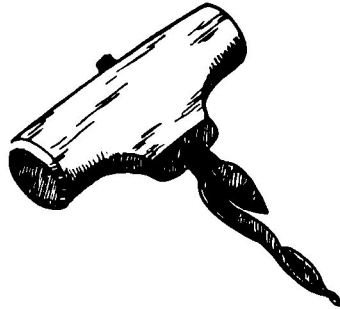

Abb. 60. kép.

Filfúru. — Henkelbohrer.

Ha a kávék így rá vannak téve a csőbörre, akkor a *kapoccsal* (62. kép) helyreszedik a dongákat, melyek az abroncsozás közben elcsúszkáltak, hogy szép *igyesbe* álljanak. A *kapocs* egy kb. 20 cm. hosszú nyéllal ellátott fa, aminek az

Abb. 61. kép.

Tisztítás a pucolópadon.
Reinigung des fertigen Bottichs.

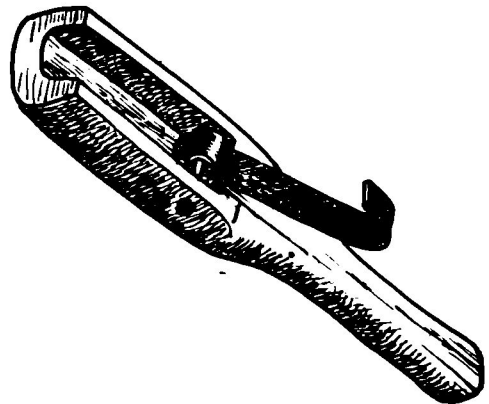

Abb. 62. kép.

Kapocs. —
Werkzeug, beim Fassbinden verwendet.

árkolásában egy tengelyen mozgatható görbevégű vas van. Most még a *pucolópadon* is megtisztítják, a külsejét kézvonóval (61. kép), a belsejét meg a vájókéssel. A pucolópadhoz az edényt láncsal kötik le, amit egy meghajlított mogyorófabot (*káva*) feszít meg. A csőbőr fülét a *filfúruval* (60. kép) vágják ki.

Az ennyire elkészült edényből már csak a *befenekelés*, vagy *megbütülés* hiányzik, ami e mesterség legalaposabb és legfontosabb munkát kívánó része.

Az edény alsó szélén az *ontoravágó*, vagy *ontorázóval* (63. kép) egy keskeny *fáncot* vágnak és ebbe fogják beilleszteni a feneket. Az *ontoravágó* két merőlegesen egymásbaillesztett kb. 20 cm. hosszúságú fadarab; az egyik fa ívelten kifaragott, a másik egyenes, amely az előbbin keresztül megy. Ennek a rövidebb felén egy vasél van beerősítve. Az ontorázónak ezt a végét az edény belső szélére helyezik és jó erősen rászorítva kereken taszítják, míg a megfelelő mély árkot bele nem vágja. Ezért fontos, hogy a dongák széle is pontosan helyre legyen illesztve, mert a fánc is e szerint fog haladni.

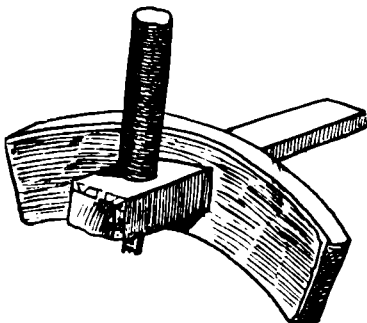

Abb. 63. kép.

Ontorázó vagy ontoravágó. — Rillenschneider.

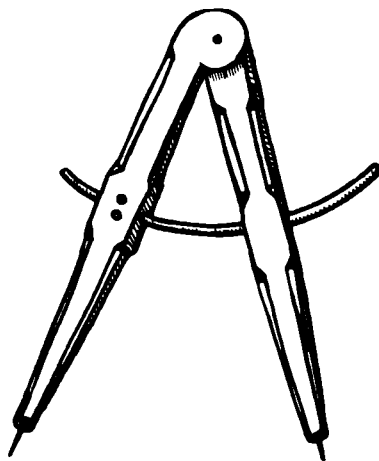

Abb. 64. kép.

Cirkalom (körző). — Zirkel.

Most a *cirkalommal* (64. kép) a csőbőr alsó szélén egy jegytől kiindulva hat távolságot mérnek le, addig szabályozva a méretet, míg pontosan a kiindulási pontot el nem találják. Ugyanezt a körzótávolságot lemérik a fenékdeszkára is, „de ez legyen pontos, mint a lilium“. Kicirkalmaznak a kör szélét, fűrészsel kereken vágják, majd pedig kézvonóval leélezik akkorára, mint az ontorázó vésése, hogy abba a fáncolásba jól bele lehessen szorítani. Ekkor a legelső abroncsot leütik, hogy kitágasodjék és úgy illesztik bele a *fenékdeszkát* a *fáncolásba*. Ekkor már véglegesen rászorítják és ráverik a kávéat vagy az abroncsot. Ez a munka — a *bütülés* — a legpontosabb kell, hogy legyen a kádározás mesterségében, mert ha ez nem sikerül, hitvány lesz az egész edény.

Azt tartják a varsági kádárok, hogy a kádározás legfontosabb munkájához — a befenekeléshez — szükséges hatszoros körzótávolságot a szarka mutatta meg egy szegény kádárnak, aki sokfélekép próbálgatta, találgatta, hogyan lehetne eltalálni a megfelelő pontos nagyságot. Mért négyet, mért ötöt, hetet, nyolcat, de egyik sem volt jó; ekkor megszólalt a szarka a háztetőről: hatot-hatot-hatot!

A székely kádár háromféle nagyobb méretű faedényt készít, ezek; *kád*, *csöbör*, *hordó*. Mind a három fajtából többféle méret készül, amelyeket nagyság szerint első, második, harmadik stb. elnevezéssel jelöl meg. A kisebb méretű edényeket (kártyák, köpülők, stb.) csak a *malomfalviak* készítik eladásra, az „igazi kádároknak ez nem fizetődik ki” — mondják Szentkirályon.

A kádnak négyféle mérete van; a legnagyobb kád 130 cm. átmérőjű, használják káposztás, gyümölcsös, vagy szapuló kádnak. A csöbörnek hatféle fokozata, illetve mérete van. A legnagyobb 70 cm. átmérőjű, 60 liter űrtartalmú, legkisebb a 35 cm. átmérőjű. Használják víz tartására; amelyikben ivóvíz áll, tiszta csöbörnek nevezik. A hordó nem domború, hanem egyenes, dézsaszerű (65. kép). A tetején négyzet alakú nyílás, vagy nagy fedő van. Tartanak benne sósvizet, ecetet vagy *sarvált* káposztát. Némelykor csapot is tesznek rá.

Abb. 65. kép.

Hordó vagy oltóputina. — Fass mit Deckel.

Arra a kérdésre, hogy miért éppen Varság, vagy Oroszhegy folytatja olyan nagy mértékben ezt a mesterséget, azt válaszolták: „gyenge a földünk, sok a fánk s nincs más munka.” De mert nem valami jövedelmező munka, azt mondja az egyik mester, hogy valami molnár kezdhette el a kádár mesterséget, akinek a víz hajtotta a malmát s így ebből volt mit ennie, s ráért babrálni a kádársággal.

A kádározás általában férfi munka, a nők legfeljebb a kivájásban segítenek. Az öregek is szívesen végzik ezt a mesterséget, azért, — mondják, — mert nem kell sokat állni, hanem ülve is dolgozhatnak, kivéve a nagy gyalulást.

A kádármesterség igazi ideje három hónap szokott lenni, augusztustól novemberig, de azért télen is folytatják aszerint, mennyi anyagot tudnak beszerezni; ettől függ a készítmények mennyisége is. Csak az anyagban lehet hiány, a munkában nem. Egy télen 50—60 csebet is meg tudnak csinálni.

A kádár és a fatulajdonos rendszeren megegyezik *felibe*, ez azt jelenti, hogy a mester a kapott fát feldolgozza s az elkészített edényeknek a fele a fatulajdonosé, fele pedig a kádáré lesz; ilyenkor csak az a baj — panaszkodik a kádár, hogy nagyon sok *rusnya fát* (rosszat), kell feldolgozni.

Ha több edény elkészült, szekérre rakják és vásárra indulnak vele. Egy szekéren tíz csöbröt, húsz kádat is elvisznek, egyiket a másikba téve. Ez egy *terű* (fuvar), amelyet két ember egy hónap alatt készít el. Akinek nincs állata, fogad a faluból szekerest s azzal viteti vásárra a kész portékát. Útközben is adogat el, de azért szívesebben viszik tovább, mert a távolsággal növekszik az ára is, meg a vásáron jobb üzletet lehet csinálni; több a vásárló. Az udvarhelyi nagy vásáron, messzire ragyognak a kirakodott kádármunkák s a vevők a szép fehér, sűrűszálú deszkából készült edényeket válogatják ki (66—67. kép). Itt a vásáron pénzért árulják, azonban otthon és a vidéken inkább terményért cserélik el. Elsősorban gabonáért,

gyümölcsért, zöldségért cserélnék szívesen, de ezenkívül gyakran kerül más!cserélnivaló is aszerint, kinek mire van szüksége, illetve mi elcserélnivalója van. A legnagyobb kádért 4—6 véka búzát, 2—4 véka almát kaptak, egy cseberért egy véka törökbúza járt. A gabona ára az irányadó, mindig ahhoz viszonyítják az eladást, illetve az elcserélést. Visszatérvén a sik gabonavidékről egy jó terű edényért összegyűjtenek egy félévre való gabonát, ami a téli hónapokra elegendő eleséget nyújt egy kisebb családnak.

Abb. 66. kép.

Faedények a székelyudvarhelyi piacon.
Holzgefässe am Markt in Székelyudvarhely

Abb. 67. kép.

Faedények a székelyudvarhelyi piacon.
Holzgefässe am Markt in Székelyudvarhely.

A megrakott kádáros szekerek főbb útiránya a Sóvidéken keresztül (Atyha, Küsmöd, Etéd, Parajd) a Mezőség felé haladt Mezőbánd irányában. A másik útírányban főleg a szász vidékeket látogatták; Erdőszentgyörgy, Balavásár felé Segesvár, Medgyes környékéig jutottak el (86. kép). Gyakran tíz napig is elbolyongnak, míg az egész terüt eladják. Haza nem igen hoznak.

A legtöbb jó kádár, aki nemcsak meg tudja csinálni a csebet, hanem jót is csinál, Oroszhegyen van: 27; de rajtuk kívül még sokan értenek hozzá; azután Varság és Szentkirály következik: 18 kádárral, a többi falu, mint Fancsal, Zetelaka, Fenyéd, Szentmárton, Korond, Sófalva, Etéd csak egy-egy jó kádárral dicsekedhetik.

Ez ma még a legvirágzóbb famesterség — az itt leírtak közül, — amely mint háziipar is némi keresetet nyújt.

SZUSZÉKKÉSZÍTÉS SIKLÓDON ÉS VARSÁGON

„A szuszék a magyar paraszt-bútor legrégibb darabja. Egyetlen használatban levő bútor, mely minden részletében megtartotta sokszáz éves alakját, tökéletes középkori szerkezetét és legtöbbször ugyanazon időből díszítését is” — írja Sebestyén Károly.²¹ Külső alakja még ma is a római, görög szarkofág alakját őrzi, díszítési technikájában pedig a legősibb vonalas vésést alkalmazza (népvándorláskori és bizánci ornamentikát). Hazánkban még a fátlan Alföldön is elterjedt, ahová különösen a hegy-

vidéki tótok szállították. Szolnokon egyesek az istállóban elkészített szénatartót nevezik szuszéknak, Csépán a kamra egy deszkafallal elkészített részét, melyben gabonafélét tartanak.²²

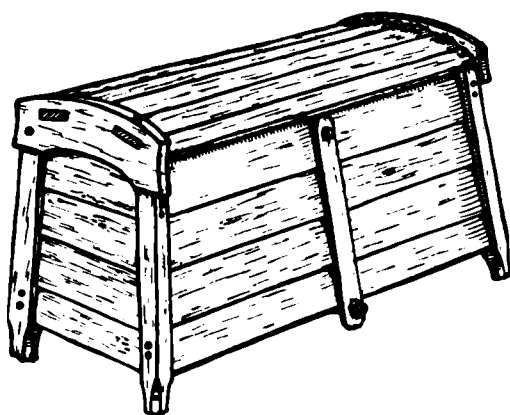

Abb. 68. kép.

Varsági szuszék. — Truhe aus Varság.

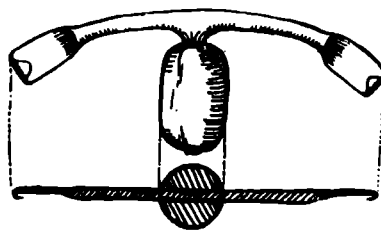

Abb. 69. kép.

Hornyoló vagy fáncló.

Werkzeug, beim Truhenanfertigen verwendet.

Szekelyföldön a szuszék még ma is a legfontosabb gabonatarló készség, bár a szuszékkészítés kihalófélben levő mesterség. Már kevés faluban találhatjuk meg, s a jelek szerint ott sem sokáig.

Szuszéket olyan faluban szoktak készíteni, ahol közelben „öreg bükkfaerdő” is van. Ilyen falu Udvarhely-megyében: Pálfalva, Oroszhegy, Firtosváralja. Régebben ez a három falu látta el szuszékkal az egész vidéket. Magam azonban itt már egyetlen mestert sem találtam. Csak a távolabbi Siklódon és Varságon él néhány ember, aki érti a szuszékkészítés nehéz mesterségét.

A varsági (68. kép) és siklói szuszékkészítés lényegében nem különbözik egymástól, csupán egyes alkatrészek elnevezése más-más a két faluban.

A készítés módja: a bükkfa törzsének vastagabb részéből kb. egy méter hosszúságú tönköt fűrészelve le harcsafűrészszel a szuszék méreteinek megfelelően. Ezeket a tönköket *ék* és *nagyfejsze* segítségével *hasábokra* hasítják fel. Egy jó fatörzs

²¹ Cs. Sebestyén Károly: Szuszék. A műgyűjtő. 1929. 2. sz.

²² Belkowskí Jenő: A tiszaháti és szolnokvidéki szuszék. Néptünk és nyelvünk. 1930, 120.

28 *hasábot*, illetőleg *deckát* is kiad. Ezekből a hasábokból *bárdoló*, vagy *faragófejszével* *deckát* faragnak. Siklódon a *hasábok* készítését *szádolásnak*, a felhasított darabot, illetőleg hasábot *csetérnek* mondják. A *csetéreket* *gogába* rakva egynéhány napig száradni hagyják. Megfaragásukhoz félnyers állapotban kezdenek hozzá, mert ha nyersen faragják, könnyen görbül, ha pedig egészen megszárad, annyira megerősödik, hogy nem lehet faragni. Fontos, hogy a fa pontosan szál szerint legyen hasítva, mert csak így nem görbül el.

A hasábokból készülnek az u. n. *oldal*-, vagy *odordeckák*, amelyekből a szuszék oldala épül. Ezeket olyanformán faragják, hogy keresztmetszetét nézve az egyik széle keskenyebb, a másik pedig szélesebb legyen. A szélesebb élét *megfáncolják*, vagy *meghornyolják*, azaz egy keskenyebb vájatot — *fáncot* — vágnak az e célra készült szerszámmal, a *fáncolóval*, vagy *hornyolóval* (69. kép). Ezt a szerszámot a falusi kovács készíti el a mester számára.

Abb. 70. kép.

Deszkák keresztmetszele.
Querschnitt der Seitenbretter.

Abb. 71. kép.

Kontyfa vagy heveder.
Teil des Truhendeckels.

Ebbe a *fáncba* illeszti bele a szuszékkészítő a másik deszka keskenyebb oldalát olyanformán, mint ahogy a zsindelet szokták egymásba illeszteni (70. kép). Majd négy erősebb, lábnak kiválasztott hasábot háromszög keresztmetszetű alakban faragnak ki. Ezeknek két-két oldalát megfáncolják (v. hornyolják) s abba erősítik bele az oldaldeszkákat. A lábakat úgy állítják be, hogy az a része, amely a héja (v. kérge) volt, kívül essék, a bele pedig belül. Így a fa ellenálló ereje nagyobb. A legfelső és legalsó deszkát egy vagy két *faszeeggel* ideiglenesen a lábakhoz erősítik. A faszegek pontosan abból a fából készülnek, mert ha nem, elhasítják a deszkát. A szuszék hátsó oldalán levő legfelső deszka két nyúlványa alkotja a tengelyt, amelyen az egész fedél forog, illetőleg nyílik. A fedélszerkezet két szélső összetartó oldalát Siklódon *kontyfának*, Varságon *hevedernek* nevezik (71. kép). Ebbe fúrnak egy lyukat a fedéltengely számára. A fedél teteje lehet teljesen egyenes vagy domború, aszerint, hogy hová készül a szuszék. Ha pl. a kamarában áll, akkor inkább egyenes (vízszintes), ha pedig kint kell állnia a tornácra, vagy az eresz alatt, akkor domború a fedele, hogy a víz lefolyjék róla.

Ha már a szuszéknak minden része elkészült, következik az *összerakás*. Először a két *bütüt*, vagyis az oldalakat állítják össze. A két láb *fáncolásába* pontosan és feszesen beütik a rövid oldaldeszkákat, majd a földre teszik és az első és hátsó oldalát verik bele az egyik *bütübe*. Amikor ezzel elkészültek, a tetejére verik a másik *bütüt* is. Ha a négy oldal így össze van állítva, kimérik a *fenékdecka* hosszúságát. Az ideiglenesen beütött faszegek kikopogtatása után a *fenékdecka*kat beleillesztik a legalsó *decka* fáncolásába. Ezt nagyon meg kell szorítani, ezért a két-két lábra egy-egy *istrángot*, vagy láncot kötnek, amelyet egy *csaplatódecka* segítségével

szorítanak mindaddig, amíg a kis szegeket ismét vissza lehet helyezni a *likák*ba. A *fenéckedekákat* ugyanígy rakják össze a két *kontyfa*, vagy *heveder* közé erősítve és a *tengelycsapok*ba beleillesztve.

A készen levő szuszékba beleállanak és úgy próbálják ki erősségét.

Általában kétféle nagyságú szuszékot szoktak ezen a vidéken készíteni, gyakoribb a nagyobb méretű, amely kb. 20—30 véka űrtartalmú; a kisebbek 6—7 vékásak. A nagyobb méretű szuszékre középen, kívül egy *erősítő-kötést* tesznek (72. kép), a kisebbeknél ezt az erősítést a belső választófal helyettesíti.

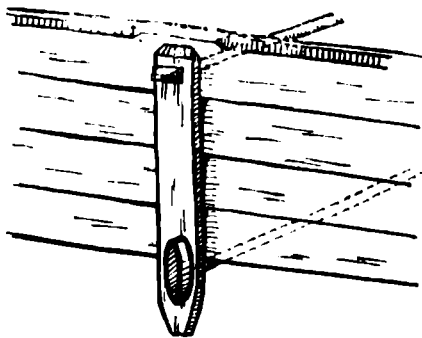

Abb. 72. kép.

Erősítő kötés.
Befestigung der Truhenbretter.

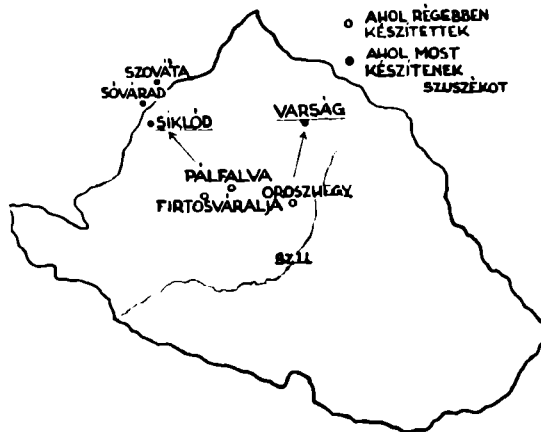

Abb. 73. kép.

A szuszekkészítés elterjedése Udvarhely megyében.
Die Verbreitung des Truhenhandwerks im Kom.
Udvarhely.

A jól elkészített szuszék szinte légmentesen zár, úgy, hogy abba egér, vagy más kártékony állat nem igen tud bejutni. Ezért tarthatnak benne kenyeret, lisztet, leginkább azonban kukoricát, búzát, vagy más gabonafélét. Ruhát nem igen tartanak benne, mint pl. a mezősegyiek, őrségyiek, vagy a palócok.

Diszítést itt nem faragnak a szuszékre. Még a legrégebbi darabokon sem találtam. A csikiaknál is többnyire csak az egyszerű vonalas, fenyőfás minta faragása a legismeretesebb. Régen vesszőből font szuszékok is nagy számmal készültek. Ilyeneket ma már csak ritkán lehet találni, leginkább még a mezősegyi falvakban fordul elő, de ismerünk Háromszékből (Málnás) és az Őrségből (Szalafő) is. Érdekes átmeneti formának tekintendő az a szuszék változat, amelyik szintén a Mezősegyen található; hasított, kis deszkákból van „befonva”. Ilyenformán a deszka is s a fonás is megvan rajta.

Az elkészített szuszékot (négy-öt darabot egyszerre) szekérre rakva viszik eladni faluról-falura. A siklódiak a kész szuszékokat darabokra szedik szét, a különálló részeket pedig római számokkal jegyzik meg és csak az eladási helyen állítják össze, vagy megmagyarázzák a vevőnek az összeállítás módját. Leginkább Marosvásárhely és Marosludas felé szállítják a szuszékot a siklódiak, a varságiak pedig a megye déli részét látják el, az utóbbiak azonban vásárra nem szállítanak. Az

eladási fő útvonal a Nagyküküllő mentén halad lefelé s a távolsággal növekszik a szuszék ára is; Küküllőkeményfalva az első ilyen határ, eddig egy az ára, de ezen alul már lényegesen megnövekszik s Székelyudvarhelyen (a második határ) alul pedig már éppen kétszeresére emelkedik.

Udvarhely-megye határán túl különösen Sóvárado és Szovátán (Maros-Torda megye) értenek e mesterséghez. A siklódiak Sóvárado ma is „szuszekdöngető falunak” nevezik, mert ott még többen foglalkoztak ezzel a mesterséggel.

A szuszekkészítés mestersége leginkább apáról fiúra száll. Varságon úgy tartják, hogy megtanulni nem lehet, csak az ért hozzá, aki ügyesnek született. Segítségül ugyan beáll néha nemcsak a szűkebb család, de még a rokonság és a szomszédság is, de a mesterséget eltanulni senkinek sem sikerült, ha csak nem örökölte. Mint ahogy a legtöbb háziipari munkát, ezt is téli időben szokták végezni, amikor legtöbb idő marad az ilyen munkára is. Csak egészen kivételes esetekben készítenek megrendelésre más alkalommal is.

A szuszekot leginkább gabonáért szokták eladni, aszerint, hogy mekkora méretű, átlag kb. 2—4 véka gabona az ára; pénzért ritkán adják el. Ilyenkor a kisebbért 150 lejt — 5 pengőt, a nagyobbért 2—300 lejt — 7—10 pengőt kaptak. Ez nem sok ezért a nehéz és különleges munkáért, amelyet, — mint ahogy mondják — még az asztalos sem tud megcsinálni.

A román megszállás alatt azonban szinte teljesen megakadályozta a szuszek készítését a faanyag megszerzésének nehézsége. A mellett, hogy a faanyag nagyon megdrágult, fát még a saját erdejükből is csak hosszas utánjárással, sok lefizetéssel tudtak szerezni. A büntetés pedig igen szigorú volt. Leginkább akkor jutottak fához, ha a vihar kidöntötte s elárverezték. Különben még a kiadást sem fedezi a kereset.

A bükkfa-anyag hiánya miatt ritkábban fenyőfából is készítenek szuszekot bükkfalábakkal, ez azonban természetesen nem olyan tartós, mint a teljesen bükkfából készült, amely több nemzedéket is kiszolgál; csak a szű tudja elpusztítani.

Ha a szuszekkészítés elterjedését (73. kép) megfigyeljük, itt — e kis területen is — megállapíthatjuk azt a néprajzi jelenséget, hogy a régebbi tárgyi és szellemi hagyományok bizonyos középpontokból kisugározva, a peremvidékekre szorulnak ki, vagy egy-egy földrajzilag is elzárt, főleg hegyek közé rejtett faluban maradnak fenn.

Itten is — amint már említettem, — különösen Pálfalva, Oroszhegy, Firtosváralja volt az a három falu, ahol — mintegy három évtizeddel ezelőtt — a legtöbb szuszekot készítették. Ma pedig innen teljesen kiszorult Udvarhely-megye legfőlegesebb faluiba, a megye székhelyétől (Székelyudvarhely) távolabb fekvő Siklódra és Varságra.

KAPUFARAGÁS FENYÉDEN

A székely falmesterségek alkotásai közül a legismertebb s kétségkívül a legjellegzetesebb az ú. n. *székelykapu*.

Ma azonban ennek a készítése — a székelykapu-faragás mestersége — is kihalófélben van. Akad ugyan még néhány olyan székely, aki ért ehhez, egy-két kaput készített is talán, de nem folytatja hivatásszerűen a kapufaragás mesterségét.

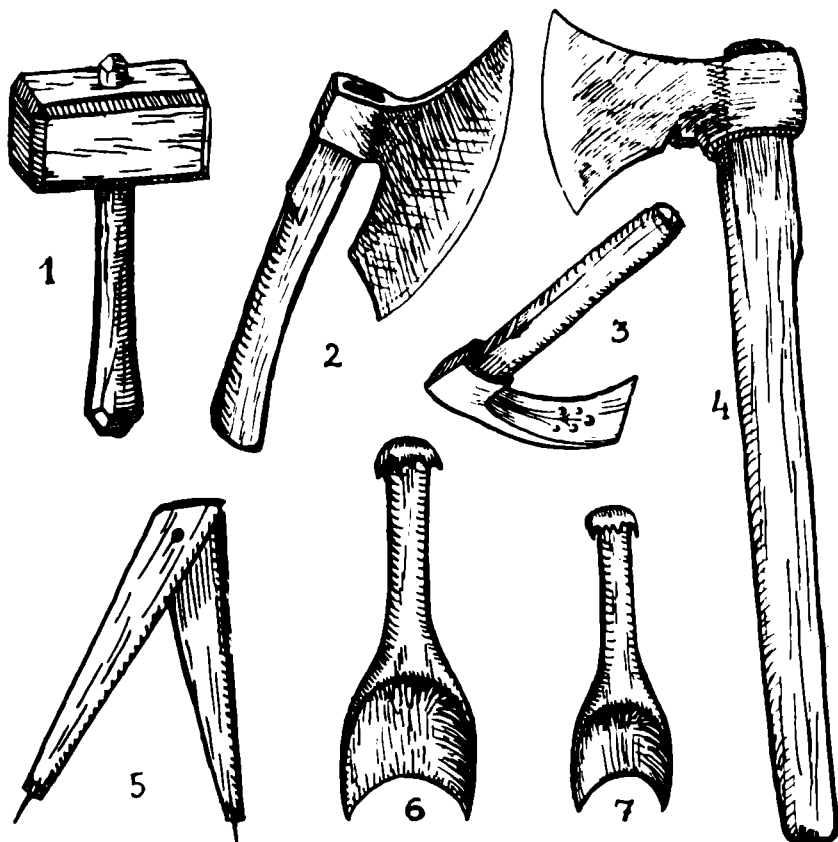

Abb. 74. kép.

A kapufaragás szerszámai: 1. bot (fakalapács), 2. faragó fejsze, 3. hargas fejsze, 4. ródaló fejsze, cirkalom, 6—7. kupásvéső. — Werkzeuge der Szekler Torschnitzer.

Egyetlen hivatásos, elismert, jó kapufaragót ismerünk *Dávid Mózs*i fenyédi gazda személyében. Ő készítette nemcsak a vidék összes kapuit (Árvátfalva, Farcád, Sükő, Küküllőkeményfalva, Zetelaka, Székelyudvarhely, Varság, Bögöz, stb.), de még a távoli megrendeléseket is csak ő tudta kielégíteni. (Budapest, Temesvár, Csernovic, Bukarest.) Leírásom alapjául a Dávid Mózs*i* magyarázata és munkamódja szolgált.

A kapu anyaga *cserefa*. Kiválasztásában arra ügyelünk, hogy lehetőleg *szép, igyenes, tiszta* (bognélküli) fatörzs legyen s hogy magassága és vastagsága a kapu méreteinek megfeleljen.

A fa kb. egy évi száradás után válik a faragásra legalkalmasabbá; t. i. amikor *félszáraz*; ilyenkor már nem hasadozik olyan könnyen, mint nyersen. Először a *ródaló fejszével* (74. kép 4) kezdik faragni, olyan formára, hogy a nyert hasáb keresztmetszete (75. kép alul) téglalapalakú legyen. A szélességet a fa vastagsága határozza meg. Ritka az olyan fatörzs, amlből két *kapuoszlop* vagy *kapuzábé* is kitélik. A *darabolófejszével* lenagyolt oszlop a *faragófejszével* (74. kép 2) *utána simítódik*.

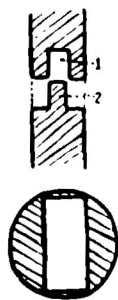

Abb. 75. kép.

A fatörzsből készülő kapuoszlop keresztmetszete (alul) és árkolás, csapolás (felül).

Querschnitt des Torpfostens und Falzung der Balken.

Abb. 76. kép.

A készülő kapu törészei: kétoldalt kinagyolt kötések; a hosszabb oszlop a már kisimított kapuzábé (alsófele a csutakfa), ettől jobbra a kontyfa (a kis kapu részére). — Teile des Szekler Toros.

A *kapuoszlop* magassága, ill. hosszúsága 4—5 m. szokott lenni. Az volt a megfigyelésem, hogy a régi kapuk általában magasabbak, mint az újabbak és bár nincs erre nézve kialakult szokás, de mégis úgy tartják, hogy a jobbmódú gazdáknak magasabb kapu jár. A kapuoszlop hosszúságának alsó, vastagabb, bogos része, az ú. n. *csutakfa*, vagyis az a rész, amelyik a földbe lesz beásva kb. 1—1.20 m. hosszúságig. Ezt a részét csak durván faragják körül a fatörzs szélesebb, alsó feléből (76. kép). A *kapuzábé* szélessége is változó; 20—25 cm-től felfelé. Mivel a módosabbaknak telt szélesebbre, ez is az anyagi mód kifejezője volt. A széleket általában szebbnek tartják és szívesebben is faragják, mert könnyebb dolgozni rajta.

A megfaragás után simára gyalulják a kapuzábékat, mindhármát egyforma szélességűre és vastagságúra. A vastagság alulról fölfelé fokozatosan csökken; kb.

16 cm-től 10 cm-ig. Ugyancsak ilyen széles az ú. n. *kontyfa*, ami a három kapuzábét felül összeköti. Ebbe vannak beeresztve a zábak végén levő 15 cm hosszú *levállazott* (oldalt befűrészelt) *csapok*, amelyeket a vésésbe téve két-két *faszeggel* fogatnak össze. A kontyfa gyakran készül fenyőfából is. A galambdúc szintén fenyőfa, ezért nincs rajta soha faragás, csak festés.

Ha a *kapuoszlopok* vagy *zábak* és a *kontyfa* is elkészült, akkor következnek a *kötések* és a *betét* vagy a *kapukoronája* (régén *tűkör*) (77. kép). Kötésnek nevezzük azokat az erősítéseket, amelyeket a kapusarkokra alkalmaznak. Ezek a kötések szabják meg a székelykapu jellegzetes formáját s ezért ezt a formát *kötött kapunak* is nevezik. A baltával és a hargasfejszével (74. kép 3) kinagyolt kötéseket a rendeltetésük helyére

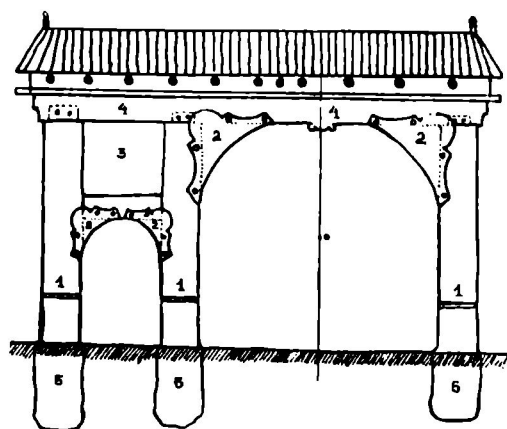

Abb. 77. kép.

A székely kapu részei: 1. kapuzábék vagy oszlopok, 2. kötések, 3. betét vagy kapukoronája, 4. kontyfa, 5. csutakfa, 6. galambdúc.
Teile des Székler Tores

Abb. 78. kép.

A kapuzábé kifaragása (Dávid Mózsi).
Mócsi Dávid beim Schnitzen
eines Torpfostens.

teszik s *kicirkalmazák* a kapu körívét és a kötések belső vonalát. A *kicirkalmazás* úgy történik, hogy a két csutakfán keresztül egy hosszú deszkát erősítenek, ennek a közepére szegzett spárgával kijelölik a kapu körívét. Régebben inkább csak karcolták a kijelöléseket, ma már ceruzával húzzák ki a vonalakat.

Miután a kirajzolt körívet és a kötés beeresztését kifűrészelték, *bevállazzák* (bevésik) a kötésnek a záberá, illetve a kontyfára kerülő részeit. Ennek a változatos formájú külső vonalát a záberá és a kontyfára pontosan rárajzolják, aztán bevésik annyira, hogy a kötés felülete egy síkba kerüljön a kontyfa és a zábe felületével. Vagyis ahogy Dávid Mózsi mondja röviden: „a kötés kapcsosan bevállazódik, hogy egymást erősen fogja.”

A jól beillesztett kötetést még négy darab faszeggel is jól odaerősítik. Ma már gyakran vasszeget használnak erre a célra is, pedig nem olyan jó, mint a fa, mert

hamarabb hasít. Régente a szegek is díszítő elemként hatottak ; sokkal nagyobb fejük volt, amely ki is volt faragva.

A *betét* vagy *korona* a kiskapu fölötti négyzet alakú részt tölti ki. Ezt beeresztéssel és árkolással becsapolják a két zábéba. A kiskapu fölött a két kapuzábé belső oldalába *árkolást* vágnak, a betét két szélén *csapokat* hagynak, amiket az *árkolásba* beeresztenek. Az árkolást csak vésővel, a csapokat fűrészszel és vésővel vágják ki (75. kép felül).

Abb. 79. kép.

A kapufaragás szerszámai. — Werkzeuge des Székler Torschnitzers.

Ha már ennyire elkészült a kapu, következik a díszítő faragás: a *kifaragás* (78. kép). Az egész kaput alacsony *tuskókra*, vagy erre a célra készült (kb. 1 méter magas) *bakkokra* fektetik úgy, hogy a faragómester lovaglóülésben végezhesse a kapufaragást, illetve díszítését. Először beosztást csinál. Az oszlop közepén egy fővonalat húz végig és mellette jobbról is, balról is egy-egy mellékvonalat, a széleken pedig a szegélyező keretet jelöli meg. Ritkábban erre a függőleges beosztásra egyenlő távolságokban merőlegeseket is húz. A vonalakat ceruzával húzza meg egy egyenes lécs (*lénia*) segítségével. Bágyon zsinórral kisujtolják a vonalat.²⁴ A beosztás mérete a szerint változik, hogy milyen széles a kapuzábé és milyen sűrű legyen a faragás rajta. Általában 5—10 cm-ig terjednek a távolságok. Erre a beosztásra kirajzolás nélkül gyorsan vési bele a megfelelő vésőkkel a csiga- és hullámvonalas leendő domború díszítést. Ha a minta nagy felületen bele van már vágva, csak akkor, utólag mélyíti ki a *közöket*. A kifaragásnak a szerszámai (79. kép) *vésők* — egyenes, tisztító

A régi kapuk részletes leírása és ábrázolására vonatkozólag lásd : *Szinte Gábor*: A kapu a Székelyföldön c. tanulmányát. (E leírásban kizárólag csak a Dávid M. kapufaragásával és kapuival foglalkozom.)

²⁴ *N. Bartha Károly*: A kötött kapu faragása és állítása Bágyon. Ért. 1933. 1—2. sz. (Teljes fonetikus lejegyzéssel.)

és görbe vésők (80. kép), — amelyeket jórészt a falusi kovács készít számára. A vésők használatához szükséges még egy bot (fakalapács) (74. kép), amivel ügyesen ütögetni kell a fára merőlegesen álló szerszámot haladtában. Legfontosabb a nyolc darab fokozatosan növekvő körivalakú *kupás véső* (74. kép 6–7). A legkisebb számúval a csigavonal legbelső hajlatát kezdi kivésni; a többi nagyság szerinti sorrendben használva eljut a legnagyobb körívig, illetve a

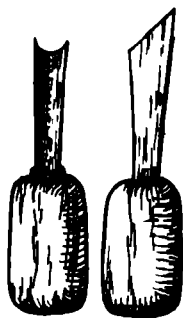

Abb. 80. kép.
Vésők. — Meissel.

Abb. 81. kép.

A kapun alkalmazott díszítmények: 1. herelevél, 2. tulipánszár, 3—5. boldogasszonylevél, 4. tulipán, 6. forgóvirág.

Gebräuchliche Ornamente an Székler Toren.

legnagyobb számú vésőig. Ez a hullám- és csigavonalas díszítés az alsó párkánytól kezdődik és egész hosszában végighalad a zábékon, leggyakrabban három sorban. Régebben egysoros, de nagyobb méretű volt, azonban a kapufaragás virágzásával egyre szaporodott, sűrűbbé vált a díszítés; amikor négy-öt soros is gyakran készült. A középső sor felmegy a kapuzábé végéig, s ott *pálma-levélben* végződik; az oldalsók közül az egyik — illetve a középső kapuzábéknál mindkettő jobbra is, balra is — átmegy a kötésekre, úgy, hogy a kötések beeresztési vonalát teljesen mellőzi, eltakarja. Mintha szándékosan leplezné ezt a szerkezetből adódó szép vonalat, ami a régi kapuknál különösképpen érvényesült.

Ezeket a hullámvonalas díszítéseket, melyek az egész kapun uralkodnak, Dávid Mócsi *tulipánszáraknak* (81. kép) nevezi, nyilván azért, mert az egyes kacsaringók végére leggyakrabban tulipánt szokott faragni. A száron elhelyezett kis levélkék — kettő vagy három, a szerint, hogy mekkora a *tágasság* — *boldogasszony levelek*. A kacsaringók *hónaljába* egy-egy *herelevelet* tesznek. A tulipán helyett gyakran faragnak *forgó-virágot*, elsősorban ott, ahol a kacsaringók megnagyobbodnak, mint pl. a kötéseken. A középső tulipánszár helyén — a zábé közepén — egy féldomború (barokk) *oszlopot* szoktak kifaragni. Az oszlop két vége felé kissé elkeskenyedik és csigás oszlopfővel végződik, e fölött van a pálmalevél.²⁵ Dávid

Az oszlopokat Huszka J. pálmafából (A székely ház. Bpest, 1935.), Cs. Sebestyén Károly pedig kandaláberekéből származtatja. (A székelykapuk pálmafája. Ethn. 1939.)

Mózsi ezt az oszlopot már ritkán szokta csinálni (Zetelakán, Küküllőkeményfalván, Sükőben), mert fáradságosabb munka. Viszont ide — a középső vagy esetleg a két szélső tulipánszár helyére — újabban egy összefüggéstelen, egymás alá helyezett forgó-virág, tulipán, herelevél, pontok sorozatát szokta kifaragni (83. kép).

A kapuzábé alsó fele a földtől kb. 70—100 cm magasságig rendszeren egy párkánnyal van elválasztva a felétől. A párkánytól lefelé a zábé megvastagszik mintegy 5 cm-rel. A párkány alatti résznek is meg van a maga külön díszítése; aminek középpontjában egy *rózsa* van, körülötte pedig egy koszorú, ezek felett tulipánszárakból, levelekből és tulipánokból alakított díszítés (84. kép).

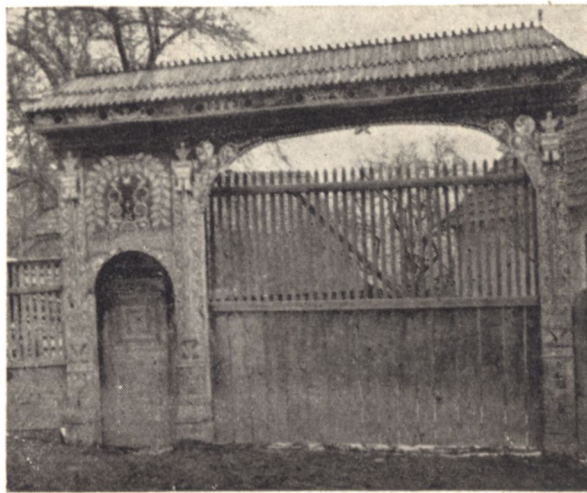

Abb. 82. kép.

Sükői kapu. — Székler Tor, Sükő.

Ez az utóbbi szép faragás szokott áldozatul esni a korhadásnak indult régi kapukon akkor, amikor új lábakra, ú. n. *ráklábakba* állítják a kaput, hogy ki ne dőljön és egy pár évtizedig még használható legyen. A kapuzábé két szélesebb (tehát elülső és hátsó) oldalát (csapszerűen) kissé megfaragják, hogy a kétágú ráklábakba, amiknek csutakja már be van ásva a régi helyébe, pontosan be lehessen eresztetni. Ekkor mind a zábet, mind a ráklábat vagy négy helyen is átfúrják s fa-, vagy vasszegekkel jó erősen megfogatják. Szokás csak a középsőzábét ráklábba tenni.

A kiskapu fölötti térséget a *kapu koronája*, vagy *betét* tölti ki (85. kép). Gyakran címert is faragnak rá; elsősorban magyart és koronát, de régebbi kapukon Erdély címere is látható. Rendszerint azonban a fennebb említett motívumokból (tulipánszár, tulipánnal forgóvirág-levelek) összeállított és bekeretezett díszítést szoktak kivésni. Az egészet félkörívben veszi körül egy *babér-koszorú*, e helyett Dávid Mózsi újabban *cserefalapi-koszorút* farag — oda nem illő, — naturalista ábrázolásmóddal (l. 82. kép).

A kontyfa felső részén egy sor *háromlevelű rózsa* van kifaragva. Erre kerül a galambdúc, amelynek nyílásközeire virágsokrot és galambot szoktak festeni. (Nem

faragni, mert ez fenyőfából készült). A galambdúc szegélyléce *vízfolyásosan* (hulámosan) van kivágva (l. 85. kép). A galambdúc feletti tetőzetnek először az ú. n. *szarvazatát* teszik fel, (ezek a tető alakját és magasságát adó rudak) amire reá-szegezik a lécezést, erre pedig a zsindeleket. A zsindelevégződéseket *kicirázzák*, azaz két oldalt kissé kihegyezik.

Abb. 83. kép.

Dávid Mózi egyéni kapudíszítményei
(Székelyudvarhely).
Tor, Arbeit des Mózi Dávid.

Abb. 84. kép.

A kapuzábé alsó díszítése (Székelyudvarhely).
Ornamente am unteren Teil des Torpfostens.

Az ú. n. »napkeréknek« és egyéb díszítő elemeknek elnevezését már Dávid Mózi sem ismeri, mindössze a fentieket tudta ő is megnevezni, ezek sem annyira a hagyományos régi elnevezések, mint inkább a maga, nem eredeti, az úri tulipános izlésből támadt elkeresztelése.

A kifaragás után következik a kifestés, ami ugyancsak a bakkon, illetve a tuskókon történik. Rendesen csak a kifaragás lapos felületét szokták kifesteni, a bemélyített részeket nem. Az eredeti régi festésmódról és festékanyagokról nem sikerült semmit megtudnom. Ma firnájsszal összekevert por-festéket használnak, amit készen vásárolnak. Az ecset ma szintén bolti áru. Régen a vékony nyírfavessző végét jól *megpotyolták* s ezzel az összeroncsolt, szálas végével festettek.

Használatos színek : piros, zöld, kék, fehér (mind keveretlen tiszta színben). Az utóbb múlt időben román kényszerre, sárgát is kellett használniok. Később azonban nem elégedtek meg ennyivel a román hatóságok, hanem több helyen a kaputulajdonosokat kényszerítették, hogy színes kapuikat barnára (Homoródszentmárton), máshelyt feketére (Zetelaka), vagy legalább fehérre meszeljék (Fenyéd). A címeres kapuk címereit le kellett faragni, deszkával beszegezni (Kadicsfalva), vagy az egész betétet ki kellett venni (Fenyéd).

Abb. 85. kép.

A kapu koronája vagy betétje (Cluj). — Teil eines geschnitzten Tores in Cluj.

Ha a kapu minden része és festése is elkészült, akkor a bakkon teljesen összeállítják pontosan és véglegesen (a fedés kivételével) s hozzákezdenek a felállításhoz. Ehhez tíz-tizenkét ember segítsége szükséges és egy fél óra alatt már helyén van a kapu. Egyenlően megoszolva a három kapuzábénál, egyszerre, vezényszóra kezdik emelni a kaput s három fogásra már bent kell állniok a zábéknak az előre megásott gödrökben. Eleinte szabadkézzel fogják, azután pedig kis rudakkal emelik

tovább. Miután felállították, vízmérték segítségével pontosan behelyezik, a csutakok tövét pedig kövekkel és földdel keményre döngölik.

Most még hátra van a tetőzet feltevése, amihez külön állást szegeznek fel a kapu két oldalára, s azon dolgoznak tovább, míg a zsindelezést is be nem fejezik.

A kapufaragó mester rendesen maga megy el a megrendelőhöz s ott készíti el a kaput. Ha azonban a megrendelőnél nincs cserefa s nem is lehet könnyen beszerezni, akkor a mester otthon készíti el a kaput, s csak teljesen kész állapotban szállítja el szekérrel az illető faluba. Dávid Mócsi és a fia három hétig dolgozott 1934-ben Süköben Simó gazdánál, amíg elkészítette a kaput. Erre az időre kapott (5000 leit), 167 P-t és ellátást. Erre a kapura a következő felírást véste: »Fárat vándor térj pihenni. Istené a szállás és amikor eltávozol a gazdának ne kívánd a rosszat. Készítette Dávid Mózes és fija Fenyédi. 1934«.

A felírást rendesen a rendelő szokta adni, de ha nincs külön kívánsága, akkor a faragómestertől kaphat és válogathat.

*

Az a kaputípus, amelyet ma Dávid Mócsi készít, a székelykapu legdiszesebb és legszínesebb változata, amely kb. a századforduló idejében érte el virágzása csúcspontját Udvarhelyszéken. Székelyudvarhelytől északkeletre fekvő falukban ma is a legnagyobb számban találhatók ezek a faragott és festett kapuk (Fenyéd, Máréfalva, Zetelaka, Küküllőkeményfalva, Fancsal, Ülke, Oroszhegy, Szentegyházasközség, stb.). Itt élt a legtovább és itt fejlődött leggazdagabb díszítményűvé; de ma már a dekadencia jeleit hordozza magán; ugyanis az agyonszűfolt díszítés mellett háttérbe-szorul és elvész a szerkezet, ami a régi kapuknál, éppen fordítva, olyan szépen érvényesült.

Nemcsak Udvarhelyszéknek, de talán — ma — az egész Székelyföldnek egyik legelmaradottabb és legeldugottabb vidéke ez. Ezek a faluk — egyelőre — minden forgalomtól távol esnek. Nem csoda hát, hogy az egykori igen elterjedt székely kapu — a népi kultúrának ez a beszédes képviselője — ma már szinte csak emléke — erre a csendes, szinte rejtett vidékre húzódott vissza. Itt fog élni még egy darabig, talán egy pár évtizedig — és itt fog meghalni, mert azt parancsolja a hagyományos műveltségünk kénytelen sorsa.²⁶

²⁶A székelykapu ismertetésére és történetére vonatkozó szakirodalom: *Huszka József*: A székely ház. Bpest, 1895. *Szinte Gábor*: A kapu a Székelyföldön. Ért. 1909—10. *Cs. Sebestyén Károly*: A székelykapu földrajzi elterjedésének újabb adatai. Ethn. 1923—24. 40. 1. *Viski Károly*: Adatok a székelykapu történetéhez. Ért. 1929. 3—4 sz. *N. Bartha Károly*: A kötöttkapu faragása és állítása Bágyon. Ért. 1933. 1—2. sz. *Cs. Sebestyén Károly*: A székelykapuk pálmafája. Ethn. 1939. *Szabó T. Átila*: Levéltári adatok faépítészettünk történetéhez. II. Székelykapuk és fazárak. Kolozsvár, 1939.

SZÉKELY FAMESTERSÉGEK KELETKEZÉSE

A székely famesterségek elterjedésének okait a következőkben kell keresnünk: a nagy erdőségek, a nehéz életkörülmények, az elzártság, a különleges társadalmi és jogi helyzet, a hagyományos szokások és a székellyel született hajlam.

Anonymus azon adatát, hogy a székelyek mindig a magyar sereg előtt jártak, Karácsonyi János így értelmezi: „Elöl kellett a székelyeknek menniök, hogy átjárókat vágjanak, utat mutassanak az ő foglalkozásukból jól ismert területen: az erdön át.” Mint erdők tájára telepedett és állattenyésztéssel, erdei legeltetéssel foglalkozó nép legjobban értett ehhez.²⁷ A XIII-ik században, a végleges megtelepedés után, a Székelyföld arra alkalmasabb területein már a földművelés is kezd elterjedni s ezzel párhuzamosan elkezdődnek a nagy erdőirtások is.²⁸ A telepek körül irtott szántóföldek és erdők legnagyobb részét a faluk felosztották maguk között s az ú. n. falu-törvényekben gondoskodtak az erdők sorsa felől.²⁹ A XVI-ik századig az erdőket a legtöbb helyen még mindenkinek szabad volt irtani. Az irtott földek magánbirtokká váltak. De a XVI-ik század végétől már a székely közbirtokosságok is átveszik az 1563-ban készült magyar erdő-rendtartást.³⁰ Kezdetben szabadon lehetett dúskálni az erdő fái között, nagy károkat okozva a tervszerűtlenséggel, gondozatlansággal. Bár mindenre bőven pazarolták a fát, az erdőség kevésbé érezte meg ezt, mert csak a közeli környék élte az erdőt, erdőt rendszeresen, az utak, a nagyobb szállítóeszközök (vasutak) hiánya miatt. A fafogyasztás helyi, környéki szükségletet elégített ki. A földművelés térhódítását még fokozta az Amerikából behozott mezőgazdasági termények (kukorica, krumpli) nagyméretű elterjedése. Így az erdő a civilizáció haladtával folyton kisebbedik. Az emberi lakóhelyek közelében elsősorban azok a fafajok jutnak uralomra, amelyeknek erősebb a sarjadási képességük. Ezért különösen a fenyőfa, mert nem sarjad s ültetéséről nem gondoskodtak, egyre feljebb szorult az ember elől. Az alsóbb erdő- és mezei tájon a tölgy-, gyertyán-, feljebb a bükk-, éger-, nyírfa terjeszkedik. A fenyves közt a boróka, a bükk mellett a mogyoró hatalmasodott el. Ezek mellett még azok a fák találhatók meg, amelyeknek a magját a szél, vagy az élőlények hordják szét: juhar, galagonya, vadvörte (vackor), som, vadcserezsnye, stb.³¹

Udvarhelyszék magasabban fekvő hegyvidékei nagyon kis mértékben alkalmasak a földművelésre. Kevés olyan termény van, amely kibírja ezt a szigorú

²⁷ *Karácsonyi János*: A székelyek eredete és Erdélybe való települése. Budapest, 1905. 62–63. l.

²⁸ *Györffy György*: A székelyek eredete és településük története. Erdély és népei. Szerk. Mályusz Elemér. 72–73. l.

²⁹ *Tagányi Károly*: Magyar erdészeti oklevéltár. Bpest, 1896. I. köt. XIX. l.

³⁰ *Tagányi Károly*: id. m. I. köt. XVII. l.

³¹ *Blutny Tibor*: Az erdőtáj átalakulásairól. Kny. Erdészeti Lapok. 1913 XXI.

éghajlatot és haszonnal megterem a sovány földben. Ezért itt az erdő nyújtja azt a megélhetési alapot, amit más vidéken a termőföld jelent. Ahogy a jó föld megtermi a különféle terményeket, éppen úgy a fa, az erdő is megadja a különböző fameseterségek lehetőségét. E mesterségek készítményeinek az elszállítása és elcsérelése (eladása) folytán igyekszik a székely mesterkedő pótolni azokat a hiányokat, amiket a természet másfelől megvont tőle. Ezért mondják, hogy „az erdőből arat a székely”. Az itt élő lakosság tudatában van annak, hogy a fa és az erdő az ő számára nélkülözhetetlen életfeltétel. Ezt fejezi ki az alábbi, 1804-ből származó jelentés is,³² amikor „*élő okunk*”-nak nevezi az erdőt:

„... az egész országbéli lakosok között — jelenti a fő kormányshéknak a két Oláhfalú — ha valakinek, valójában nekünk legszükségesebb az erdő, akiknek csupán csak fába van minden *élő okunk* és akiknek az előbbeni hallatlan szélvészeken mián is erdőbeli *élő okunk* úgyannyira elpusztított és megfogyatkozott, hogy más messze való helységekből *élő okunkra* szolgáló erdőket arendán kelletik kifogadnunk és hosszas veszedelmes úton vecturálnunk.”

Udvarhelymegyében 175.000 hold erdőterület van. Ebből fanemek szerint: bükk 112.000, fenyő 37.600, tölgy 21.000, egyéb 3.900 hold területet borít.³³ A fameseterségek is az erdő fái szerint változnak. Az erdő embere jól ismeri a különböző fákat, azok természetét, tulajdonságát, korát, amelyekkel mind másképpen kell bánni tudni, mert különben a fa megbosszulja magát s kárbavész a munka. A bükkerdő vidékén: szuszék, kéregvéka, osztovata; a fenyves közelében: deszka, zsindely, faedény; a nyírfás berkek környékén: favilla, kéregsótartó, nyírágseprű, stb. készül. A vadcserezsnyefa héjából kászut, a tölgyfából kaput, a mogyoróból kávát, gereblye-nyelet, stb. készítenek.

Valamikor ezek a fameseterségek teljesen az anyag lelőhelyéhez, az erdőhöz voltak kötve, azonban a növekvő forgalom, a fa nagyipari felhasználása, egyes erdőrészek védelme következtében egyre messzebb maradnak az erdőtől s egyre gyorsabban tűnnek el. Általános tény, — állapítja meg Deffontaines,³⁴ — hogy a fameseterségeknek nagyrésze mindinkább elválik eredeti társától, az erdőtől. Lassanként az erdő elveszti helyi felhasználását. Elmúlt annak az ideje, amikor biztosította és éltette a kismesterségeket.

Az erdő, — amely az anyagot szolgáltatta — legfőbb oka volt a fameseterségek kifejlődésének. Ehhez hozzájárult azonban a kevés és gyöngye termőföld okozta nehéz megélhetés is. A lakosság legfőbb foglalkozásának a földművelést tartja ugyan s óriási erőfeszítések árán dolgozza meg a földjét, de még sem tud annyit termelni, hogy meg tudjon élni belőle. Emellett tehát mindig más kereset után is kellett néznie, leginkább az évnek abban a felében, amikor a mezei munka mellett más munkához is hozzájuthatott; különösen télen. Ilyenkor elsősorban ügyességét kellett próbára tennie, felhasználnia és kifejlesztenie. Így szokott rá a sokféle mesterkedésre. Készítményeivel messzire kellett szekereznie, hogy gabonával vagy egyéb élelmi-

³² *Tagányi Károly* id. m. III. köt. 857. l. A két Oláhfalú tanácsának a fő kormányshékhöz küldött jelentése erdeik állapotáról (294).

³³ A székelyudvarhelyi erdészeti hivatal adatai. 1941.

³⁴ *Deffontaines P.* L'homme et la forêt. Paris, 1933. 97. l.

szerrel elcserélje. Ezért vállalt fuvarozást, kereskedést (ha állata volt), s ezért vizsgáta oly figyelmesen a természetet, hogy találjon valami felhasználható anyagot s ha már semmi sem jutott számára, ezért kellett kezébe vennie a vándorbotot.

A Székelyföld, de különösen Udvarhelyszék elzártsága is nagyban hozzájárult a mesterségek kifejlődéséhez. Az összeköttetés, utak, vasutak elégtelensége, a főbb útvonalaktól való távolesése, valamint a nagyobb ipari központok, városok hiánya arra kényszerítette e vidék lakóit, hogy a nyersanyagot helyben dolgozzák fel és valósággal pazarolják. Egy-egy elrejtett falu életközösségében valóságos önellátó életmódot folytat, amiben tág teré nyílik az egyes anyagok sokféle felhasználásának a különféle mesterségekben.

A fentemlített földrajzi okok mellett a székelység történelmi sorsa, különleges társadalmi és jogi helyzete is befolyásolta életformája, mesterkedése alakulását. A székely, mint egykor nemes, tehát szabad nép (legalább is viszonylagosan az) nem volt jobbágyi, szolgai munkára kényszerítve. Szabadabban választhatott a lehetőségének és kedvének, hajlamának leginkább megfelelő munkák között, — ha irányította is életszükséglete — mint az állandó jobbágysorban élő néprétegek. A közösen birtokolt erdőből jogainak és szükségleteinek megfelelően szabadon használhatott, fogyaszthatott. Ha saját szükségletén felül is készített, árújával szabadon mozoghatott, hogy eladja termékeit vagy cserekereskedést folytasson; senkinek sem tartozott felelősséggel. A XVII-ik században a székely faipar vezetőszerepet töltött be az erdélyi életben. (L. Bethlen Gábor árucikk szabályzatát. 66. l.)

Ha gazdasági jelentőségük nincs is, meg kell említenünk, hogy a hagyományos ősi szokások is létrehozói és eltetői egyes famesterségeknek. A különféle népszokásokhoz fűződő tárgyak készítésére itt legtöbbször a fát használják. A fafaragásban fejezi ki a székely a maga vallomásait, érzelmeit, amikor kedvesének cifra-guzsalyat, sulykot, vagy a halottnak kopfját készít, hagyományos megszokásból. Mivel a nép még ragaszkodik a szokásaihoz, e faragványok ma is szerepet játszanak a mesterségek megbecsülésében és megőrzésében.

És végül — de nem utolsó sorban — a mesterségek születésének és elterjedésének belső oka az öröklött hajlam, a leleményesség. Ez a legtöbb székely emberben megtalálható s az egyéni ötleteket jól értékesítő mesterségeknek egyik legfontosabb eltetője. S hogy ez az ötletesség valóban megvan, leginkább észrevehető a más környezetbe, idegenbe került székely ember életében és munkájában. Vagy abban a tényben, hogy sehol annyi és oly sokféle mesterséget nem találunk a hasonló (földrajzi) viszonyok közt élő nemzetiségeknél, mint éppen a székelységnél.

Mindezeknek földrajzi, történelmi okai vannak, amelyek maguk utalnak az alakulásnak a következőkben vázolt menetére. A földrajzi helyzet, a közvetlen környezet hatása a legerősebben nyomja rá bélyegét lakójára. A Székelyföld hegyes, erdős vidék. Az erdő és hegyvidék állandó változatossága újabb meg újabb képet rejt maga mögött s tár a benne mozgó ember elé, ami kíváncsiságát, érdeklődését folyton izgatja, tovább és tovább csalja a völgyből a hegyre, egyik hegytetőről a másikra. Azt, amit el nem ér, vagy meg nem láthat, képzeletével pótolja. A változatos valóság közvetlen közelsége, s a benne élő ember képzelete az utóbbi nagy szellemi rugalmasságát eredményezi. Ez a folyamat sok évszázados, történelmi jelenség.

Ebben a történetileg alakult s folyton alakuló szellemi rugalmasságban kell keresnünk a székely ezermester-lelkület magyarázatát. A szellemi rugalmasság, a sok irányú érdeklődés, kíváncsiság ébrentartásához természetesen fizikai mozgékonyyságra is szükség van. Mind a szellemi rugalmasság, mind a fizikai mozgékonyság igen jellemző vonása a székelynek. Ez a két tulajdonság eredményezte a székely vállalkozó szellemet. A mozgékonyysága tette alkalmassá arra, hogy maga induljon útra értékesítésre váró készítményeivel. Ezért nem tartózkodik, nem fél az idegentől, az új vidékektől, emberektől, hanem érdeklődéssel figyeli és kíváncsisággal várja az újabb képeket, helyzeteket. Szívesen vállalkozik nagy útakra. Országos körútak után tér vissza a korondi fazekas, a zetelaki deszkás, a csergeáros, vagy a borvizes székely. Nem véletlen, hogy éppen a székelység köréből kerül ki oly sok világjáró, kutató: Kőrösi Csoma Sándor, Bölöni Farkas Sándor, Xántus János, Szentkatolnai Bálint Gábor, Orbán Balázs stb.

Nem becsüli le tehát a székely a mesterkedő vagy kereskedő gazdát s nagy a becsülete a világjáró s világlátott embernek is. Valósággal szégyenkezik, aki nem járhatott túl a szék (megye) határán, — holott más vidéken éppen az ilyen kóborló természetű embert ítélik el.

Az ilyen világjáró ember hasznos tapasztalatokkal, megfigyelésekkel tér vissza. Tapasztalatait igyekszik felhasználni az otthonában. Nem fél az újításoktól, szereti a mesterkedést, tervezetést, az egyéni ötletek felhasználását. Azt, amit útjában látott, megfigyelt, megpróbálja otthon is előállítani. Így kerül a messze havasalji erdőbe cipőkéregvágógép vízierőre alkalmazva, amihez csak a legszükségesebb alkatrészeket vásárolta meg készítő mestere. Így készült szélmalom a pálfalvi határ Csereszádjára, másutt vízi erőre mozgó madárijesztő bukkan elő, fakerékpár, magánjáró szekér, sőt még repülőgép is — és még hosszú sorozata azoknak a találmányoknak, amikkel lépten-nyomon találkozhatunk a Székelyföldön. Igaz, hogy egy részük nem több ötletnél, leleménynél, alkotni akarásnál, hiszen a legtöbb esetben az idegenben látott és tapasztalt dolgokat nem lehet oly könnyűszerrel előállítani otthon; ilyenkor keresi, kutatja a székely a megfelelő anyagot, ami pótolja az itt hiányzó szükségést. Csak a gondolatot hozhatta el, az anyagot nem s gyakran a szerkezet elvét sem, tehát a megvalósítás a saját leleményességén, ügyességén fordult meg. Ha sok minden hiányzott is tehát, megvolt az akarat, amely idők folyamán, gyakorlattal, kifejlesztette a gyakorlatiakhoz szükséges ügyességét.

Ez a leleményesség különösképpen megnyilatkozik a famesternél, aki nem hagyhatja felhasználatlanul a rosszul hasadó fát, hanem úgy alkalmazza, hogy ez a hiba esetleg előnnyé változzék. Éppen ezért a famesterség a székely ezermesterség egyik legjellegzetesebb megnyilvánulása.

A MESTEREMBER ÉS A MESTERSÉGE

Arra a kérdésre, hogy hogyan vélekedik, mit tart a mesterkedő emberről és a mesterségekről a falu, nehéz határozott választ adni, az annyira különböző és sokszor egymásnak ellentmondó nyilatkozatok és tapasztalatok alapján.

A székelység közt a sok mindenhez értő embernek tekintélye van. Tudását becsülik és elismerik. Általában azt tartják, hogy a mesterség iránti hajlam együtt születik az emberrel s „mint ahogy van jó és rossz tanuló, vagy szorgalmas és lusta, van jó és rossz mesterember“.

Szentkirályon azt mondják, hogy „esze és arravalósága kell legyen, hogy jó mester lehessen“. Viszont Varságon (a szegényebb havasalji faluban) azt tartják, hogy „ha a szerszám megvan és hozzá az esze — mert az kell legyen — s egy kis türelme, akkor már lehet jó mester belőle“. Tehát a jó mesterember tulajdonképpen több képességgel van megáldva s ezt becsülik benne egyénenként; „igazi ügyes embernek“ tartják. Azonban bármi sokra tartják is a mesterkedő tehetséget, a sok mindenhez értő ezermesterkedő embert, mint egyént, a mesterkedő falukról nem ilyen kedvező a székely közvélemény. A legbiztosabb létalapot nyújtó foglalkozásnak a földművelést tekintik, ami mellett az iparszerű kismesterségek csak segítségnek számítanak. Éppen ezért, ahol kivételesen elegendő, jó termőföld van, abban a faluban már nem igen foglalkoznak rendszeresen mesterségekkel, mert meg tudnak élni a földművelésből és — bár nem vetik meg a mesterségeket — nincsenek ráutalva, arra, hogy maguk készítsék el ezeket a szükségleteket, vagy éppen kereskedjenek vele. Beszerzik vásárokon. Magatartásukon azonban látszik, hogy a módosabb ember önérzetével tekintenek az olyan falukra, ahol a mesterségeket iparszerűen folytatják. Érdekes, amint említettem, hogy ez a megnyilatkozás nem egyénnel, hanem egy-egy faluval szemben nyilvánul meg. Némelykor talán az irigység, máskor a gúny is érezhető ezekben a véleményekben. A mesterségek gyakran letörőhettelenül rányomják gúnyos jelzőiket egyes faluk nevére. Számos példát találhatunk erre népköltészeti gyűjtéseinkben⁸⁵ s habár a mesterség kiveszett már, a szó még tovább őrzi a gúnyolódás emlékét.

Bár az ezermester rendesen a szegényebb társadalmi rétegből kerül ki, — a székelységnél mégsem mondhatjuk, hogy csak a vagyontalan emberek folytatják a sokféle mesterséget, mert bőven akad a jómódú gazdák közt is olyan, aki egyáltalán nem volna rászorulva, hogy saját maga készítse el a gazdasági és háztartási eszközeit s mégis maga végzi el az ilyen munkát. (Pl. kádározás, zsinolykésztés stb.). Ez a következőkkel magyarázható: a veleszületett hajlam, az efféle munka hagyományos kedvelése, a mesterember értékelése és az a virtus, hogy ő is megtudja csinálni,

⁸⁵ Pl. az udvarhelyszéki falukról szóló „Gúnyvers“-ben: „Kereszturli szítások, A városi rostások, Szappan főző Szőnmihály“ stb. (Kriza János: Vadrózsák. Bpest, 1911. 127. l.) Az erdővidéki falukról a következők szerepelnek: „Füle bordás, Száldobos sántakerekes, kerékfűrő Bodos“ stb. (Kriza, Orbán, Benedek, Sebesi Székelyföldi gyűjtés: 1882. 263. l.)

végül az egyéni különleges kívánságok, ízlés, cél szerint való dolgozás vágya. (Különösen a zsidóképzés közkedvelt foglalkozás, amit szinte kedvtelésből is folytatnak.) Igen jellemző ezekre a mesterekre a féltékenység (konkurencia) hiánya, aminek egyik oka talán az egyéni munkában való bizalom, az ötletgazdagság.

A mesterségek öröklése, elsajátítása rendszeren apáról fiúra száll. „Sze az öregapja is híres mester volt” dicsekszenek.

Már a kisgyermek vágyva tekint a mesterkedő apja munkájára, szerszámára, szívesen segítget s közben megtanulja a mesterség fogásait, sőt maga is megpróbálja kicsiben ugyanazt a használati tárgyat (kis facsöbör, szekér stb.) elkészíteni. Az apja szemben ugyan ócsárolja a munkát, de másoknak már eldicsekszik fia képességével vagy legalább hajlamával. Természetesen e leggyakoribb eset mellett vannak kivételek is. Néha különös alkalom váltja ki az arravalóság megnyilatkozását. Egy sok gyermekes családnál — (Vas Pál, Varságon) — a legnagyobbik fiú nem tanulhatta meg a mesterséget, mert az idejét teljesen lefoglalta a gazdaság, az állatgondozás, azonban katona korában orosz fogságban annyira feltört belőle a mesterkedés öröklött hajlama, hogy a sokféle idegen katona közt ő volt a legjobb faragó és asztalos. Azóta is igen ügyeskező ember. Ért házépítéshez (kő- és ács-munkához), zsidó-, szekér-, bútorkészítéshez, kádározáshoz és kerekességhez. Ezenkívül még sok olyan munkához, amit meg sem említ, annyira természetes.

Ezzel szemben viszont van olyan mester is, aki — mint mondja — nem örökölhette az apjától a mesterséget, mert „az öreg még egy szeget sem tudott megcsinálni”, de ő mégis mindenhez ért, ami házatáján szükséges, vagy környékén szokásos, sőt még olyat is csinál, amit messze elvisznek eladni, pld. csizmakérget. Ezenkívül készít zsidó-, szuszékot, hajóját, talpát, jól érti a kádározást, szén-égetést, házépítést.

A fa mesterei jórészt mind ilyen sokoldalúak, akik a fafeldolgozásnak nemcsak egy szűkebb szakmáját ismerik, hanem majdnem minden itt létező fajtáját. Ha valamelyiket nem értik, az csak azért van, mert nem volt rá szükségük, hogy megtanulják. Mert ahogy beleszületett a székely az erdővidékbe, úgy születik bele a faragásba, a szerszámok világába.

Ez a sokoldalúság, ami részben kényszerűségből eredt, az egyén szempontjából előnyös és szükséges is az itteni életkörülmények között. Bárhova állítja sorsa, éppen sokoldalúsága miatt mindenütt könnyen megállja a helyét. Bizik a két keze munkájában, ezért nem keseredik el a szegénységben. Nem fél a távoli idegen élettől sem. Ezt fejezi ki az alábbi, székely népköltemény is:

Én vagyok az árva gyerek,
Napszám után éldegélek,
Kézimunka a jószágom.
Két tenyerem a jobbágyom,
Széles e föld a honyom.

Ejh, de mire a sok vagyon?
Ép kezem, ép lábom vagyon
S aki nem fél a munkától
Napnyugotig támadtától
Meg tud élni mindenhol.

Arany nem olt szomját, ehet,
A gazdag még koldus lehet.
De szárazon és tengeren
Bizonyos az én kenyérem,
Eltart az én tenyerem.

(Krizsa I. 562.)

Viszont ha megélhetést nyújt is a mesterség, módossá nem teszi az ezermestert, bármennyit dolgozzék és bármennyire is megbecsüljék is a munkáját. Főleg azért nem, mert egy ember nem tud haszonnal dolgozni, ha ő maga a nyersanyag termelője, vagy beszerzője, feldolgozója, szállítója és elárusítója egyaránt. A gazdasági előnyt vagy fölemelkedést a szakmunka (speciálódás) eredményezi, ami könnyebb munkával, tökéletesebb szerszámokkal, de többnyire a munka rovására nagyobb hasznót biztosít. Ennek a felfogásnak kifejezésére mondta el az öreg Vas Gáspár Varságon az alábbi kis mesét:

„Egyszer volt egy szegény ember, aki mindenhez értett s mégis majd éhen halt, olyan szegény volt. S elment panaszkodni a királyhoz. Elmondta, hogy ő mindent meg tud csinálni a tűtől kezdve a házépítésig. Segítsen rajta, mert nagyon szegény. Erre azt mondta a király: „ezután ne csinálj csupa egyebet; csak tűt.” Az ember megfogadta a tanácsát, s egyszeriben meggazdagodott... „Mert akinek sokféle munkája vagyon, szegény ember marad”.

Az élet azonban ma még nem élhet a mesebeli tanáccsal, s még ma is sok ezermestert találunk a Székelyföldön.

*

A mesterember munkahelye elsősorban az ú. n. *faragószin*, *árnyékalja*, vagy *szinalja*. Ez rendszeren a csűrnek az egyik felében van elhelyezve, vagy hozzáépítve. Ha azonban itt nincs elegendő hely erre a célra, akkor külön is készítenek *faragószint* zsindely-, vagy deszkafedélzettel. Itt állanak a száradásra eltett becsesebb fák, gyakran gyalupad, a kézvonópad és egyéb faragó szerszámok. Alkalmas jó időben a munka nagyrésze az *életen* (udvaion) történik, viszont hideg időben a házba (szobába) is beviszik a faragnivalót; még a szánállat, csebet is ott dolgozzák ki. Ilyenkor gyakran többen is összegyűlnek egy háznál s egymással társulva vagy egymásnak segítve közösen dolgoznak *kalákában*. Ez a hagyományos munkamód — mely más munkaterületen is általános (házépítő-, tapasztó-, aratókaláka, stb.) — a székely közösségi szellem egyik megnyilatkozása.

NEHÁNY ADAT AZ UDVARHELYSZÉKI FAMESTERSÉGEK MULTJÁHOZ

A famesterségekre vonatkozó adatok csak szórványosan fordulnak elő a régi feljegyzésekben; elsősorban az adóztatással kapcsolatosan, a birtok-összeírásokban (inventarium, urbarium, conscriptio), vagy az árúciikk-szabályzatokban. Ezek közül csak mutatóban közlök egy néhányat, a teljes anyag feldolgozása későbbi feladat.

Az adóztatás ugyanis nem egyszer azzal történt, amiből az illető vidék lakossága a leggazdagabb volt, vagy amit bőven készített. Ilyen adóztatási forma az udvarhelyszéki Kis- és Nagyláhfalu (mai Szentegyház- és Kápolnásfalu), valamint Zetelaka deszka, illetve zsidó-adója Bethlen Gábor idejében.

Ezek a faluk kiváltságokat élveztek, amit Báthori Gábor 1609-ben megerősített azzal a megokolással, hogy a „... havasok közt lakva terméketlen, silány helyen csak bajjal élhetnek, minden hadi expedíciók, rendes és rendkívüli adók, tizedek, kilencedek s minden szolgálmányok alól kiveszi és mentesíti úgy őket, mint utódaikat, azért, hogy e vad helyeken inkább megélhessenek, hogy az ott átutazókat elszállásolják s őrködve az utakat rablók és vadak ellen biztosítsák”.³⁶

E kiváltságok újabb megerősítését Bethlen Gábor 1614-ben azzal a feltétellel adja meg, hogy évenként 1000 szál deszkát kötelesek szállítani Köhalomba. 1618-ban kibővült ez az adózási kötelezettség; 2000 deszkát kell szállítaniok Fejérvárra s ezenkívül kötelesek építeni falujukban egy fűrész a fejedelem számára, amihez évenként 100 fatönköt kell adniok.³⁷

Zetelaka kiváltságait Bethlen Gábortól kapta 1622-ben. Mivel „... oly kopár havas közti vidéken laknak, hol mindennapi élelmőket is alig tudják beszerezni, azért őket és utódaikat, hogy inkább felvirágozhasanak és gyarapodhasanak, minden census, taksa, ... stb. alól kivesszük, oly feltétel alatt azonban, hogy úgy a mi, mint utódaink számára 100.000 zsidótyt szállítsanak Fejérvárra”.³⁸

A székely faragók kiváltságát bizonyítja, hogy Bethlen Gábor gyakran használta őket építkezéseiben. 1624-ben „az urunk székely ácsait” Váradról viszik Marosvásárhelyre, 1629-ben pedig „Érkezik Farkas Ferencz viczekapitán ... Zekely földéről. Viszen két szekeren ács embereket urunk számára Váradra, nemes széke-lyeket, akarátjuk ellen, kötözve némelyeket”³⁹ ...

*

Ugyancsak Bethlen Gábortól származik az 1627-ben kiadott *árúciikk szabályzat*,⁴⁰ mely kötelező érvényű volt egész Erdély területére. Értékes adatokat tar-

Orbán Balázs : A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népisme-i szempontból I. 1868. 72. l.

³⁷ *Orbán Balázs* : id. m. 72. l.

³⁸ *Orbán Balázs* : id. m. 65. l.

Balogh Ilona : Magyar falornyok. II. kiadás. Bpest, 1935. 58. l.

⁴⁰ *Árucikk szabályzata 1627 és 1706.* Közli Nagy Iván. Magyar történelmi tár. Pest, 1871. XVIII. k. 206. l.

talmaz a XVII-ik század iparáról és mesterkedéseiről, részletesen felsorolva a változatos készítményeket, a régi elnevezéseket. Szembetűnő a székely famesterségek jelentősége és vezetőszerpe az egész erdélyi faiparban.

Az 1627-ben kiadott árúcikk-szabályzat idetartozó rendelkezései a következők :

Sendely Csinálókról.

Az Zethelaki, és azon Széken lévő falukban tsinált Sendelyt, melynek hossza három arasz, szélessége egy hivelykes tenyérsny, tizennégy százat egy forinton helyben. Segesváratt ezrért egy forinton. Fejérváratt, Enyeden nyoltz százat egy forinton.

Az Csiki, Gyergyai, Kászonyi sendelyt is helyben ezen az áron adgyák.

A Lécznek százát helyben százát akár hol egy forinton. Medgyesen, Segesváratt egy forinton ötven pénzen. Fejérváratt, Enyeden, Colosváratt két forinton.

Az Kalotha-szegben tsinált Sendelyt is Colosváratt nyoltz százat adgyanak egy forinton ; helyben pedig ezrért egy forinton ; de annak is széli hossza azon légyen, mint a Székely Sendelnek. Az Lécznek is azon ára légyen.

Az Remetei, Pánori és több ott az Havas köben tsinált Sendelynek ezen ára légyen, de annak is széli, hossza azon légyen. Ha valaki külömben adná deszkáját, Sendelyét, Az Városok Birái el vegyék : két részét Ő Felsége számára tartsák, az harmad része az Magistrátusé.

Az Kádárokról.

A Kádár Mesterek igaz mértékre csinállyák az ő műveket és reá vigyázzanak az Céh Mesterek minden városan ; Falukon pedig az birák hűtök szerint.

Az öreg hordó nyoltzvan vedres légyen igazán. A földes [födeles ?] negyven vedres légyen igazán. Az egész hordót, ki nyoltzvan vedres, jó, jól tsinált, jól kötött adgyák egy forinton. Az negyven vedrest, ki jól kötött hatvan pénzen. A mennyi vedres, annyi pénzt adgyon érte, ha ki apróbbakat akar tsináltatni.

A mikor az hordókban az falak megbontakoznak azokat kivegyék az Kádárok és azokhoz hasonló falt tegyenek, hogy az hordó meg ne kisebbegyék ; vagy ha azt nem művelik, ottan fel hordót csinállyanak belőle, hogy a hordónak kitsinsége miat a bor vevő emberek meg ne csalatkozzanak, hanem igaz veder számu légyen az hordó : azonképen ha az hosszában el kelletnék is vágni, csinállyon negyvenes hordót belőle ; ezt is hozzá tevén, hogy ha mikor lsten az bornak bővségét adgya, két negyvenest adhassanak el egy forinton huszonöt pénzen. Egy fel hordót hatvan harmadfél pénzen, az többit az apraját az ő rendi szerint.

Egy öreg hordót kössenek meg úy abrantsokkal, kinek ép feneke és dongája vagyon husz pénzért. Negyvenest kinek héja nintsen kössék meg úyjonnan tizenhat pénzért : úgy kösse pedig, felellyen felőle, hogy szent Márton napig az ő műve miat az hordóban kár nem esik.

Egy öreg hordónak és negyvenesnek is ha egy felől egészen úy feneket tsinál, adgyanak huszonkét pénzt. Aki falt téssen az hordóban, minden faltól adgyanak három pénzt. Egy darab fenéktől is három pénzt. Ha pedig pintzében köt az Kádár, minden abrantstól adgyanak két pénzt. Ha pedig egy teli boros hordóban falt von-

szon a Kádár, adgyanak ötven pénzt. Ha mind két felől el metszi az hordót, és meg ontorázza, adgyanak tizenhat pénzt. Ha egy felől, nyoltz pénzt. Az hol penig szűk az fa, mint Colosváratt, és Szebenben, kell adni az dongától és fenéktől három pénzt.

Két fülű tsebret, kit két ember visel, tizennégy pénzen. Ló itató három vedres tsebret, két fülűt, tizenkét pénzen. Egy vedres két fülű tsebret nyoltz pénzen. Egy víz meritő fenyő fa vedret hét pénzen. Egy öreg sajtárt négy pénzen. Egy vedres öreg kártot nyoltz pénzen. Kisebbet öt pénzen. Juh fejő vedret négy pénzen. Az Deberke valamennyi lészen, négy pénzt minden vederért.

Egy öreg szapuló, feredő és minden egyéb fele öreg edényeket ha tölgy fából tsinállyák, vedrét adgyák három pénzen. Fenyő fából két pénzen.

Szebenben, Colosváratt az öreg hordót adgyák egy forinton huszonöt pénzen. A negyvenest adgyák hetvenöt pénzen. Eöreg kádat, nyomót, vagy káposzta sózni valót három pénzen vedrit. Fenyő fából más fél pénzen.

Egy öreg kád kötéstől huszonöt pénzt. Kisebbtől tizenhat pénzt. Egy Liút adgyanak husz pénzen. Kisebbet tizenhat pénzen. Egy szőlő hordó botot husz pénzen. Kisebbet tizenhat pénzen. Egy légelt egy vedrest nyoltz pénzen. Kisebbet hat pénzen. Még kisebbet négy pénzen.

Hogy ha penig valaki az Kádárt hivattya borkötni, dolgait elhagyván tar-tozzék minden ember hivatallyára el menni, hogy senki az miatt kárt ne vallyon: ha el nem menne fizetéseért, kárt vallana az ember, az ki hinná, az Kádár fizesse meg a kárt.

Fűrész dezka Csinálókról.

Az Oláhfalvi deszkának, az olyanak az minéműt Ő Felsége parantsolt maga ott létében metszeni közönségesen, tudni illik két ölni hosszu, két araszni széles, másfél úyni temérdek, százát helyében két forinton ötven pénzen.

Udvarhelyen három forinton, Segesváratt négy forinton. Medgyesen öt forinton. Fejérváratt, Enyeden hat forinton. Colosváratt hét forinton.

Az Gyergyai deszkának százát helyben három forinton. Régenben négy forinton s ötven pénzen. Vásárhelyen öt forinton.

Az Orbai deszkának százát helyben három forinton. Brassóban négy forinton. Ha mikor a Rikán, Apáczán Sárkányon kihozzák Köhalomig, Fogarasig százát öt forinton.

•

Birtokösszeírásokból származó levéltári adatokat tartalmaz Szabó T. Attila a népi faépítészetéről szóló adatközlésében.⁴¹ Udvarhely megyéből két székelykapura vonatkozó adat szerepel; egyik *Fiátfalváról* 1752-ből, a másik *Alsóboldogasszonyfalváról* 1806-ból. Az itt közölt legrégibb kapu-leírásról szóló adat 1666-ból Gyaluról származik. Ezzel szemben eddig ismert és még közöletlen legrégibb székelykapura vonatkozó leltári adat Udvarhelymegyéből Siménfalváról való 1636-ból.

⁴¹ Szabó T. Attila: Levéltári adatok faépítészetünk történetéhez. II. Székelykapuk és fazárak. Kolozsvár, 1939. 18. 1.

Inventarium egy siménfalvi udvarházzal, 1636 május 3.⁴²

„Az Seövényfalvi⁴³ udvarhazhoz elseöben bemennen vagyon nagy eöreg h festett három temerdek oszlopokon allo keöteött galamb bugos kapuja syndelyes, mely kapunak dezkázattját mostan epítették. Ez kapunak felseö sarka foglalója szeles vas kapocz vas kapczios rudas szegezeö rayta e mellett egy gyalogh kapu eöreg h fa kilinczies és pantos az felseö sarka szeles vas kapoczal foglaltatott az kapu balványahoz. Ez kapu mellékét két felöl az udvarház szeghi amig deszkákkal kerite az utca országh utja felöl.“

Az inventarium továbbá említ egy „szekreny szuszekot“, és több szuszekot, melyek a házban és kívül a tornácon vannak.

*

A zsendely multbeli, jelentőségét mutatja az alább 1655-ből származó vers, amely mint eddig közöletlen — (értesülesem szerint) — és egyetlen példányú nyomtatvány is figyelmet érdemel. Szerzője az udvarhelymegyei Oroszhegy községből származott s Zetelakán írta ezt a zsendelykészítésről szóló verset.

A kis könyv két részből áll; az elsőben 59 versszak a fenyőfa dicséretéről szól, a második rész pedig 36 versszakban a zsendelyt és a zsendelykészítést dicséri, végül öt versszak *Conclusio* és befejezésül négy „versetske *Intés* az Vevőszemélyekhez“.

(910. Lőcse, 1656. Colophon: Nyomtatott 1656 esztentőben. Versek fejében: Mikhael Eanaai (?).⁴⁴ A könyv pontos címe és a második rész teljes szövege a következő:

„Az Fenyő-fának hasznos vóltáról, És az Sendely tsináloknak kellemetes és hasznos munkájokról-való Historia“.

Mely Szerzetett és mostan ki-botsatattott Oroszhegyi Mihály Deák által, An. 1655.

A fenyőfáról szóló első rész utolsó versszaka ez:⁴⁵

... Titulusát azért imezt adom annak:
Mivel Malom mester Átsoknak Hadnagyok,
szárnyas' madaroknak az Solyom az urok,
az fene vadaknak Oroszlány Királyok,
az fáknak Fenyő-fa legyen az Tsászárok.

*

⁴² *Inventárium* egy siménfalvi udvarházzal. 1636. A Br. Jósika-család hitbizományi levéltár. Conscripciók gyűjteménye. Jósika-osztály, fasc. 18. No. 1. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárának letételei közt.

⁴³ *Kelemen Lajos* főigazgató úr szíves felvilágosítása szerint a „Seövényfalvi“ elírás az udvarhelymegyei *Siménfalvi* helyett.

⁴⁴ *Szabó Károly*: Régi magyar könyvtár. Bpest, 1879. I. köt. 384. l.

⁴⁵ Nyomdatechnikai okokból az eredeti szövegben o, u és felette kis e-vel jelzett ö, ő, ű, ű hangértékű betűit ez utóbbi jelekkel kellett szedtetnem.

MÁSODIK RÉSZÉ.

Im az Fenyő-fának Titulussát hallók,
hasznait jó rendben itt meg is találók,
sok bizonyságokkal lám meg-is mutatók,
hogy az egyéb fáknál sokkal fellyeb valók.

De halljuk meg immár kik ez által élnek,
alkotmánna valót kik ebből készítenek,
melly nagy erős munkát magokra fel-vésznek,
ki hasznokra vagyon minden miveséknek.

Ennek mivelése job részt két karban áll
edgyik mivelője ennek Sendelyt tsinál,
az másik peniglen deszka metszésben áll,
ez nem igen hasznosb edgyik az másiknál.

Miként, hogy a Sajt jó az áldott Kenyérrel,
igy az deszka hasznos öszve az Sendellyel,
mert az házat kívül meg-fedik Sendellyel,
s' meg építik belől deszka eszközökkel.

Jollehet az Szabók szép munkát tsinálnak,
Kamukát, Atlatzot, s' bársonyt szabogatnak,
Iskariát, Gránáthól Röntösöket szabnak,
de ők is tsak deszka asztalon tégláznak

Amaz ötvösök is szép mivet mivelnek,
aranyból, ezüstből kupákat készítenek,
Tallért és Aranyat az pénz verők vernek,
kikkel az Királyok tárházakat töltenek.

De ha fejek felet a' Sendely nem volna,
és nag' sebes eső az égből le hulna,
ott nekik az nyakok jól meg lotsosulna,
ez drága-mívek is félő meg-rutulna.

Az Vargák is midőn az Sarukat varják,
néha az bűdös bőrt hogy fogokkal fogják,
ha kívül házokat Sendellyel nem raknák,
meg-vizesülnének az suba-fák s' kapták.

Ez egész Országban valahol kelsz és jársz,
vagyollyas Faluban estve lévén meg-szálsz,
Sendelyes alkotmánt az szemeddel találsz,
mely alatt elsőben nagy örömet meg hálsz.

Brasso, Szeben, Medgyes, Szász-város, Fejér-vár,
Kóhalom, Vásárhely, Besztertze, Seges-vár,
te is ki megromlál ő szegény Kolosvár,
jaj tsak hallani-is ez szép város melly kár.

Ez gazdag városok hová lennének el,
és mind az többi is Erdélyben ezekkel,
hogy ha nem értetnek deszkával sendellyel,
minden alkotmányok el pusztulna széellyel.

Ezeket peniglen nem a' Vargák varják,
sem az cendi pendi mives Szabók szabják,
vagy az bőrrel bajló Sziigyártók aggattyák,
az Kovátsok-is azt fogóval nem fogják.

Noha eszközöket ehez Kováts tsinál,
Fűrész Faragó kés, Fejsze mert tőle áll,
de ő is gyakrabban az Sendely alatt hál,
az Sendely tsináló kit nagy bajjal tsinál.

Nem szükség ám ehez tseres kád, kapta se' ár,
sem segéd vas s' kapots kivél él az kádár,
gyűszűt, tőt és cretát s' ollót se keres bár,
az Sendely tsinálás mert nem ezeken jár.

De tsak szükség ehez faragó kés s' horony,
az mellé az Fűrész kit szükség jól meg-vony,
s nagy rodalló Fejsze kinek éle vékony,
hogy az Fenyő-fában legyen haladékonny.

De melly szörnyű bajjal lelik-fel az fáját,
Sendely tsinálásnak kik fel-vészik baját,
meg-kerülik sokszor az Sik-aszó táját,
mig az Fenyő-fáknak fel-lelik az jóvát

Midőn sok járással azkot fel találják,
rodaló Fejszével az után le-vágják,
az héját el-hántván nagy bajjal el-róják,
vonó marhájokon viz mellé vontattyák.

Az Ég tsatornája mikoron megindul,
és az föld színére nagy sok eső le-hull,
az Küküllő akkor erősen meg-újul,
az Sendely tsináló ottan hamar fordul.

Tsudálkozhatnának kik ezeket látnák,
mikor az sok fákat az ár-vizbe hánnyák,
melly veszedelemre ő magokat adgyák,
kik az Fenyő-fákat vizen alá-hozzák.

Az nagy mély Tengeren ha valaha jártál,
tudom, hogy az Gályán ott-is nagy bajt láttál,
de nem sok hogy ott-is hasonlót nem látnál,
az fák hozásakor ha rea vigyáznál.

Mikor ők szegények az fákkal küszködnek,
akkor az ötvösök vesztig üldögélnek,
aranyból, ezüstből kupákat készítenek,
illy szörnyű nagy munkát magokra nem vésznek.

Egyéb mesterek is illy erős munkával,
nem élnek, mint ezek Sendely tsinálással,
az Vargák bajolnak árral és kaplával,
az Szabók gyűszűvel, tüvel és ollóval.

Ne mondgyad hát kérlek ez munkát semminek,
 ki árnyéka alatt ülsz ez hasznos műnek,
 az Sendely tsinálót ne tartsd leg kisebbnek,
 hanem inkább azért adgy hálát Istennek.

Mert ám bátor légyen sok gabonád, búzád,
 kintsed, boros pintzéd s minden féle marhád,
 de ha fejed felett nincs megfedve hunnyád,
 nem lehet jó izú ebéded s' vatsorád.

Hiszen az fő rendek nagy pompával élnek,
 pénzzel s gazdagsággal sokkal bővölködnek,
 Sendely s' deszka nélkül de ők sem élhetnek,
 sőt nagy messze földről ezért érte küldnek.

Noha várakat is köből kerítettnek,
 és udvar-házakat nagyon keszítettnek,
 hogy belé ne essen meg zsendelyeztetnek,
 deszka eszközökkel belől építettnek.

Szolhatna most erről a szegény Kolosvár,
 kinek ő romlása oh nagy Isten melly kár,
 az Sendely tsináló, hogy nem utolsó már,
 mert hogy épülhessen sok Sendelyt, s' deszkát vár.

Ne mondgya bár senki az Sendelyt drágának,
 ha abban nyoltz szazat egy forintért adnak,
 a'mellyre nyoltzával helyében alkuszna,
 mert ládd ki sok bajjal ehez hozzá jutnak.

Sőt minden én velem ezt oltsónak mondgya,
 ha ki peniglen ezt nyoltzával drágállya,
 házát fedél nélkül egy télen próbállya,
 s' fogadom tavasszal maga meg-oltsollya.

Mert még az Béres-im az ki ezt hornyollya,
 az főt étket kétszer napjába meg-várja,
 az flestekemet-is gyakran meg-kévánnya,
 még az osonnát-is ritkán hátra-hadgya.

Ez néhány vers erről mostan elég légyen,
 itéletet ezért senki rám ne tégyen,
 hazugságot irtam olyat ne is véllyen,
 sőt ez mind igazság bár olyat reménylen.

Jó Sendely tsinálók lám meg-ditsírélek,
 a' több miveseken hátul nem tevélek,
 sőt ez munkátokért földig emelélek,
 ne feledkezzetek tő is rolam kérlek.

De minnyájan kik itt Zetelakán laktok,
 az Sendely tsinálást kik gyakorollyátok,
 vagy száz száz Sindellyel meg-látogassatok,
 azt jó kedvel vészem töletek ha adtok.

Ha ki penig Sindelyt adni nem akarna.
 s' az Fenyőbe menne, törjék el az Szána,
 az Fejszejének-is szakadgyon el az nyaka,
 s' az Fenyő-fa Lombja hulljon az nyakába.

Ezer hat száz után ötven ötödikben,
 az nagy Küküllőnek el-alá mentében,
 Kis Asszonny havának második hetében,
 ez Verseket írák egy nyári ereszen.

Ez hely közel vagyton hideg Hargitához,
 az melly jó eleve téli havakat hoz,
 közel vannak penig az Fenyő fák ahoz,
 Gyirgyo edgyik felől szomszéd az Faluhoz.

CONCLUSIO.

Oh drágalátos hely, ki illy fákat nevel
 az embernek hasznokra,
 Kit az Poéták-is ditsirnek, Musak is,
 áldást kérnek azokra,
 Tölem-is áldott légy, Fenyő-fás völgy és hegy
 ne meny szél-vész azokra.

Hallom Andrásfalván lakik Molnos Péter,
 néki háza Sendelyes,
 Mutasd meg néki-is ez néhány versemet
 ő-is azt mondgya helyes,
 Tudom helyén hadgya méltónak-is mondgya
 ha lész véle beszédes.

Adgyon Isten néki Fenyőarnyék alatt
 tsendesz boldog életet
 Az mit szive kíván, Isten fellyül látvn
 adgyon-meg néki mindent,
 Ez bő áldás között ha mikor nálunk jár
 keressen-meg engemet.

Én-is Fenyő-fával mint bányász arannyal
 bővös vagyok ez helyben,
 Ha szüksége tartya szekeret fásaztya
 tudok szerzeni ebben,
 Tudom ottjártomban és nála száltomban
 úgy lát bősületesben.

Engemet Mihálynak az kik rátalálnak
 hívnak most Zetelakán,
 Mint ez Historia elei mutattya
 az versefjek tájékán,
 Vagy az Oroszhegyit kérdezd és meg-találsz
 az nagy Küküllő partján.

Vége.

INTÉS

Vagy edgy néhány Versetske az Vevőszemélyekhez.

Járuly ide mostan ki az ujságokban,
 Gyönyörködik szived, afféle dolgokban,
 Mert tenéked írták, hogy ezt mulattodban
 El-olvassván, hasznát meg-tudod azonban.
 Hiszen jobb illy dolgon tölteni idődet,
 Hogy nem mint száradon tsapdosni az legyet,
 Vagy másban egyebben fárasztani az testet,
 Melly meg-háborította az szívet és lelket.
 Ez könyv hasznát penig vehed eszedben,
 Az sik mezőn járnod edgy iszonyu szélben,
 Vagy ott mulatoznod nagy rut fergetegben,
 Es meg-lotsosulván edgy zápor esőben.
 Jó akaró Uram hát ez könyvet meg-vedd,
 Ha az szép ujságra vagyon ugyan kedved,
 Ha által-olvasod tudom meg-szereted,
 Hasznát Fenyő-fának megmutattya néked.

N y o m t a t t a t o t t
 1656. esztendőben.

•

Az udvarhelyszéki sokféle mesterséget és e mesterségek helyeit írja le több, mint száz évvel ezelőtt a ref. kollégium tudós igazgatója, *Szigethy Gyula Mihály* 1829-ben a következőkben:⁴⁶

„A mesterségek a nemes székben sok félék, bővek s a székbeliéknél szűkebb kielégítésére szinte elégségesek, csak papucsokat kéntelenek hozatni Szebenből, Brassóból.

Legjobban állanak a mesterségek közt... az asztalosok kik közt fain rakott-asztalokat, kaszteneket, divánokat, ládákat, ülő székeket sokszor válogatott fákból csinálva készen lehet találni, (Fenyédi Gergely).

Az egész székben szerte-szélylyel sok mesterségek gyakoroltatnak; majd minden gazda alkalmas holmi mezei s házi eszközeinek kicsinálására fából; szekere, szánja, boronája, lajtorjája, váluja, ülőpadai, ágyfája s egyebek készítésére. De különösen Zetelaka készít deszkákat különböző fákból s mértékre valókat, sendelyt, léczeket, szőlő karókat, apró s hosszú padokat, ernyőket, melyekkel a vidéket is kielégíti s külföldnek is eleget ad; ezeket szintén úgy gyakorolja mind a két Oláhfalva is. Zetelaka még sok fából egész házakat, istállókat, pajtákát, melyeket az alföldiek megvévén elbontanak s kalákás szekereken elhordanak magok telkekre, az hol újra felépítik. De majd többet nyernek Zetelaka, Oláhfalva mind a kettő, Mátéfalva, Keményfalva, Fenyéd, Bethlenfalva a tűzifából, melyet hol szekerenként hor-

⁴⁶ *Jakab Elek és Szádeczky Lajos*: Udvarhely vármegye története a legrégibb időtől 1849-ig. Budapest, 1901. 553. 1.

danak a városba keddenként és szombatonként; hol lakhelyeikben öl számba kaszajba rakva adják el, melynek eladásából minden esztendőben csak az r. coll. ifjaitól többet vesznek bé 1000 rh. forintnál. Farkaslaka és Pálfalva is segítik a várost tűzifával.

Farkaslakán, Pálfalván, Ketsedben készítik a fakádakat, csebreket, kishor-dókat, dészákat, kártyákat, fatálokat, tányérokat, borítókat. A havasalján csinálnak az oláhok s cigányok teknőket, kalánokat, orsókat, nyergeket, lapátokat, széna mive-lésre való villákat, gereblyéket, nyirág seprűt úgy azon helyekről hordanak elegendő bővséggel. Siklódon készítik a Vékákat, Agyagfalván, Ketsedbe a gyapot fonó kere-keket, Etéden, Csekefalván a sok figurákkal felékesített szalmakalapokat."

•

Orbán Balázs figyelmét is megragadja az udvarhelyszéki nagy erdőség, a sokféle mesterség, különösen a fafeldolgozás, és a székely ügyesség. Zetelaka kör-nyékével kapcsolatosan ezeket írja:⁴⁷

„Nagyszerű e táj, Amerika őserdeinek vadon szépségeivel, és roppantottsá-gával mérkőzhető össze oly vidék, melyet az ember léptei alig érintenének, ottan van a havas közeli falvak éléstára, innen jön a fél Erdély szükségleteit fedező deszka és zsendely, a zetelaki, oláhfalvi és csiki székely kenetlen szekeren egész Hunyad megyéig elviszi fakészítményeit, s ott becseréli gabonáért, mi nála szűken terem, más oldalról pedig a gyergyaiak tutajon szállított fával látják el fél Magyar-hont és a dunai fejedelemségeket is. Tavasszal hó menéskor a Nagyküküllő is tuta-jozható, s ekkor több ezer tutaj simul le annak zajgó hullámain.

Azért Zetelaka egy nagy gyár-falu, hol minden ház egy zsendely műhely; a Küküllőn megszámlálhatatlan fűrész metszi a deszkát. Ház építéshez szükséges boronákat faragnak, s azokat felépítve adják el, hogy újból szétszedve elszállítsák, e mellett köteleket vernek, fenyővizet, terpentint, kőolajt készítenek, — ügyesség szorgalommal fog kezét, s mert művelésre alkalmas földjük kevés van, ők az erdőt művelik, a fát idomítják s mégis beszerezik ernyedetlen szorgalmuk által szükség-leteiket."

Haáz Ferenc

⁴⁷ *Orbán Balázs*; id. m. 64–65. l.

HOLZARBEITEN IM KOM. UDVARHELY

(AUSZUG)

In der Einleitung spricht Autor über die Bedeutung des Waldes in der geistigen und materiellen Kultur des Szekler Volkes und verweist auf ähnliche Erscheinungen bei den Nachbarvölkern.

Im ersten Teil des Aufsatzes beschreibt er den Arbeitsgang von acht Holzhandwerken, die teils als Hausarbeiten (Herstellung der im Haushalt nötigen Holzgeräte), teils als Hausindustrien aufgefasst werden können. Die meisten dieser Arbeiten nehmen aber zwischen beiden eine Mittelstellung ein, da die Handwerker teils nur für den Hausbedarf sorgen und die handwerksmässige Erzeugung nicht allgemein ist.

In vorliegendem Aufsatz werden folgende Holzarbeiten beschrieben: Herstellung von Rindengefässen in Sükö, (Abb. 1—8) Schindelhandwerk in Varság (Abb. 9—23), Herstellung von Schlitten in Fenyéd (Abb. 24—31), Rechen- und Gabelerzeugung in Telekfalva (Abb. 32—43), Herstellung von Baumrindengefässen in Siklód (Abb. 44—48), von Holzgefässen in Varság (Abb. 49—67), Truhenhandwerk in Varság und Siklód (Abb. 68—73), Torschnitzerei in Fenyéd (Abb. 74—85), alle im Komitate Udvarhely.

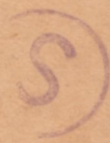
Im zweiten Kapitel zählt Autor die Gründe der Verbreitung der hier beschriebenen Holzarbeiten auf; die ausgedehnten Wälder, der unfruchtbare Boden, die eigenartige soziale und rechtliche Stellung des Szekler Volkes und schliesslich die uralten Gebräuche sind jene Faktoren, die das Holzhandwerk bis jetzt nicht aussterben liessen. Im Anschluss daran wird noch die Rolle dieser Arbeiten im Rahmen des dörflichen Lebens geschildert.

Das letzte Kapitel enthält historische Daten über das Holzhandwerk im Kom. Udvarhely, die Autor Steuerkonskriptionen (Schindel, Bretter), Inventaren (zuerst wird das Szekler Tor in einem Inventar aus dem Jahre 1636 erwähnt), Konskriptionen und alten Handelsstatuten entnimmt. Interessant ist ein Gedicht aus dem Jahre 1655 über die Schindelherstellung in Zetelaka. Autor beruft sich schliesslich auf B. Orbán, den grossen Forscher des Szeklertums, der mit so grosser Begeisterung über die Wälder des Szeklerlandes und über die Findigkeit und Geschicklichkeit der Szekler Handwerker spricht.

TARTALOMJEGYZÉK

INHALT

Bevezetés	3
<i>Mesterségek leírása :</i>	
Kászkészítés Sükőben	7
Zsindelykészítés Varságon	11
A fenyédi szán és készítése	19
A favilla és gereblye készítése Telekfalván	25
A kéregvéka készítése Siklódon	33
Faedénykészítés (kádározás) Varságon	37
Szuszékkészítés Siklódon és Varságon	45
Kapufaragás Fenyédén	49
<i>Mesterségek és a mester :</i>	
Székely famesterségek keletkezése	58
A mesterember és a mestersége	62
<i>Mesterségek a multban :</i>	
Néhány adat az udvarhelyszéki famesterségek multjához	65
Holzarbeiten im Kom. Udvarhely (Auszug)	73

7/2049583

ANTICARIA
M. CIUC
Lei 100